

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

KIŞ WINTER 2024 • SAYI ISSUE 108

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

KIŞ WINTER 2024 • SAYI ISSUE 108

Sahibi Owner
Ahmet Yesevi Üniversitesi Adına Mütevelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Yayın Yönetmeni Editor in Chief
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Yayın Kurulu Editorial Board
Prof. Dr. Yüksel ÇELİK • Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Şahin KARASAR • Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Prof. Dr. Yunus KOÇ • Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ • Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu Üyesi

Editör Yardımcısı Assistant Editor
Doç. Dr. Nergis DAMA • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor
Emine Sıdıka TOPTAŞ

Teknik Redaksiyon Redaction
Dr. Öğr. Üyesi Mikail CENGİZ

Özetlerin İngilizcesi English Abstracts
Ahmet Şahin ATA

Özetlerin Rusçası Russian Abstracts
Liliya SATTAROVA

Sekreteryası Secretariat
Harun SARIGÜL

Yönetim Merkezi Management Center
Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19 Çankaya/Ankara
Tel : (0 312) 216 06 00 • Faks : (0 312) 216 06 09
www.ayu.edu.tr
bilig.yesevi.edu.tr • e-posta: bilig@yesevi.edu.tr

Yayın Türü
3 aylık, yaygın, süreli

Tasarım&Baskı Design&Printed by
SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
+90 (312) 472 37 73
www.sfn.com.tr

Basım Yeri: ANKARA
Basım Tarihi: 30/01/2024

ISSN: 1301-0549
E-ISSN: 2822-6348

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALIYEV
Millî Bilimler Akademisi / Kırgızistan

Prof. Dr. Ramiz ASKER
Bakü Devlet Üniversitesi/Azərbaycan

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV
Hakas Katanov Devlet Üniversitesi /
Rusya Federasyonu

Dr. Serdar ÇAM
Kültür ve Turizm Bakanlığı/Türkiye

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Edward FOSTER
Talisman/ABD

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Osman HORATA
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Lars JOHANSON
Mainz Üniversitesi/Almanya

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. İbrahim KALIN
Cumhurbaşkanlığı/Türkiye

Prof. Dr. Rafael MUHAMMEDİNOV
Bilimler Akademisi/Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Mahir NAKİP
Çankaya Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Uludağ Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Refik TURAN
Gazi Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi/Türkiye

Makalelerde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarların olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Ahmet Yesevi University Board of Trustees.

Saygıdeğer Okurlar,

bilig'in Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılına ithaf ettiğimiz yeni sayısını sizlere sunmaktan mutluluk duymaktayız. Bu sayıda yedi araştırma makalesi ve bir kitap eleştirisi bulunmaktadır. Bu çalışmaların ilginizi çekeceğine ve size ilham vereceğine inanıyoruz.

Türk devletleri arasında iş birliği ve bütünleşme çabalarının hız kazanmasıyla birlikte Türk dünyasının kültürel zenginliği ve güncel meselelerine dair akademik çalışmalarda da hızlı bir artış gözlenmektedir. Bu artış olumlu olmakla birlikte, yeni çalışmalarda ele alınan konuyla ilgili literatürde yer alan akademik ürünlerin yeteri kadar tüketilmediği dikkat çeken bir husustur. Akademik camianın birbirinden haberdar olması, yenilikleri takip etmesi ve alana ilişkin literatüre hâkim olması nitelikli bir çalışma için vazgeçilmez bir ön koşuldur. Aksi takdirde alana katkı sağlayacak, özgün çalışmaların ortaya çıkması mümkün değildir.

3 Kasım 2023 tarihinde Astana'da düzenlenen devlet başkanları zirvesinde Türk Devletleri Teşkilatı dönem başkanlığını üstlenen Kazakistan, Türk dünyası bütünleşmesinin ulaştığı düzeyi "Türk Devri" (TURK TIME) olarak ilan etmiştir. TURK TIME ifadesindeki her bir harf (Tradition/gelenek, Unification/birleşme, Reform, Knowledge/bilgi, Trust/güven, Investment/yatırım, Mediation/arabuluculuk ve Energy/enerji) öncelikli iş birliği alanını ifade etmektedir. Dolayısıyla knowledge/bilgi Türk Devletleri Teşkilatı'nın öncelik verdiği hususlar arasındadır. Buradan hareketle Türk dünyası entegrasyonunun bilgi temelinde yükseldiğini iddia edebileceğimiz gibi önümüzdeki dönemde eğitim ve bilim alanındaki iş birliği çalışmalarının yoğunlaşacağını öngörebiliriz. Bizler de yayın kurumumuz, yazar ve hakemlerimizle birlikte *bilig* olarak Türk dünyasının birliğini sağlamlaştıracak bilimsel bilgi alt yapısının güçlendirilmesine yönelik çalışmalarımızla Türk Devletleri Teşkilatı'nın gelecek vizyonuna katkı sunmaya devam edeceğiz.

Bu düşüncelerle Cumhuriyetimizin 100. yılını bir kez daha kutlar, 2024 yılının Türk dünyasına ve tüm insanlığa barış, huzur ve mutluluk getirmesini diler ve yeni sayımızın faydalı olmasını temenni ederiz.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Yayın Yönetmeni

Dear Readers,

We are pleased to present you the new issue of *bilig* dedicated to the 100th anniversary of the Republic of Turkey. This issue contains seven research articles and one book review. We believe that these studies will interest and inspire you.

With the acceleration of cooperation and integration efforts among Turkic states, there is a rapid increase in academic studies on the cultural richness and current issues of the Turkic world. Although this increase is positive, it is noteworthy that the academic products in the literature on the subject addressed in new studies are not read sufficiently. It is an indispensable prerequisite for a qualified study that the academic community is aware of each other, follows innovations and has a good command of the literature in the field. Otherwise, coming up with original studies that will contribute to the field is unlikely.

On November 3, 2023, Kazakhstan, which assumed the chairmanship of the Organization of Turkic States at the summit of heads of state held in Astana, declared the level reached by the integration of the Turkic world as the "Turkic Era" (TURK TIME). Each letter in the phrase TURK TIME (Tradition, Unification, Reform, Knowledge, Trust, Investment, Mediation, Energy) refers to the priority area of cooperation. Therefore, information is among the priorities of the Organization of Turkic States. From this point of view, we can claim that the integration of the Turkic world is rising on the basis of knowledge, and we can foresee that cooperation activities in the field of education and science will intensify in the coming period. As *bilig*, we, together with our editorial board, authors, and referees, will continue to contribute to the future vision of the Organization of Turkic States with our efforts to strengthen the scientific knowledge infrastructure that will empower the unity of the Turkic world.

With these thoughts, we once again celebrate the 100th anniversary of our Republic, wish that the year 2024 will bring peace, tranquility and happiness to the Turkic world and all humanity, and we hope you will benefit from our new issue.

Prof. Dr. Firat PURTAŞ

Editor in Chief

Уважаемые читатели,

Мы рады представить вам новый выпуск журнала «Билиг», посвященный 100-летию Турецкой Республики. Этот выпуск содержит семь научных статей и одну рецензию. Уверены, что эти материалы заинтересуют и вдохновят вас.

С ускорением сотрудничества и интеграционных усилий между тюркскими государствами также наблюдается быстрый рост академических исследований, посвященных культурному богатству и актуальным проблемам тюркского мира. Хотя это увеличение является положительным, следует отметить, что академические труды, представленные в литературе по предмету, рассматриваемому в новых исследованиях, читаются недостаточно. Непременным условием качественного исследования является осведомленность учёных о работах коллег, отслеживание инноваций и хорошее владение литературой в данной области. В противном случае невозможно говорить об оригинальных исследованиях, способных внести вклад в эту область.

Казахстан, принявший временное председательство в Организации тюркских государств, на саммите глав государств, состоявшемся в Астане 3 ноября 2023 года, объявил уровень интеграции тюркского мира как «Тюркскую эпоху» (TURK TIME). Каждая буква в выражении TURK TIME (Tradition, Unification, Reform, Knowledge, Trust, Investment, Mediation, Energy) обозначает приоритетное направление сотрудничества. Очевидно, что знания входят в число приоритетов Организации тюркских государств. Исходя из этого, мы можем утверждать, что интеграция тюркского мира усиливается на основе знаний, и мы можем прогнозировать, что усилия по сотрудничеству в области образования и науки будут активизироваться в предстоящий период. «Билиг» совместно с редакционной коллегией, авторами и рецензентами журнала продолжит вносить свой вклад в будущее видение Организации тюркских государств своей работой по укреплению научной информационной инфраструктуры, которая усилит единство тюркского мира.

С этими мыслями мы вновь приветствуем 100-летие нашей Республики и выражаем надежду, что 2024 год принесет мир, спокойствие и счастье тюркскому миру и всему человечеству, и уверенность в том, что новый выпуск журнала окажется полезным.

Профессор Фырат Пурташ,
Главный редактор

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Arif Bağbaşloğlu

Rethinking the Implications of NATO's Afghanistan Operation and Its Partnership for Peace in Central Asia: Is It the End of NATO's Presence in Central Asia? / 01-26
NATO'nun Afganistan Operasyonu ve Barış İçin Ortaklık'ın Orta Asya Üzerindeki Etkilerini Yeniden Düşünmek: NATO'nun Orta Asya'daki Varlığının Sonu mu?

Bülent Bayram

Kazak Atasözleri Penceresinden Modern Ulus Kimlikler / 27-50
The View of Kazakh Proverbs on Contemporary National Identity

Sibel Hoştut, İsmail Aışad Güdekli, Fırat Güzeldag

Safeguarding Truth in Turmoil: A Study of the Turkish Government's Strategic Deployment of Twitter during the February 6, 2023, Earthquakes / 51-82
Zor Zamanlarda Hakikati Koruma: 6 Şubat 2023 Depremleri Sırasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Stratejik Twitter Kullanımı

Reyhan Rafet Can

Wakhan Koridoru'nda (Afganistan) Pamir Kırgızlarının Yaşam Biçimi, Mevcut Durumu ve Sorunları / 83-111
The Lifestyle, Current Situation and Problems of Pamir Kyrgyz in the Wakhan Corridor (Afghanistan)

Yılmaz Çolak, Yakup Şahin, Aysel Özdemir Çolak

Kuzey Kıbrıs'ta Yeni-Kabileci Milliyetçiliğin Yükselişi: Göç ve Tarih Yazıcılığı Tartışmaları / 113-145
Rise of Neo-Tribal Nationalism in North Cyprus: Debates on Migration and History Writing

Erkan Salan

İlk Yazılı Kaynaklarına Göre Oğuzlar *Tenri* mi Yoksa *Tanrı* mı Diyordu? / 147-160
*According to Their First Written Sources, Did Oghuzs Say *Tenri* or *Tanrı*?*

Terane Heşimova

20. Yüzyılın İkinci Yarısında Azerbaycan ve Özbek Şiirinin Millî İdeolojik Yönden Karşılaştırılması / 161-186
National-Ideological Comparison of Azerbaijani And Uzbek Poetry in the Second Half of the 20th Century

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Başak Kuzakçı

Tarihi Rus Haritalarında Osmanlı Devleti (1700-1917) [The Ottoman Empire in Historical Russian Maps (1700-1917)]. Author of text Mikhail Bashanov, transl. and ed. by İlyas Kemalöglu, TIDBB, 2023. / 187-195

2023 Makale Adı Dizini / 2023 Index of Articles / 197-202

2023 Yazar Adı Dizini / 2023 Index of Authors / 203-208

Yayın İlkeleri / 209-224

Araştırma Makalesi / Research Article

Rethinking the Implications of NATO's Afghanistan Operation and Its Partnership for Peace in Central Asia: Is It the End of NATO's Presence in Central Asia?*

Arif Bağbaşıoğlu**

Abstract

NATO's partnership policy, including its Partnership for Peace (PfP) program, which aims to develop cooperation and dialogue with non-NATO countries, represents the first steps for an essentially Euro-Atlantic alliance to establish an institutional relationship with Central Asian states. The war on terror discourse after the September 11 attacks, the US intervention in Afghanistan in 2001, and NATO's takeover of the ISAF mission in 2003 made it easier for NATO to establish institutional relations with Central Asian states. This study first discusses the effects of the end of the Afghanistan operation on NATO's approach towards Central Asia in light of current developments, such as the Russia-Ukraine war and NATO's 2022 Strategic Concept. It then explains why the PfP program did not produce the desired results in developing relations with Central Asian states.

Keywords

Partnership for Peace, NATO, Central Asian States, Afghanistan, ISAF.

---

* Date of Arrival: 24 April 2023 – Date of Acceptance: 18 July 2023

You can refer to this article as follows:

Bagbaşıoğlu, Arif. "Rethinking the Implications of NATO's Afghanistan Operation and Its Partnership for Peace in Central Asia: Is It the End of NATO's Presence in Central Asia?" *bilig*, no. 108, 2024, pp. 01-26, <https://doi.org/10.12995/bilig.10801>.

** Assoc. Prof., Izmir Democracy University, Faculty of Economics and Administrative Sciences – Izmir/Türkiye
ORCID: 0000-0002-8603-5014
arif.bagbaslioglu@idu.edu.tr

Introduction

As definitions and perceptions of threats in the international conjuncture evolve, international actors change their behaviors. Changes in the understanding of security since the Cold War ended has begun a transformation process that includes innovation in the discourse and activities of NATO, which was established as a collective defense organization. NATO's new mandate now encompasses issues that threaten Alliance members, such as ethnic and religious conflicts, regional conflicts, human rights violations, and the fight against terrorism. Within this framework, the Alliance has carried out tasks that have expanded its sphere of influence across a wide geography from the Balkans to Afghanistan and from Libya to Somalia. Besides achieving collective defense, as stated in the North Atlantic Treaty, NATO's objectives have included providing crisis management and developing a cooperative security understanding. Crisis management has not only provided a legitimate basis within the Alliance for out-of-area operations but has also expanded its scope of intervention globally.

The development of a cooperative security approach, on the other hand, has focused on relations established with non-NATO states within the framework of the Alliance's partnership policy, enabling the Alliance to establish institutional cooperation and dialogue with countries outside the Euro-Atlantic Region. Despite being an essentially Euro-Atlantic Alliance, NATO has established relations with Central Asian states¹ in the context of its partnership policy and the Partnership for Peace program (PfP), which is an instrument of this policy. Following the United States' (the US) intervention in Afghanistan in 2001 and NATO's takeover of the ISAF mission in 2003, NATO's relations with Central Asian states were largely defined through NATO's Afghanistan operation. The geographical proximity of the Central Asian states to Afghanistan and their expectations from NATO and NATO members on military and political issues made this relationship meaningful for all parties. However, the end of the Afghanistan operation and poor relations between Russia and NATO have limited NATO's development of institutional relations with these states.

This study examines changes in NATO's activities towards Central Asian states in light of current developments, particularly NATO's withdrawal from Afghanistan in August 2021, the Russia-Ukraine war, and NATO's

new strategic concept adopted in 2022. This study has two fundamental aims in understanding NATO's relations with Central Asian states. The first is to explain why the PfP program did not produce the desired development of relations with Central Asian states. In accordance with this aim this study examines implications of the PfP on Central Asia towards its 30rd Anniversary. The second main aim is to discuss the implications for NATO's approach towards Central Asia of ending the Afghanistan operation. This was NATO's largest-scale military operation in terms of the number of personnel involved and the width of the operation area, in which NATO engaged in ground combat against an asymmetrical threat. The main claim of the study is that the nature of NATO-Russia relations directly affects the development of relations between NATO and Central Asian states. Given NATO's stance in the Russia-Ukraine war and its state-based threat discourse towards Russia, relations with Central Asian states are unlikely to reach the desired level in the short term.

This paper first discusses NATO's relations with Central Asian states and the factors affecting these relations from a historical perspective. It then evaluates how the Afghanistan operation has affected relations between NATO and Central Asian states, NATO solidarity, relations between allies, and changes in NATO's official discourse towards Russia. Finally, the paper examines the role of PfP in developing NATO's relations with Central Asian states and the difficulties encountered in this respect.

Historical Background and Drivers of NATO's Relations with Central Asian States

The official framework of NATO's relations with Central Asian states was first established through NATO's partnership policy. These relations then improved with the Afghanistan operation. However, NATO's cooperation with these countries has also always been determined by the state of NATO-Russia relations. Hence, we can examine NATO's relations with Central Asian states in four historical periods: 1992-2001; 2001-2014; 2014-2021; and 2021 onwards.

The first period began on 5 June 1992, when Central Asian states joined the North Atlantic Cooperation Council (NACC), established on 20 December 1991 as an instrument of NATO's Partnership Policy. This policy, which

aims to deepen dialogue between NATO member states and non-member states, is an integral part of NATO's security policy. The NACC was the product of the need to create an advisory mechanism between NATO and Central and Eastern European countries. In addition to Warsaw Pact countries, newly independent former Soviet Republics joined the NACC. In the new security environment, however, NACC was unable to meet all the needs of the participating countries. NATO's PFP program, designed to institutionalize the partnership between itself and NACC members, was proposed by the US Secretary of Defense, Les Aspin, at the NATO Defense Ministers Meeting held in Travemund, Germany, in October 1993 (Yost 97). It was then announced at NATO's Brussels Summit held on 11 January 1994. Turkmenistan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan became members of the PFP in 1994, Kazakhstan in 1995, and Tajikistan in 2002. The PFP still constitutes the institutional basis of relations between NATO and Central Asian states.

The second period started with the Afghanistan operation and ended with Russia's invasion of Crimea in 2014. Russia's invasion of Crimea strengthened NATO's rhetoric of state-based threats. Earlier, the attacks on September 11, 2001, on the US Department of Defense and New York's World Trade Center towers, which had represented the technological and social power of the international system established at the end of the 20th century, had many chaotic consequences affecting international politics, such as strengthening Islamophobia in the West under the label of the 'War on Terror'.

The high symbolic value of the targets and the fact that the US has never previously encountered a similar event on its own territory, started a period in which the balance between security and stability deteriorated. Another tangible result of the attacks was that NATO, despite being a regional collective defense organization, conducted the largest and longest operation in its history in Afghanistan. On September 12, 2001, NATO, for the first time in its history, invoked Article 5 of the North Atlantic Treaty, which regulates the collective right of self-defense. This stipulates that an attack on one member is an attack on all members. Accordingly, on October 7, 2001, the US military launched Operation Enduring Freedom in Afghanistan. Operation Active Endeavour was also launched under Article 5, on October

26, 2001, and continued until it was terminated in October 2016 (NATO, *Operation Active Endeavour*). Within the framework of UN Security Council Resolution 1386 adopted on 19 December, 2001, the International Security Assistance Force (ISAF) was established to ensure security and prevent Afghanistan from descending into a power struggle. One of ISAF's main objectives was to empower the Afghan National Defense and Security Forces (ANDSF) to conduct operations throughout the country to support the Afghan government and weaken the insurgents' capacity (NATO, "NATO and Afghanistan").

UN Security Council Resolution 1510 of December 13, 2003, expanded ISAF's mandate, initially limited to Kabul and Bagram Airfield, to cover the whole of Afghanistan. ISAF command, under the UK between December 2001 and June 2002, was transferred to Türkiye in June 2002, Germany and the Netherlands in February 2002 and NATO in August 2003. This was the first time that NATO participated in a large-scale military operation outside Europe.

ISAF's mandate, which grew to 130,000 personnel from 50 countries, was terminated in 2014 (NATO, "NATO and Afghanistan"), and replaced by the Resolute Support Mission (RSM). The RSM continued NATO's training support and envisaged that the US would provide air support to Afghanistan's military operations against Taliban forces. Thus, the RSM was established as part of NATO's goal of giving the ANDSF responsibility for ensuring Afghanistan's security. To do so, the RSM had approximately 17,000 military personnel from 39 NATO member states and partner countries. However, NATO was clearly unsuccessful. Due to their geographical proximity to Afghanistan, NATO's partner nations in Central Asia made particularly significant contributions to conducting operations in Afghanistan, such as by securing borders and providing military bases and transit routes, which drew more attention from NATO. NATO's entry and presence in the region were made possible by the relationships forged with these states as a result of the partnership policy (Bağbaşıoğlu 89).

The third period began with Russia's invasion and annexation of Crimea. This led to NATO's discourse on combating asymmetric threats, which had been the main focus of its policies in Central Asia since 9/11, being replaced by a state-based threat discourse. Russia's actions dominated a discourse

that emphasized the increase of the Alliance's collective defense task and deterrence. This then directly and decisively affected NATO's official discourse and activities in that NATO's collective defense mission and deterrence were placed at the center of its official discourse. Since NATO's state-based threat discourse was directed at Russia, Central Asian states limited their relations with NATO because they did not want to damage relations with Russia and had established institutional relations with Russia and China through the Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Shanghai Cooperation Organization (SCO).

The fourth period began with NATO's withdrawal from Afghanistan. During this period, NATO-Central Asian relations have also been affected by the Russia-Ukraine war, which started on February 24, 2022. On February 29, 2020, an agreement was reached between the US and the Taliban to bring peace to Afghanistan, under which all foreign forces would leave Afghanistan by May 1, 2021. In April 2021, NATO foreign and defense ministers decided to start withdrawing troops from Afghanistan, which ended in September 2021.

Evaluation of the Consequences of the Afghanistan Intervention for NATO and its Relations with Central Asian Countries

In the post-Cold War era, due to its geopolitical location and rich natural resources, Central Asia became a prominent arena where great powers struggled for influence in terms of military security, energy security, economic interests, and regional integration. Regarding military security, the Central Asian states were seen as unstable in the years following their independence, and both before and after September 11. The US government's subsequent war on terror discourse and Afghanistan operation legitimized the US and NATO's military presence in Central Asia. Central Asian states thus became strategically important for NATO, given their proximity to Afghanistan, which was the center for the US, United Kingdom, France, and NATO to project influence into the Eurasia heartland, curb terrorism, and balance China and Russia (Sun and Elmahly 446).

NATO policy toward the Central Asian states aimed at facilitating its stabilization efforts in Afghanistan and combatting terrorism, proliferation, and trafficking in arms, drugs, and people. Shortly after September 11, all of

the Central Asian front-line states provided over-flight permissions and other support for the coalition's anti-terrorism operations in Afghanistan. While none of these states contributed soldiers to ISAF, they played other roles in helping NATO secure ISAF's supply channels. For example, Tajikistan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan hosted coalition personnel and granted access to their airfields (Nichol 2). These agreements were mostly bilateral between NATO member states and individual Central Asia states. In addition to the US base in Manas, Kyrgyzstan, NATO members Germany and France also had military installations in Termez, Uzbekistan and Dusanbe, Tajikistan to support operations in Afghanistan. Under ISAF direction, NATO began operations in Afghanistan in October 2001. NATO's first ever mission outside Europe was conducted mainly from coalition bases in Uzbekistan, Tajikistan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan (Sara 194). NATO's agency in Central Asia aimed to maintain open communication with the local governments by involving them as much as possible in activities like common planning, joint exercises, and information exchanges. Accordingly, some officers from these countries received training at the NATO Defense College, NATO School, and PfP Training and Education Centers.

For the Central Asian states, the presence of US and NATO forces in the region has had various effects. For these newly independent countries, the most important security threats are political repression, inequitable distribution of income, ethnic and tribal unrest, and economic problems. In such an environment, NATO's presence was interpreted politically as a tool for exerting political and military influence over them. For Central Asian states, who were unfamiliar with the means of productive cooperation with NATO and, in some cases, were still getting used to this procedure, this was also a novel experience (Mukhtorova 4). In response, NATO members, particularly the US, spent a lot of money to strengthen ties by encouraging regional governments to work together. An important component of this strategy was increased aid US spending on Central Asia's security sectors (Wishnick 29-34).

Central Asian governments were cautiously receptive to NATO's efforts to assist in reforming their military forces. According to Roger N. McDermott (2004), they were aware of the need to do so but were had been unable to determine how best to implement it and therefore looked to the Alliance

for technical experience and assistance. Gradually, however, the presence of NATO in Central Asia, especially US troops, was seen as a tool to exert political pressure on Central Asian leaders.

One example is the revolt against Uzbekistan's government that occurred in Andijan in the Fergana Valley in May 2005 and resulted in 100 deaths and several hundred injuries. Along with other international organizations, NATO condemned the government's violent repression of civil unrest, which many named the 'Andijan massacre' (Mukhtorova 10). Two weeks later, then NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer, re-expressed his concerns at a press conference at the Euro-Atlantic Security Forum in Sweden (Uzbekistan's delegate was absent) by questioning NATO's relationship with Tashkent (NATO, "Press Conference"). Because of these events, Central Asian states lost a great deal of confidence in NATO and especially the US. The Uzbekistan government then ended the activities of Western-based non-governmental organizations in the country, weakened bilateral relations with the US, and suspended its relationships and membership processes with international institutions based on liberal values. As NATO's operations in Afghanistan demonstrated, military force can temporarily reduce violence, but it cannot alone ensure lasting peace. According to Heinrich Brauss (194), this lesson led NATO to shift its main strategy from military interventions to providing assistance to its partners to enhance their resilience and provide security. However, the success of these efforts is a matter of debate.

NATO's failure over about 20 years to achieve its goals in Afghanistan is due to many different factors. As Seren (34) points out in many respects, the nation-building project of the USA in Afghanistan did not coincide with the reality of Afghanistan and had a devastating impact on the socio-political composition of the country. At this point, it would be appropriate to explore how this intervention affected NATO's post-Cold War policies. The Afghanistan operation provided an opportunity for NATO to build interoperability between members and states wishing to become members or affiliated with the Alliance. Interoperability is an important sub-element of strengthening partnerships. In fact, as Maranian (2-3) notes, interoperability is important for the Alliance not only as an element of cooperative security

but also as an inherent responsibility of all allies to optimize efficiency and effectiveness when operating in a NATO context.

The role of the Afghanistan operation in the Alliance's enlargement, partnership policies and its military transformation is crucial in this respect. NATO had 19 members when it took command of ISAF, which was the alliance's biggest operation ever, peaking at 130,000 troops by 2010. After sending troops to the NATO-led ISAF and RSM operations, a number of countries became NATO members: Bulgaria, Estonia, Latvia, Lithuania, Romania, Slovakia, and Slovenia in 2004; Albania and Croatia in 2009; Montenegro in 2017; North Macedonia in 2020. At this point, it should be emphasized that all of these countries are included in the PfP Program, created within the framework of the Alliance's partnership policy. The Alliance's partnership programs that involve non-NATO countries form one of the most important elements of its geographical transformation. The current diverse structure of NATO partnerships with institutional frameworks includes the PFP², Mediterranean Dialogue (MD)³, and Istanbul Cooperation Initiative (ICI)⁴. In addition, NATO has established diverse relations on an individual basis with other states, which were initially referred to as "contact countries" but are now referred to as "global partners". The first countries to be included in this classification were Australia, South Korea, Japan, and New Zealand as states that are not part of NATO's institutional partnership programs but contribute to Alliance-led operations, particularly the Afghanistan operation. After the announcement of NATO's new partnership policy in 2011, Iraq, Afghanistan, Pakistan, Colombia, and Mongolia became global partners. The Afghanistan operation contributed to the Alliance's image as a global security organization by enabling NATO to connect with these countries spread across a vast geography.

The Afghanistan operation is also important as a test of the Alliance's military transformation and its ability to counter asymmetric threats. Military transformation encompasses the dynamics of the development of the armed forces, modernization policy, and the provision of security to increase NATO's defensive capacity. NATO's military transformation refers in practice to a change in its command and force structure. At the 2002 Prague Summit, NATO approved a new structure for the governing institutions of allied forces to increase the effectiveness and reliability of

its forces and developed its infrastructure for rapid deployment of forces (NATO, *A Transformed NATO* 42). However, the most important aspect of NATO's military transformation is the aim to change the understanding and culture of the Alliance's modus operandi. At this point, it should be noted that the change in the military structure of the US, especially after the September 11 attacks, within the framework of the pre-emptive intervention approach, has also shaped NATO's military transformation.

As can be seen, NATO's Afghanistan operation has contributed to its enlargement and partnership policies, and military transformation. However, this operation is also important in terms of monitoring divergences among Alliance members. The Afghanistan operation took place just when the impact of the global financial crisis on Alliance members became more pronounced and the US was shifting its foreign policy priorities towards the Asia-Pacific region. Consequently, when the Afghanistan operation (especially after 2009) is evaluated in terms of the participation and roles of NATO members, there are significant differences between participating countries. Despite being led by NATO, European allies contributed less to the Afghanistan operation than the US wanted. Only the US, UK, Australia, the Netherlands, and Canada contributed military personnel that fought Taliban forces directly. Furthermore, except for the UK and US, these countries reduced their forces after 2011. As Demir (127-128) points out, the differences between NATO countries in their political attitudes regarding Afghanistan's future indirectly reduced the operation's chance of success. By February 2013, Australia ranked 10th among 50 countries contributing to ISAF with 1,096 personnel (NATO, "International Security"). Until ISAF was terminated in 2014, Australia was one of the largest non-NATO member state contributors to the operation and the subsequent RSM. That is, although Australia is not a NATO member, it provided more support than many of NATO's European members. The above-mentioned reasons prevented the implementation of a common policy or strategy within the Alliance in combating the asymmetrical threat, which is inherently difficult. The main reason is that the gap between security perceptions and interests among Alliance members was greater than at any time in the Cold War.

After 2010, there were serious disagreements between NATO member states on several international issues that dominated the political agenda:

Syria's civil war, Russia-Ukraine relations, struggles in Southeast Asia, and the potential of Russia and especially China to become global powers. These developments and the multipolar international conjuncture also affected relations between NATO and the Central Asian countries. For the latter, the CSTO and the SCO provided an alternative to Western-centered institutions like NATO. The current international conjuncture and a decline in its global power mean the US cannot gain as much support from its allies as it would like regarding international problems, whereas it was able to during the Cold War for the first decade afterwards. The US has experienced conflicts with its allies, especially Germany and France, over what measures to take against Russia regarding the crises in Ukraine and Syrian, and regarding relations with China within the framework of the trade war discourse. Such conflicts generally result from a lack of mutual understanding and growing mistrust between the parties (Kanat 86). Disagreements on these issues and differences in the geopolitical priorities of allied states in general are manifested in various issues within NATO, the institutional symbol of transatlantic relations.

The Afghanistan operation ended unsuccessfully in terms of the context described here. According to Ringsmose and Rynning (158), the US's decision to end it demonstrated the European allies' inability to resist or influence US policy. Whatever the reason, the ending of NATO's Afghanistan operation and the subsequent evacuation process, although interpreted as showing a lack of coordination among member states and the decline of US power in the international system, once again demonstrated that the US still maintains its superior position within NATO. Against the backdrop of these developments and problems, the Russia-Ukraine war started in February 2022, with significant consequences that completely froze Russia-NATO relations and damaged NATO's presence in Central Asia.

Russia-Ukraine War and NATO's Official Discourse

On February 24, 2022, the Russian-Ukrainian war de facto started after Putin authorized Russia's armed forces to conduct special military operations in Ukraine. Putin's first claimed that it was intended to demilitarize Ukraine, which he described as a constructed entity that historically belonged to Russia, and to prevent NATO from gaining a foothold in Ukraine (Kirby). Putin's statements emphasized that the US and NATO were trying to encircle

Russia through Ukraine and Georgia. The threat that Russia perceived from this expansion was the clear focal point of Putin's discourse on the causes and objectives of the war.

In the Western literature, however, the war is seen as a consequence of Russia's "militarized" foreign policy. For example, Fix and Keil (1-2) claim that Russia's foreign policy approach, in which military methods and tools are used much more, has an aggressive and revisionist character. Criticism of this approach has also dominated NATO's official discourse since the war started. On February 25, 2022, the NATO Heads of Government and State Meeting, which was also attended by two non-members at the time, Sweden and Finland, described the Russia's "full-scale invasion attempt" as a threat to regional security and condemned the Russian and Belarusian governments (NATO, "Statement by NATO"). The Declaration of the Meeting stated that NATO had started to take all necessary measures under Article Four of the North Atlantic Treaty. Thus, NATO activated its defense plans and deployed both national elements of member states and elements of the NATO Response Force on NATO's Eastern flank. Apart from this joint declaration, many NATO member states also declared on various platforms that Russia's aggression was unacceptable. Finally, NATO and EU members adopted resolutions aimed at excluding Russia from the international financial system while the US administration imposed sanctions on Russian officials and increased both security and non-security assistance to Ukraine (U.S. Department of State).

German Chancellor Olaf Scholz's announcement on February 27 that Germany would establish a special fund of 100 billion Euros for defense spending (Connolly) was of great importance in terms of NATO's burden-sharing problem, which has been on the agenda at various times since the Alliance's establishment. In addition, the Baltic states and Poland also increased their defense spending, while a referendum in Denmark on June 1, 2022, approved the country's inclusion in the EU's Security and Defense Policy (Henley). In addition to these decisions by NATO members to increase their individual and collective defense commitments, Sweden and Finland's NATO membership applications were also important as concrete indicators that the Russian-Ukrainian war strengthened Alliance solidarity.

On 24 March 2022, at the NATO Summit of Heads of Government and State in Brussels, NATO declared that it had taken “preventive, proportionate and non-escalatory measures”, activated its defense plans in response to Russia’s actions, deployed 40,000 troops to NATO’s Eastern flank, including a significant air and naval presence, and would send multinational combat forces to reinforce Bulgaria, Hungary, Romania, and Slovakia. Importantly, these decisions did not bring the Alliance into direct military confrontation with Russia in Ukraine. Rather, as Tardy (17) puts it, this was “trying to win the war without fighting it”.

While time will tell how successful the Alliance will be in this regard, the US and certain NATO members are already waging a proxy war with Russia by providing Ukraine with military and economic aid. The tangible effect for NATO of this war environment has been a visible increase in its effectiveness and activities. Until 2014, when Russia annexed Crimea, NATO had deployed almost no ground combat forces in those countries (geographically close to Russia) that joined the Alliance after 1999, a situation that began to change after Russia’s seizure of Crimea (Pifer). The Russia-Ukraine war not only increased NATO’s military presence on Russia’s western borders but also initiated a process that to add Sweden and Finland to NATO’s membership. Finland became the 31st member of NATO on 4 April 2023. With Finland’s accession, the land border between NATO and Russia doubled.

NATO’s 2022 Strategic Concept

The Madrid Summit, held on 28-30 June 2022, adopted a new strategic concept outlining the threats to NATO in the current international conjuncture and the means to counter them. The document, the Alliance’s fourth post-Cold War strategic concept, consists of four chapters and 49 articles covering NATO’s aims and principles, the current strategic environment, the Alliance’s core missions, and the requirements for ensuring continued success (NATO, “NATO 2022”). The section entitled “Strategic Environment” describes an international conjuncture that is significantly different from the that when the previous strategic concept was announced at the Lisbon Summit in 2010. Unlike NATO’s three previous post-Cold War strategic concepts, the 2022 version marks a significant shift in the Alliance’s official discourse by stating that the Euro-Atlantic region is not at peace and identifying the Russian Federation as the most important and

direct threat to NATO members. The document therefore prioritizes an increase in NATO's defense and deterrence capabilities. More specifically, the document accuses Russia of being the greatest threat to the rules-based international order, describing the Russian-Ukrainian war as a "brutal and unlawful invasion" that has caused "unspeakable suffering and destruction". The document also declares that Alliance membership is decided by NATO allies, with no involvement of third parties, although the addressee of these statements is clearly the Russian leadership, which considers NATO's enlargement unacceptable. Unsurprisingly, document's rhetoric on Russia is in line with NATO's decisions since the Russian-Ukrainian war began.

The NATO Strategic Concept 2022 also considers China's foreign policy and military activities. The document claims that China conducts hybrid and cyber operations that threaten the security of Alliance member states, and uses its economic power to create strategic dependencies that increase its influence over target countries, seeking control over important sectors and supply chains. The document also emphasizes that NATO faces "systemic competition from assertive and authoritarian powers", meaning Russia and China. However, despite all these negative statements, it should be noted that the document also states that channels will remain open for dialogue with China, especially those that are mutually transparent. Meanwhile, US methods of solving problems within NATO have not changed much. In both 1997 and 2002, prior to NATO's 1999 and 2004 enlargements, steps were taken to improve bilateral relations with Russia. In 1997, the Founding Act was signed with Russia while the NATO-Russia Council was established in 2002. Having identified Russia as a partner and established necessary channels of dialogue and cooperation, NATO then implemented its enlargement policy by accepting new members. NATO's discourse and methodology regarding China arguably has similar qualities.

The Implications of PfP on Central Asia: A Robust Bond towards Its 30th Anniversary?

The concept of a partnership was first used in 1990 during contacts between the US and the Soviet Union regarding post-Cold War European security issues. Since then, US foreign policy decision-makers have predominantly used it to describe relations with former Eastern Bloc states seeking to adapt to Western norms (Kay 19). Originally shaped by US foreign policy, the

concept soon became the focus of NATO's partnership policy, which aimed to strengthen NATO's ties with non-member states. Thus, the PfP is NATO's post-Cold War program to improve relations with non-NATO Eastern and Central European states and other states that gained independence after the Soviet Union's collapse. Launched in 1994 with the slogan "Europe in peace from the Atlantic to the Urals", the PfP has been one of the most effective instruments of NATO's partnership policy. The PfP is based on its Framework Document, which states NATO's commitments to the "partner country" state (North Atlantic Council). The first article states that the PfP was created to contribute to the Euro-Atlantic Area's security by strengthening political and military ties between NATO members and PfP signatories.

In order to safeguard democratic societies, each signatory to the PfP Framework Document makes far-reaching political commitments, such as upholding the principles of international law, fulfilling UN Charter obligations, and complying with the Universal Declaration of Human Rights, the Helsinki Final Act, and international disarmament treaties. NATO's most important commitment to the signatory states is set out in Article 8. Reminiscent of Article 4 of the North Atlantic Treaty, this stipulates that any partner state may consult NATO if it perceives that its territorial integrity, political independence, or security faces a direct threat. Critically, however, NATO has no obligation to provide military guarantees to applicant states in such consultations.

According to Keagle (60), because the majority of PfP states are former Communist states from the Warsaw Pact or Soviet Union, NATO sees these new avenues for cooperation as an important aspect of changing mind-sets, such as encouraging support for democracy, as well as enhancing security through increased military interoperability. The partners are provided with offices at NATO headquarters and at a Partnership Coordination Cell adjacent to Supreme Headquarters Allied Powers Europe (SHAPE) (Borawski 234). The PfP has contributed both to NATO's enlargement policy and to establishing dialogue and cooperative relations with non-NATO states. All 15 states that joined NATO after the end of the Cold War became NATO members after joining the PfP. Sweden, whose membership process is ongoing, is still a PfP member.

Although Central Asian countries are PfP members, have declared a wish to cooperate with NATO, and tried to balance their relationship with regional powers, especially Russia, they have never requested NATO membership. The Central Asian states' lack of interest in, or expectation of joining NATO has constrained its influence over them. However, the Afghanistan operation greatly raised the significance for NATO of cooperating with these countries (Bağbaşıoğlu 91). NATO needed Central Asian countries particularly to use their air space and for refueling. In addition, the US has cooperated with these countries in the fight against illegal drugs and weapons smuggling, and human trafficking. However, this was suspended due to the color revolutions in Kyrgyzstan, Georgia, and Ukraine, the activities of US-funded and supported non-governmental organizations, and changes in the Central Asian states' security perceptions (Nogayeva 51).

NATO has created a number of partnership tools and mechanisms to promote cooperation with partner countries through a combination of policies, programs, action plans, and other arrangements. Table 1 shows the PfP tools used by NATO with Central Asian countries, including the Individual Partnership Cooperation Programme (IPCP), Individual Partnership Action Plans (IPAPs), and Planning and Review Process (PARP), and their participation in these tools. The IPCP offers a wide range of partnership activities, including defense reform, civil-military relations, education and training, military-to-military cooperation and exercises, civil emergency planning, and cooperation on science and environmental issues. The IPAPs and PARP are more complex programs that require a higher level of cooperation with NATO, but allow access to a wider range of partnership activities (NATO, "Partnership Tools"). Except for Turkmenistan, all Central Asian Republics participate in PARP.

IPAPs, which are more advanced cooperation mechanism, offer partners the opportunity to deepen their cooperation with NATO. In early 2006, Kazakhstan became the only Central Asian country so far to agree an IPAP with the Alliance. Kazakhstan's IPAP covers several key areas, including military, political, and security-sector reforms. Kazakhstan also subscribes to the Partnership Action Plan on Defense Institution Building, which provides tailored advice and assistance programs regarding defense sector reform. As a member of NATO's PARP, Kazakhstan also has a wide array

of partnership projects while the first PfP training center in Central Asia, called the Kazakhstan Center (KAZCENT), was opened in the Military Institute of Ground Forces in Almaty in 2008, and was accredited by NATO as a Partnership Training and Education Center in December 2010 (Aben). Through the Pfp with Kazakhstan, NATO has developed the most concrete cooperation among Central Asian countries.

Table 1

Participation of Central Asian Countries in Pfp Tools

	Kazakhstan	Kyrgyzstan	Tajikistan	Turkmenistan	Uzbekistan
IPCP	+	+	+	+	+
IPAP	Since 2006	-	-	-	-
PARP	Since 2002	Since 2007	Since 2019	-	Since 2002
Partnership Interoperability Initiative	Since 2014	-	-	-	-
Defense Education Enhancement Programs (DEEPs)	Since 2007	Since 2013	-	-	+
Building Integrity (BI)		Since 2015	-	-	-
Science for Peace and Security (SPS)	Since 1993	Since 1993	Since 1996	Since 1993	Since 1993
Partnership for Peace Training and Education Center	Kazakhstan's Pfp Training Centre (KAZCENT)	-	-	-	-
The Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre (EADRCC)	Since 2003	Since 2005	Since 2009	Since 2014	Since 2003

There are two main challenges to NATO's development of relations with the Central Asian states stemming from the structure of the current international conjuncture. The first challenge is that Russia and China have institutionalized their relations with these countries through the CSTO and

the SCO in an international system that has evolved into multipolarity. The second challenge is the lack of motivation for NATO and Central Asian states to work together. This can also be expressed as finding new ways to ensure interoperability.

The first challenge concerns the international system evolving into multipolarity. This refers to the distribution or sharing of power elements, such as development, population, geography, wealth, industry, and military capacity, among states. This international system can be described as unipolar, bipolar, or multipolar. Global powers are actors that can use military, economic, and other elements to change international politics to suit their own interests and agenda. Regional powers can similarly shape politics within their region.

Currently, the most widely debated international political issues are the wars in Syria and Ukraine, the struggles in Southeast Asia, the categorization of Russia and China as regional powers, and especially China's potential to become a global power. The current international conjuncture and the decline in US global power make it difficult for the US to gain as much support as it would like from its allies on international issues, in contrast to during the Cold War or in the first decade after it ended. When the PfP was announced, there was a unipolar world order and Central Asian countries had no alternative to US and Western values, in contrast to today. Although the US and NATO presence in the region was not welcomed by regional powers, there was not much resistance.

After the 2000s, however, this resistance clearly increased. At the International Security Conference in 2007, Putin (*Speech and the Following Discussion*) clearly stated that the unipolar world order was unacceptable, that a multipolar world order was necessary, and that Russia would be part of it. He emphasized that NATO's expansion was a threat to Russia. The results of this attitude can be seen in Russia's 2008 war in Georgia, its annexation of Crimea in 2014, and the Russia-Ukraine war that started in 2022. Especially after 2007, Russia was able to manipulate political, ethnic, or religious problems in the post-Soviet space, especially in Central Asia. Among the factors affecting this situation are Russia's influence inside these countries through organizations like the CSTO, its military bases, economic relations, and Russian minorities. The post-9/11 US presence in Afghanistan

significantly influenced the formation of the CSTO and its transformation into an effective security mechanism. It should also be noted that Russia has used the CSTO to shape the geo-strategic environment in Eurasia in line with its own policies, increasing its influence over member states, and tried to stop NATO's eastward expansion (Nikitina 42). According to Ainur Nogayeva (49), the CSTO, which is intended to become a powerful military formation, could be used as a means of pressure to be used against the US, NATO, and the EU.

Russia has military facilities in Kazakhstan, Tajikistan, Armenia, and Kyrgyzstan, and provides half of Central Asia's arms imports. Russia is the principal supplier of military equipment to Central Asia. For example, according to the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Russia has significantly increased its exports of major weapons to Kazakhstan, supplying 76 percent of Kazakhstan's total arms imports (Wezeman et al.). This is very relevant because Kazakhstan has the strongest cooperation with NATO among the five Central Asian states.

China and Russia remain the biggest economic players in Central Asia, with the former having become the largest investor in recent years. Several multibillion-dollar energy projects have benefited from Chinese funding, notably the building of an oil pipeline in Kazakhstan that would transport crude oil almost 3,000 kilometers to Dushanzi City in Xinjiang (Comitato Anlantico Italiano).

Meeting the second challenge, ensuring interoperability among NATO members and partners based on shared goals and interests, is essential for NATO's survival. The most important reason why NATO endures in the absence of a Soviet threat in the post-Cold War era is to ensure interoperability among member states and partner countries eager to remain connected to NATO. Today, there are unquestionably shortcomings in this area. The main reason why the PfP program is considered more successful than other NATO institutional partnerships is that it has ensured the creation of common objectives and made concrete achievements in the participating countries. In the post-9/11 and Afghan context, the PfP has been driven by two factors: ensuring stability in the MENA region and increasing operational capabilities. Since the withdrawal of ISAF from

Afghanistan in 2014, however, the drivers of the Pfp is less tangible, so partnerships in general have weakened (Tardy 37).

Conclusion

As a regional collective defense organization, NATO established a formal framework for relations with Central Asian states through its partnership policy and its Afghanistan operation. NATO's presence in the region was made possible by the ties formed with these countries through the Pfp, which is one of the elements of NATO's partnership policy. However, the degree of NATO's cooperation with these states has also always depended on NATO-Russia relations. In NATO's official discourse, interoperability has a meaning that includes maintaining solidarity within the Alliance and ensuring cooperation with non-Alliance states. Thus, interoperability was one of the main goals for NATO's relations with Central Asian states after the Cold War, and the Afghanistan operation was important for achieving this goal.

Today, however, interoperability has become very difficult to achieve. The end of NATO's intervention in Afghanistan in August 2021, which was a test of interoperability and NATO solidarity, is just one of many examples that confirm this observation. Considering the differences in geopolitical priorities and interests among the Alliance members, it is clear that the current international conjuncture will not allow the Alliance to conduct large-scale, costly, high casualty operations like the Afghanistan operation. Thus, NATO is more likely to opt for low-cost operations that give it a presence beyond the Atlantic, have a lower risk of human casualties, and are positively received by international public opinion.

The September 11 attacks shifted NATO's security perception from conventional and state-based threats to asymmetric threats, such as terrorism from non-state actors. NATO's relations with Central Asian states therefore initially developed within the framework of this counterterrorism discourse. While NATO was developing its relations with Central Asian states, NATO-Russia relations were supported by instruments such as the NATO-Russia Partnership Council and the Pfp, which aimed at dialogue and cooperation.

In 2014, however, Russia's annexation of Crimea led to a discourse that emphasized the Alliance's collective defense mission and increased deterrence. The Russia-Ukraine war that started in February 2022 has further strengthened this discourse. NATO is now trying to develop an approach that focuses not only on asymmetric threats like terrorism carried out by illegal structures but also on state armed forces - in this case Russia - and its conventional and nuclear assets. Within this framework, considering NATO's stance in the Russia-Ukraine war and NATO's state-based threat discourse pointing to Russia, NATO's relations with Central Asian states are unlikely to reach the desired level in the short term. In such an international conjuncture, NATO's focus on education, which is one of the important tools of the PfP will not break relations with Central Asian states in the short term, but will allow them to develop in the medium and long term. To sum up, a highly delicate balance determines the level of regional security in Central Asia. We can predict that NATO will adopt a gradual peace approach based on advances that can improve the attitudes of Central Asian states by investing in the region's security and providing military education to facilitate future interoperability.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of this study.

Notes

- 1 Central In this article, Central Asian states refers to five post-Soviet republics (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan) with a common history and culture, and similar social structure.
- 2 The PfP countries are Armenia, Austria, Azerbaijan, Belarus, Bosnia and Herzegovina, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Ireland, Malta, Moldova, Russia, Serbia, Sweden, Switzerland, Tajikistan, Turkmenistan, Ukraine, and Uzbekistan.
- 3 The MD states are Algeria, Egypt, Israel, Jordan, Mauritania, Morocco, and Tunisia.
- 4 The ICI states are Bahrein, Kuwait, Qatar, and the United Arab Emirates.

References

- Aben, Dauren. "Kazakhstan and NATO's Partnership for Peace Program." *Eurasian Research Institute weekly e-bulletin*, 14.11.2017, <https://eurasian-research.org/wp-content/uploads/2020/08/Weekly-e-bulletin-14.11.2017-20.11.2017-No-138.pdf>.
- Bağbaşıoğlu, Arif. "Beyond Afghanistan NATO's Partnership with Central Asia and South Caucasus: A Tangled Partnership?" *Journal of Eurasian Studies*, vol. 5, no. 1, 2014, pp. 88-96.
- Borawski, John. "Partnership for Peace and Beyond." *International Affairs*, vol. 71, no. 2, 1995, pp. 233-246.
- Brauss, Heinrich. "NATO: The Current Challenge." *A Hard Look at Hard Power: Assessing the Defense Capabilities of Key US Allies and Security Partners*, ed. Gary J. Schmitt. U.S. Army War College, 2020.
- Comitato Anlantico Italiano. "NATO and the Republics of Central Asia." 24.02.2022, <http://www.comitatoatlantico.it/COMIT/studi/afghanistans-northern-neighbors-nato-in-central-asia/>.
- Connolly, Kate. "Germany to set up €100bn fund to boost its military strength." *The Guardian*, 27.02.2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/27/germany-set-up-fund-boost-military-strength-ukraine-putin>.
- Demir, Sertif. "Afganistan'daki Yirmi Yıllık İşgalin Analizi: ABD/NATO ve Barış Çabaları." *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, vol. 5, no. 1, 2021, pp. 114-153.
- Henley, Jon. "Denmark votes overwhelmingly to join EU's common defence policy." *The Guardian*, 01.06.2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/01/denmark-votes-on-joining-eus-common-defence-policy>.
- Kanat, Kiliç Buğra. "Transatlantic Relations in the Age of Donald Trump." *Insight Turkey*, vol. 20, no. 3, 2018, pp. 77-88.
- Kay, Sean. "Partnerships and Power in American Grand Strategy." *NATO: The Power of the Partnerships*, eds. Hakan Edström, Janne Haaland Matlary and Magnus Petersson. Palgrave, 2011.
- Keagle, James M. "A Special Relationship: U.S. and NATO Engagement with the Partnership for Peace to Build Partner Capacity Through Education." *Connections*, vol. 11, no. 4, 2012, pp. 59-74.
- Kirby, Paul. "Why did Russia Invade Ukraine and has Putin's War Failed?" *BBC News*, 16.11.2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589>.
- Maranian, Stephen J. "NATO Interoperability: Sustaining Trust and Capacity within the Alliance." *NATO Research Paper*, vol. 1. no.115, 2015.

- McDermot, Roger N. "NATO Deepens Its Partnership with Central Asia." *Analytical Articles*, 17.11.2004, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/9472-analytical-articles-caci-analyst-2004-11-17-art-9472.html?tmpl=component&print=1>.
- Mukhtorova, Uguloy. *Central Asia and NATO against a Backdrop of Changing Geopolitical Realities*, NATO Defense College, 2018.
- NATO. *A Transformed NATO*. NATO Public Diplomacy Division, 2004.
- NATO. "Press conference by NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer after the Plenary Meeting of the EAPC Security Forum." 25.05.2005, <https://www.nato.int/docu/speech/2005/s050525j.htm>.
- NATO. "International Security Assistance Force (ISAF): Key Facts and Figures." 01.12.2013, https://www.nato.int/isaf/placemats_archive/2013-12-01-ISAF-Placemat.pdf.
- NATO. "Operation Active Endeavour (2001-2016)." 01.09.2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_7932.htm.
- NATO. "NATO and Afghanistan." 31.08.2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_8189.htm.
- NATO. "Statement by NATO Heads of State and Government on Russia's attack on Ukraine." 25.02.2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_192489.htm?selectedLocale=en.
- NATO. "NATO 2022 Strategic Concept." 29.06.2022, <https://www.nato.int/strategic-concept/>.
- NATO. "Partnership Tools." 01.09.2022, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_80925.htm.
- Nichol, Jim. "Central Asia: Regional Developments and Implications for U.S. Interests." *Congressional Research Service*, 21.03.2014, <https://sgp.fas.org/crs/row/RL33458.pdf>.
- Nikitina, Yulia. "The Collective Security Treaty Organization Through the Looking Glass." *Problems of Post-Communism*, vol. 59, no. 3, 2012, pp. 41-52.
- Nogayeva, Ainur. "Central Asian States' Security Policies." *The Changing Perspectives of Central Asia in the 21st Century*, ed. Murat Yorulmaz & Serdar Yılmaz, Kriter, 2020.
- North Atlantic Council. "Partnership for Peace: Framework Document." 10-11 January 1994, <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c940110b.htm>.
- Pifer, Steven. "The Russia-Ukraine War and Its Ramifications for Russia." *Brookings*, 08.12.2022, <https://www.brookings.edu/articles/the-russia-ukraine-war-and-its-ramifications-for-russia/>.

- Putin, Vladimir. "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy." 10.02.2007, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>.
- Ringsmose, Jens, and Sten Rynning. "NATO's Next Strategic Concept: Prioritise or Perish." *Survival*, vol. 63, no. 5, 2021, pp. 147-168.
- Sara, Mehwish Hassan. "Security and Political Implications of NATO's Presence in Central Asian Region." *Strategic Studies*, vol. 27. no. 4, 2007, pp. 194-209.
- Seren, Merve. "Afganistan'da Ulus-Devlet İnşa Projesinin Başarısızlığı ve Taliban'ın Kazanma Stratejisi." *Amme İdare Dergisi*, vol. 54, no. 3, September 2021, pp. 1-40.
- Sun, Degang, and Hend Elmahly. "NATO vs. SCO: A Comparative Study of Outside Powers' Military Presence in Central Asia and the Gulf." *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, vol. 12, no. 4, 2018, pp. 438-456.
- Tardy, Thierry. "Ukraine, NATO, and the Madrid Strategic Concept." *War in Europe*, ed. Tardy, Thierry, NATO Defence College, 2022, pp. 13-24.
- U.S. Department of State. "Imposing Sanctions on President Putin and Three Other Senior Russian Officials." 25.02.2022, <https://www.state.gov/imposing-sanctions-on-president-putin-and-three-other-senior-russian-officials/>.
- Wezeman, Pieter D., Aude Fleurant, Alexandra Kuimova, Nan Tian, and Siemon T. Wezeman. "Trends in International Arms Transfers, 2017." *SIPRI Fact Sheet*. 01.03.2018, https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-03/fssipri_at2017_0.pdf.
- Wishnick, Elizabeth. *Growing U.S. Security Interests in Central Asia*. U.S. Army War College, 2002.
- Yost, David S. *NATO Transformed: The Alliance's New Roles in International Security*. US Institute of Peace Press, 2000.

NATO'nun Afganistan Operasyonu ve Barış İçin Ortaklık'ın Orta Asya Üzerindeki Etkilerini Yeniden Düşünmek: NATO'nun Orta Asya'daki Varlığının Sonu mu?*

Arif Bağbaşıoğlu**

Öz

NATO'nun ortaklık politikası ve bu politikanın bir aracı olan Barış İçin Ortaklık programı, İttifak'ın Orta Asya ülkeleriyle kurumsal bir ilişki oluşturmasının ilk adımını oluşturmuştur. 11 Eylül saldırıları sonrasında oluşan teröre karşı savaş söylemi ve 2003'te NATO'nun ISAF misyonun komutasını devralması NATO'nun Orta Asya ülkeleri ile kurumsal ilişkiler kurmasını daha da kolaylaştırmıştır. Orta Asya ülkelerinin Afganistan'a olan coğrafi yakınlığı, bu ülkelerin NATO üyelerinden askerî ve siyasi konulardaki beklentileri bu ilişkiyi taraflar açısından anlamlı kılmıştır. Ancak, Afganistan operasyonunun sona ermesi, Rusya-NATO arasındaki ilişkilerin olumsuz doğası, günümüzde NATO'nun Orta Asya ülkeleri ile kurumsal anlamda ilişkiler geliştirmesini sınırlamaktadırlar. Bu çalışmanın iki temel amacı vardır. Birincisi, Afganistan operasyonunun sona ermesinin NATO'nun Orta Asya'ya yönelik yaklaşımına etkilerini tartışmaktır. Çalışmanın ikinci temel amacı ise BİO programının Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesinde neden arzu edilen sonuçları doğurmadığını açıklamaktır. Çalışmanın temel iddiası ise NATO-Rusya ilişkilerinin niteliğinin, NATO-Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerin etkinliğini ve gelişimini doğrudan etkilediğidir.

Anahtar Kelimeler

Barış için Ortaklık, NATO, Orta Asya Devletleri, Afganistan, UYG.

* Geliş Tarihi: 24 Nisan 2023 – Kabul Tarihi: 18 Temmuz 2023

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Bağbaşıoğlu, Arif. "Rethinking the Implications of NATO's Afghanistan Operation and Its Partnership for Peace in Central Asia: Is It the End of NATO's Presence in Central Asia?" *bilig*, no. 108, 2024, ss. 01-26, <https://doi.org/10.12995/bilig.10801>.

** Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi – Uluslararası İlişkiler Bölümü– İzmir/Türkiye
ORCID: 0000-0002-8603-5014
arif.bagbaslioglu@idu.edu.tr

Переосмысление последствий операции НАТО в Афганистане и ее партнерства ради мира в Центральной Азии: это конец присутствия НАТО в Центральной Азии?*

Ариф Багбашлыоглу**

Аннотация

Политика партнерства НАТО, включая ее программу «Партнерство ради мира» (ПРМ), направленная на развитие сотрудничества и диалога со странами, не входящими в НАТО, представляет собой первые шаги на пути создания по существу евроатлантического альянса для установления институциональных отношений с государствами Центральной Азии. Борьба с терроризмом после терактов 11 сентября, интервенция США в Афганистане в 2001 году и принятие НАТО миссии ISAF в 2003 году облегчили НАТО установление институциональных отношений с государствами Центральной Азии. В данном исследовании сначала обсуждаются последствия окончания операции в Афганистане для подхода НАТО к Центральной Азии в свете текущих событий, таких как российско-украинская война и Стратегическая концепция НАТО 2022 года. Это объясняет, почему программа «Партнерство ради мира» не дала желаемых результатов в развитии отношений с государствами Центральной Азии.

Ключевые слова

Партнерство ради мира, НАТО, государства Центральной Азии, Афганистан, ISAF.

* Поступило в редакцию: 24 апреля 2023 г. – Принято в номер: 18 июля 2023 г.

Ссылка на статью:

Bağbaşıoğlu, Arif. “Rethinking the Implications of NATO’s Afghanistan Operation and Its Partnership for Peace in Central Asia: Is It the End of NATO’s Presence in Central Asia?” *bilig*, no. 108, 2024, pp. 01-26, <https://doi.org/10.12995/bilig.10801>.

** Доц., Измирский университет демократии, факультет экономики и административных наук – Измир/Турция

ORCID: 0000-0002-8603-5014

arif.bagbaslioglu@idu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Kazak Atasözleri Penceresinden Modern Ulus Kimlikler*

Bülent Bayram**

Öz

Kaynaklarda Türkistan, Turan, Orta Asya, Merkezî Asya gibi farklı adlandırmalarla kaydedilen coğrafyada var olan modern ulus kimliklerin karşılıklı ilişkileri, farklı açılardan incelenmeye değer bir konudur. Resmî tarih yazımı, edebiyat tarihi, şekillenmiş edebî dil sorunlu olmakla birlikte çizilmiş siyasi sınırlara dayalı biçimde kurulmuş olan ulus devletlerin ve dolayısıyla çoğunluğunu Türk boylarının oluşturduğu modern kimliklerin arasında günümüzde keskin çizgiler mevcuttur. Makalede Kazak atasözlerinde Özbek, Sart, Rus, Tatar, Türkmen başta olmak üzere diğer topluluklarla ilgili kayıtlar; tarihî süreç de dikkate alınarak günümüze yansımaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Günümüzde keskin çizgileri ortaya çıkaracak bir bakış açısının Kazak atasözleri temelinde desteklenip desteklenmediği sorusu çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır. Makalenin temel amacı keskin ulus kimliklerin ortaya çıkışına sebep olan bakış açılarının atasözlerine yansıtıp yansımadığı sorusuna cevap aramaktır. Makalenin temel malzemesini yayımlanmış atasözleri oluşturmaktadır. Çalışmada alan araştırması çerçevesinde derlenen malzemeler kullanılmamakla birlikte etnografik yöntemle dayalı gözlemlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kazaklar, paremiyoloji, atasözü bilimi, Kazak atasözleri, Kazak atasözlerinde uluslar.

* Geliş Tarihi: 20 Şubat 2023 – Kabul Tarihi: 09 Haziran 2023

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Bayram, Bülent. "Kazak Atasözleri Penceresinden Modern Ulus Kimlikler." *bilig*, no. 108, 2024, ss. 27-50. <https://doi.org/10.12995/bilig.10802>.

** Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkoloji Araştırma Enstitüsü – Türkistan/Kazakistan; Kırklareli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü – Kırklareli/Türkiye
ORCID: 0000-0001-7284-9597
bulentbayram01@hotmail.com

Giriş

19. yüzyılda Avrupa’da folklorun özellikle millî kültürle ilişkilendirilmesi sürecinde millî düşünce, millî edebiyat, millî sanat ve edebî dil oluşturma yolunda üstlenmiş olduğu işlevlerin aradan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen hâlen güncel olduğu söylenebilir. Folklorun kolektif şuurun bir aksi olarak değerlendirilmesi sebebiyle toplumun genel kanaatlerinin ve beklentilerinin bir yansıması olduğu düşüncesi oldukça yaygındır. Folklor ürünlerinin, millî kimliğin bileşeni ve onu inşa eden önemli yapı taşlarından biri olarak kabul edilmesi bütün coğrafyalarda folklor araştırmacılarının dikkat çektiği bir husus olmuştur (Cocchiara; Öztürkmen). Atasözü ve deyimler de folklor ürünleri olarak benzer özellikleri taşımaktadır. Kalıplaşmış ifade biçimleri olarak yüzyıllar içerisinde şekillenen atasözleri ve deyimler, değişimin oldukça yavaş olduğu ifadelerdir. Araştırmacıların genel kanaati, zaman ve şartlara göre değişmeler olmakla birlikte atasözlerinin toplumun genel değer yargılarını yansıttığı yönündedir. Atasözleri toplumun farklı konulardaki görüşlerini yansıtırken birlikte yaşadığı veya ilişkide bulunduğu milletlerle ilgili değerlendirmeleri de içeren örnekler sunmaktadır. Bu örneklerde milletler, kendileri ve “diğerleri” olarak adlandırabileceğimiz grupları çeşitli özellikleri ile değerlendirmektedirler. Uzun süre içerisinde şekillenen ve zamanın şartlarına göre varyantlaşan Kazak atasözleri içerisinde Kazakların birlikte yaşadıkları milletleri konu edinen çok sayıda örnek kayda geçirilmiştir. Burada Türk dilinin ortak dönem eserleri hariç tutulursa modern Kazak ulus kimliğinin şekillendiği dönemden itibaren çok sayıda Kazak atasözünün derlenerek yayımlandığını belirtmek gerekir (Alpısbayeva vd., C. 65, C. 66, C. 69; Ékimova vd.; Élibekov vd.; Turmanjanov; İsmail; Gürsu; Kirchner; Keykin; Sattarov; Ergöbek; Smaylova).

Çarlık Rusya döneminde başlayan politikalar, Sovyetler Birliği döneminde de devam ettirilmiş; dil, yaşanan coğrafya, giyim kuşam, boy mensubiyeti gibi farklı ve zaman zaman da ilginç ölçütler esas alınarak inşa edilen ulus kimliklerin bazıları için siyasi sınırlar da belirlenmiştir (bk. Roy). Günümüzde sınır anlaşmazlıklarından dil ve kültür alanına kadar birçok noktada etkili olan bu inşa sürecinin ne kadar gerçekçi temeller üzerine inşa edildiği, çeşitli ölçütler dikkate alınarak incelenebilir. Makalede Kazakların diğer uluslarla ilgili değerlendirmelerini içeren atasözleri bu çerçevede incelenecektir.

Atasözleri ile ilgili çok sayıda çalışma olmakla birlikte modern ulus kimlikler ve onların inşa süreçlerine atasözlerinin etkisi meselesi çok ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Ancak Türk boylarının diğer uluslara bakış açısının ele alınması bakımından Oğuzhan Durmuş'un Çuvaş atasözleri ile ilgili makalesi bir model olarak görülebilir (Durmuş). Uğur Gürsu'nun Kazak Atasözleri adıyla yayımladığı ve Kazak atasözlerinde farklı milletlere dair yapılmış değerlendirmelerin yer aldığı kitabında, makalenin konusunu doğrudan ilgilendiren bir bölüm bulunmaktadır (Gürsu 84-88). Bu makaleye Kazakların yaşadığı coğrafyada ilişki içinde oldukları halklar dâhil edilerek Kazak atasözlerinin penceresinden modern ulus kimlikler değerlendirilecektir. İncelemenin temel amacı Kazak atasözlerinde günümüz Kazakları ile diğer ulus kimliklerinin arasında keskin çizgilerle çizilmiş olan sınırları gösterecek bir bakış açısının olup olmadığı meselesini ortaya koyabilmektir.

Makale, metin merkezli bir çalışmadır. Mevcut basılı kaynakların tamamı gözden geçirilmiş, farklı dillerde yayımlanmış metinler taranmıştır. Kazakların tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren günümüze kadar ilişkilerinin olduğu modern ulus kimlikler çerçevesinde bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Bu bakımdan modern Kazak ulus kimliğinin inşası sürecinde etkili olduğunu düşündüğümüz Rus, Özbek, Uygur, Sart, Karakalpak, Tatar, Başkurt, Kırgız, Nogay, Türkmen, Çin/Kıtay, Kalmak (Kalmuk), Jongar etnonimleri esas alınarak metinler taranmıştır. Metinlerde tespit edilen örneklerin tamamı varyantları ile çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışma metin merkezli olmakla birlikte yazarın Kazaklar arasında uzun süre yaşamış olması sebebiyle etnografik gözlemlere dayalı birikimlerinden de istifade edilmiştir. Çeşitli sebeplerle yazılı, basılı metinlerde tespit edilemeyen bazı atasözlerinin sözlü olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı etnografik gözlemlerle tespit edilmiş olup sistemli bir alan araştırması tarafımızca yapılmamıştır. Çalışma metin merkezli bir yaklaşımla oluşturulmuştur. Atasözü metinlerinin yanı sıra Kazaklar ve onlarla ilişkili olarak modern ulus kimliklerinin inşası sürecine dair literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması neticesinde elde edilen verilerle tespit edilen atasözleri, gözlemlere dayalı birikimden de istifade edilerek incelenmiştir.

Kazak Atasözlerinde Kimlikler

Kazak atasözlerinin basılı metinleri taranarak Kazakların tarihî dönemlerde ve günümüzde ilişki içinde bulunduğu birçok halkla ilgili atasözü örnekleri

tespit edilmiştir. Günümüzde Kazakların yaşadığı geniş coğrafya göz önüne alındığında metinlerde en fazla karşılaşılan atasözü örneklerinin de bu coğrafyaya uygun bir şekilde yoğunluk gösterdiği dikkat çekmektedir. Tarihî dönemlerde Türk coğrafyasının kuzeyinde, doğuda Altay Dağları'ndan batıda Macar Ovası'na kadar geniş bir alanda yaşayan hatta güneyde Mısır'da devlet kuran Kıpçak Türklerinin dili ve kültürünün birçok özelliğini günümüze taşımış olan Kazaklar, bugün de tarihî Türkistan coğrafyasının kuzeyinde varlıklarını devam ettirmektedirler. Bugün Kazak nüfusunun önemli bir bölümü kendi devletleri olan Kazakistan'dadır. Bunun yanı sıra Çin, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Moğolistan, İran, Türkiye gibi ülkelerde de ciddi bir Kazak nüfusu yaşamaktadır. Bu bakımdan konu, daha kapsamlı yapılacak çalışmalarda her bölgenin özellikleri dikkate alınarak genişletilebilir. Çünkü her bölgede farklı halklarla birlikte yaşayan Kazaklar, onlarla ilgili atasözleri üretmeye de devam etmekte veya mevcut atasözlerini yeni şartlara göre güncellemektedir. Ancak makale kapsamında böyle bir çalışmayı yapmak mümkün olmadığı için yayımlanmış temel eserlerin taranmasından elde edilen metinler dikkate alındığında Özbek, Sart, Rus, Kırğız, Tatar, Mişer, Nogay, Türkmen, Karakalpak, Kıtay etnonimlerinin Kazak atasözlerinde zikredildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Kazakların kendileri ile ilgili atasözleri de bulunmaktadır ve bunların sayısı diğerlerinden fazladır. Atasözlerinde tespit edilen modern ulus kimlikler ve bunlarla ilişkili olabilecek diğer adlandırmalarla ilgili örnekler nüfus ve nüfuz bakımından Kazak modern ulus kimliğinin şekillenme sürecindeki etkileri dikkate alınarak şu şekilde sıralanıp değerlendirilebilir:

Rus (Orıs)

Türk coğrafyasının kuzeyinde yaşıyor olmaları sebebiyle Kazaklar ve ataları, Ruslarla doğrudan farklı seviyelerde ilişkiler kurmuşlardır. Çarlık Rusya zamanında özellikle 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın başkenti Kazan şehrinin Korkunç İvan tarafından işgalinin ardından Rus tarihinde yeni bir dönemin başladığını söyleyebiliriz. Kazan'ın düşüşünün ardından Rusya bir anlamda imparatorluğa dönüşmüş; Kafkasya, Türkistan ve Sibiryaya istikametinde büyük oranda Türk boylarının yaşadığı coğrafyaları ardı ardına ele geçirmiştir. Bu tarihî süreç içerisinde günümüz Kazaklarının atalarının Ruslarla farklı statülerde ilişkileri devam etmiştir (Kurat; Doğan). Özellikle Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği döneminde Kazakların Rus hâkimiyetinde yaşamış ol-

maları ve günümüzde de bu dönemlerin mirası olarak iki halkın Kazakistan sınırları içerisinde bile birçok yerde iç içe yaşıyor olmaları, Ruslarla ilgili çok sayıda atasözünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Kazak sözlü kültüründe bir Rus imajı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Kazak atasözlerinde de Ruslarla ilgili örneklerin diğer halklarla ilgili olanlarla karşılaştırıldığında fazlalığı dikkat çekicidir. Taranan metinlerde Ruslarla ilgili çok sayıda atasözü tespit edilmiştir.

Rus tarih yazımı ve bakış açısına göre Ruslar, Türkistan coğrafyasına medeniyet taşıyıcı bir halk olarak tasvir edilmektedir (bk. Saray 11-12; Pierce 12; Runov 172; Demir 50; Abaşın vd. 323-24). Ruslarla ilgili bazı atasözlerinde bunların silik de olsa izlerini görmek mümkündür. *Qazaq adassa, qartına qaraydı, Orıs adassa, qartasına qaraydı* [Kazak kaybolursa yaşlısına bakar, Rus kaybolursa haritasına bakar] (Alpısbayeva vd., C. 65, 85), *Qazaq jañılsa, qartına qaraydı, Orıs jañılsa, hatına qaraydı* [Kazak yanılrsa, yaşlısına bakar, Rus yanılrsa yazısına bakar] (Alpısbayeva vd., C. 65, 43) atasözünde harita ile yol bulma, medeni bir toplumun; yaşlı insanların bilgisine başvurma, geleneksel toplumun göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bazı atasözlerinde ise genel Rus karakteri tasvir edilmektedir. *Qazaqta ayrıran köp, Orısta meyram köp* [Kazak'ta ayrıran çok, Rus'ta bayram çok] (Alpısbayeva vd., C. 65, 44), *Qazaqtıñ ayrıranı köp, Orıstıñ bayramı köp* [Kazak'ın ayrıranı çok, Rus'un bayramı çok] (Élibekov vd. 222) ve *Orıstıki – meyram köp, Qazaqtiki – ayrıran köp* [Rus'un ki bayram çok, Kazak'ın ki ayrıran çok] (Alpısbayeva vd., C. 69, 293) şeklindeki varyantları kaydedilen bu atasözü, günümüzde Kazaklar arasında çok yaygın olan kutlamaların kaynağına işaret eden bir atasözü olarak değerlendirilebilecek bir örnektir. Geleneksel olarak çeşitli vesilelerle yapılan kutlamalar *toy* [düğün] Kazaklar arasında yaygındır ancak Rus kültürü üzerinden yeni gelenlerle birlikte Kazak kültüründe kutlama kültürünün gözle görülür bir şekilde arttığı söylenebilir. Bu durum Kazak gündelik hayatını derinden etkilemektedir.

Orıs keldi degeñşe, ırıs keldi [Rus geldi diyene kadar bereket geldi] (Élibekov vd. 269) şeklindeki atasözü de Rusların bereketle ilişkilendirilerek olumlu tasvir edildiği nadir atasözü örneklerindedir. Bu atasözünün de daha yakın dönemlerde teşekkül etmiş olması muhtemeldir.

Kazakların yerleşik hayata geçiş süreci çok sancılıdır ve trajik hatıraları içinde barındırmaktadır. Buna karşılık Rusların yerleşik hayatına dair bir atasözü Kazaklar arasında vardır. *Orıs bar jerde qonis bar* [Rus'un olduğu yerde yerleşim var] (Alpısbayeva vd., C. 65, 48) atasözüyle onların genel yaşam tarzlarına göndermede bulunmaktadır.

Kafasına koyduğunu yapan Rus imajı günümüzde de oldukça yaygın olan bir bakış açısını ortaya koymaktadır. *Orıs oyına kelgenin isteydi* [Rus aklına geleni yapar] (Alpısbayeva vd., C. 65, 48) atasözü günümüzde özellikle Rusların genel karakterini yansıtmaları bakımından önemli bir örnektir.

Kazak ve Rusların karşılaştırıldığı *Qazaq bayısa, qatın aladı, Orıs bayısa, üy saladı* [Kazak zenginleşse hanım alır, Rus zenginleşse ev yapar] (Élibekov vd. 234), *Krestyan, orıs egindi köp salsa, Qazaq qatındı köp aladı* [Köylü, Rus ekini çok eker, Qazaq ise hanımı çok alır] (Élibekov vd. 227) şeklindeki atasözlerinde görülen karşılaştırma ölçütleri farklı milletlerle ilgili olarak da sıkça kullanılmaktadır. Özellikle yerleşik kültürün temsilcisi halklarla yapılan karşılaştırmalarda Kazaklardaki çok eşliliğe vurgu yapılmaktadır. Bu hususun Kazaklar arasında özellikle belli bir ölçüde hâlen yaygın olduğunu da vurgulamak gerekir.

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra Ruslarla ilgili *Orıs köp pe, orman köp pe?* [Rus mu çok, orman mı çok?] (Élibekov vd. 269), *Orıs ta bolsa bar bolsın* [Rus da olsa var olsun] (Alpısbayeva vd., C. 69, 293), *Sarı orıstın béri orıs* [Sarı Rus'un hepsi Rus] (Alpısbayeva, C. 69, 319), *Qazaq jamanı orıs bola almaydı, Orıs jamanı Qazaq bola almaydı* [Kazak'ın kötüsü Rus olamaz, Rus'un kötüsü Kazak olamaz] (Élibekov vd. 221) gibi genel ifadelerin yer aldığı atasözleri de tespit edilmiştir. Ancak "Sarı Rus'un hepsi Rus" şeklindeki atasözünün *Sarı Qazaqtın béri Qazaq* örneği de kaydedilmiştir (Alpısbayeva vd., C. 66, 255).

Ruslarla ilgili en dikkat çekici atasözleri onların açık bir şekilde güvenilmezliklerini, samimiyetsizliklerini, adaletsizliklerini, kadınlarının savurganlığını ortaya koymasıyla öne çıkanlardır. *Orıs balasın öz balañday kör, Qaşan jamanıñın körgeñse* [Rus çocuğunu öz çocuğun gibi gör, Kötülüğünü görene kadar] (Alpısbayeva vd., C. 66, 234), *Alıstağı düşpannan Añdıp turğan orıs jaman* [Uzaktaki düşmandan Yakındaki Rus kötü] (Alpısbayeva vd., C. 66, 35), *Orıs joldastın bolsa, Qolında baltan bolsın* [Rus arkadaşın varsa, Elinde

baltan olsun] (Alpısbayeva vd., C. 66, 234), *Orıspenen joldas bolsan, Janıñda baltañ bolsın* [Rus'la arkadaş olsan, Yanında baltan olsun] (Alpısbayeva vd., C. 66, 234), *Orısqa senbe, Suvga süyenbe* [Rus'a güvenme, Suya dayanma] (Élibekov vd. 269), *Qatın alsan orıstan, Qutılmañ borıstan. Qatın alsañ töreden, Ayğayıñ ketpes öreden* [Hanım alsan Rus'tan, Kurtulamazsın borçtan. Hanım alsan töreden Ah vahın gitmez içinden] (Élibekov vd. 249), *Orıstan kireş taqqanı, Key jamañğa şen bolar. Özine-özi karar da, Evliyemenen teñ bolar* [Rus'tan haç alıp takmak, Bazı kötülere ün olur. Kendi kendine bakar da, Kendini evliya sanır] (Alpısbayeva vd., C. 69, 293), *Küle kirip, küñirene şıqqannan saqta, Tozaqtıñ otınan, Orıstın sotınan saqta* [Gülerek girip dertlenenden sakın, Cehennem ateşinden, Rus'un mahkemesinden sakın] (Élibekov vd. 215) örneklerinde görüldüğü gibi Ruslar çeşitli özellikleriyle açık bir şekilde yerilmekte ve bu özelliklerinden dolayı Kazaklar uyarılmaktadır. İleride görüleceği üzere Ruslar dışında hiçbir topluluk bu kadar açık bir şekilde atasözlerinde eleştirilmemektedir. Resmî propaganda ve bakış açısının tam tersi bir yaklaşım göze çarpmaktadır.

Kazakların, Ruslarla Çinlileri karşılaştırdığı bir atasözünü de burada zikretmek gerekir. Rusların yukarıda görüldüğü üzere açık bir şekilde eleştiriliyor olmasına rağmen *Qara Qıtay kaptasa, Sarı Orıs öz ékeñdey körüner* [Kara Çinli kuşatsa, Sarı Rus'u öz baban gibi görürsün] (Keykin 25) atasözünde Çinlilere karşı “beterin beteri var” şeklinde bir yaklaşım söz konusudur. Bu atasözü günümüzde de oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Özbek (Özbek, Sart)

Özbekler, Türkistan coğrafyasının parçalanmasının ardından Batı Türkistan'da Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte coğrafyanın nüfus ve nüfuz olarak en etkili grubunu oluşturmuştur (ayrıntılı bilgi için bk. Roy; Dilmaç 21-25). Bu özellikleriyle de günümüzde Kazakların birçok alanda rekabet ettiği Türk topluluğu olarak karşımıza çıkar. Kazak atasözlerinde de Özbeklerle ilgili örnekler mevcuttur. Ancak mevcut kültürel, ekonomik, siyasi ilişkiler dikkate alındığında Özbekler ile ilgili atasözlerinin çok az olduğu söylenebilir. Bunun en önemli sebebi büyük oranda modern dönemde kalıplaşmış olan Özbek ulus kimliğinin yerine coğrafyanın yerleşik tüccar topluluklarının bir bakıma ortak adlandırması olan *Sart*'ın atasözlerinde sıkça zikrediliyor olmasıdır. Burada

öncelikle doğrudan Özbekler ile ilgili atasözleri verilip ardından bu başlık altında notlarla birlikte Sartlarla ilgili örnekler değerlendirilecektir.

Kazaklar arasında günümüzde de yaygın olarak kullanılan bir atasözü dikkat çeker. *Özbek – öz ağam, Sart – sadağam* [Özbek öz abim, Sart – sadakam] (Alpısbayeva vd., C. 65, 49). Bu atasözünün Sartlarla karşılaştırma yapılmaksızın *Özbek – öz ağam* (Ékimova vd. 358) şekli de kaydedilmiştir. Burada Özbeklerin yakınlığına bir vurgu yapılırken Sart'ın ondan uzaklığı dile getirilmektedir. Özbek'le ilgili bu ifadenin tarihî olarak Kazak ve Özbek ayrımının gerçekleştiği dönem öncesine bir atıf yapıp yapmadığı meselesi de aslında dikkat çekicidir. Ancak bu döneme vurgu yapıldığına dair ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu kullanımın dışında doğrudan Özbek adının geçtiği atasözü sayısının çok fazla olmaması dikkat çekicidir.

Özbek ve Kazak karşılaştırmasının yapıldığı *Özbektiñ kiygenin al, Qazaqtıñ mingenin al* [Özbek'in giydiğini al, Kazak'ın bindiğini al] (Ékimova vd. 358) şeklindeki atasözünde gündelik yaşamın yansımaları görülebilmektedir. Yüzyıllarca Asya bozkırlarında yaylak-kışlak şeklinde bir hayat süren Kazaklar, at besiciliği konusundaki ustalıklarını günümüze kadar taşımışlardır. Burada da Kazakların bu konudaki millî yetenekleri ön plana çıkarılmaktadır. Özbeklerin giyimlerine yapılan vurgu ise bir bakıma onların yaşam tarzlarıyla da ilgilidir. Yerleşik hayat tarzı ile de ilişkili olarak pamuk yetiştiriciliği ve buna bağlı olarak dokuma konusundaki maharetleri bir şekilde atasözlerinde işlenmiştir.

Yukarıdaki örnekler dışında iki atasözü daha burada zikredilebilir. Bunlar *ékemniñ ölerin bilsen, Özbekke satpas edim* [Babamın öleceğini bilsen, Özbek'e satmazdım] (Élibekov vd. 71) ve *Özbek - körse qızar* [Özbek görse ilgilenir] (Alpısbayeva vd., C. 69, 297) atasözleridir. Kazak atasözlerinde sık sık zikredilen *Sart* adlandırmasının günümüzde Özbekler için de kullanılıyor olması sebebiyle Özbekler bu başlık altında ele alınmıştır. *Sart* kelimesi “eskiden Özbekler ve onların yanı sıra Taciklere verilen ad.” ve “Eskiden Orta Asya şehirlerinin çiftçi, tüccar, el sanatları ustası yerleşik halklar için kullanılan ad.” şeklinde açıklanmaktadır (Fazıljanova 700-701). Kazak atasözleri içerisinde Sartlarla ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu atasözlerinde genel olarak onların yaşam tarzları, meşguliyetleri, hayattaki önceliklerine dair tespitlerin olduğu göze çarpmaktadır.

Barmasañ, kelmeseñ, jat bolarsın, Almasañ, bermeseñ, Sart bolarsın. [Gitmesen, gelmesen yâd olursun, Almasan, vermesen, Sart olursun.] (Ékimova vd. 114). Bu atasözünün *Bermeseñ-almasañ Sart bolarsın, Körmeseñ-kelmeseñ jat bolarsın.* [Vermesen almasan Sart olursun, Görmesen gelmesen yâd olursun.] (Alpısbayeva vd., C. 65, 303) varyantı da vardır.

Sartlarla ilgili en yaygın atasözlerinden birisi çok sayıda varyantı tespit edilen *Estimegen elde köp, Esek mingen Sart da köp* [İşitmeyen de çok, Eşek binen Sart da köp.] (Alpısbayeva vd., C. 65, 34) şeklindeki atasözdür. Bu atasözünün *Estimegen elde köp, Esek mingen Sart'ta köp* [İşitmeyen halkta çok, Eşek binen Sart'ta çok] (Élibekov vd. 139) varyantı olduğu gibi, Rus-Kazak karşılaştırmasını içeren daha uzun manzum bir örneği de mevcuttur. *Qazaqta ayran köp, Orısta meyram köp, Esitpegen elde köp, Esek mingen sartta köp* [Kazak'ta ayran çok, Rus'ta bayram çok, İşitmeyen de çok, Eşek binen Sart'ta çok] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191). Günümüzde de Kazakların Sart olarak adlandırdığı toplulukların yaşadığı bölgelerde at ile karşılaştırıldığında eşeğin yaygın bir şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu yaşam tarzı ve ihtiyaçlar açısından bakıldığında anlaşılabilir bir durumken Kazakların yaşam tarzı açısından dikkat çekici ve çok da kabul edilebilir bir durum değildir.

Kazakların zenginleştiği durumda bir eş almasına dair vurguyu içeren atasözü Sartlarla karşılaştırmalı örneklerde yer almaktadır. Bu da Sartlarla ilgili en sık kullanılan atasözlerinden biridir. *Qazaq bayısa qatın alar, Sart bayısa, tam salar* [Kazak zenginleşse hanım alır, Sart zenginleşse ev yapar.] (Alpısbayeva vd., C. 66, 43). Bu atasözünün *Qazaq bayısa qatın aladı, Sart bayısa üy saladı* [Kazak zenginleşirse hanım alır, Sart zenginleşirse ev yapar] (Alpısbayeva vd., C. 65, 118), *Qazaq bayısa qatın aladı, Sart bayısa tam soğadı* [Kazak zenginleşse hanım alır, Sart zenginleşse ev yapar] (Alpısbayeva vd., C. 66, 190), *Sart bayısa tam salar, Qazaq bayısa qatın alar* [Sart zenginleşirse ev yapar, Qazaq zenginleşirse hanım alır] (Alpısbayeva vd., C. 66, 255), *Qazaq bayısa, qatın aladı, Sart bayısa, tam saladı* [Kazak zenginleşse hanım alır, Sart zenginleşirse ev yapar] (Élibekov vd. 221) varyantları da vardır.

Sart olarak adlandırılan grupların dünya görüşüne dair bir başka örnek *Erdi namıs öltirer, Qoyandı qamıs öltiredi. Sarttı "bap-bap" öltirer, Erdi "qap-qap" öltiredi* [Eri namıs öldürür, Tavşanı kamış öldürür, Sart'ı "bap bap" öldürür, Eri pişmanlık öldürür.] (Alpısbayeva vd., C. 66, 119-20) şeklindeki man-

zum atasözüdür. Bu manzum atasözünün daha kısa bir varyantı da vardır. *Sarttı “bap-bap” öltiredi, Erdi “qap-qap” öltiredi* [Sartı bap bap öldürür, Eri “kap kap” öldürür] (Alpısbayeva vd., C. 65, 323). Bu atasözü Kazaklar tarafından Sartların hayata dair çok düşündükleri, hayatlarının bu düşünce içinde geçtiği, Kazakların ise hayatlarının genelde pişmanlıklarla geçtiği şeklinde yorumlanmaktadır. *Sart özin maqtar, Jigit ötken dévrenin joqtar* [Sart kendini över, Yiğit geçen günlere ağıt yakar] (Alpısbayeva vd., C. 66, 225) atasözünde de yiğidin geçmiş dönemlere ağıt yakması benzer bir düşüncenin yansımasıdır.

Qazaq jamanı Sart bolamın deydi, Sart jamanı Qazaq bolamın deydi [Kazak’ın kötüsü Sart olayım der, Sart’ın kötüsü Kazak olayım der] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191), *Qazaq jamanı Sart bolar, Sart jamanı Qazaq bolar* [Kazak’ın kötüsü Sart olur, Sart’ın kötüsü Kazak olur] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191), *Sartın jamanı Qazaq bolam der, Qazaqtın jamanı sart bolam der* [Sart’ın kötüsü Kazak olayım der, Kazak’ın kötüsü Sart olayım der] (Alpısbayeva vd., C. 66, 255) örneklerinde görüldüğü üzere Kazak-Sart karşılaştırması yapılırken tamamen birbirinin tersi anlamlara sahip atasözleri ile de karşılaşmaktayız. Çünkü verilen örneklerde Sart-Kazak arasında bir geçişkenlik var gibi düşünülürken *Qazaq sart bolmas, Sart Qazaq bolmas* [Kazak Sart olmaz, Sart Kazak olmaz] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191) atasözüyle bu geçişkenlik ortadan kaldırılır. Uzun süre yaylak kışlak hayatı sürdüren Kazaklar için bu geçişkenliğe dair düşünceler günümüzde de mevcuttur. Eski dönemlerde yerleşik hayata geçen Kazakların Sartlaşmakla suçlandığına dair anlatılar hâlen mevcuttur.

Qazaqtın mingenin al, Sarttın kiygenin al [Kazak’ın bindiğini al, Sart’ın giydiğini al] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191) halkların sosyolojik durumuna vurgu yapan ve Özbekler ile ilgili varyantı da olan bir örnektir. *Sarttın kiygenin al, Qazaqtın mingenin al* [Sart’ın giydiğini al, Kazak’ın bindiğini al] (Élibekov vd. 289) atasözü de yaşam tarzlarının gündelik hayata yansımasının bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Sart, Kazaklar arasında genel olarak saygın bir konumda bulunan “töre”lere karşı olumsuz tavır takınanlar arasında yaygın olması muhtemel *Töre degen halqınız, Sawdası bitken sartpen teñ* [Töre dediğiniz halkınız, Ticareti bitmiş Sart’la bir] (Alpısbayeva vd., C. 66, 282) atasözünde karşımıza çıkar. Zor durumda olan, elinden bir şey gelmeyecek kadar kötü durumdaki Sart’ı

nitelemek için *savdası bitken* ifadesi kullanılırken “töre” de bununla aynı seviyeye düşürülmektedir. Hâlbuki töre Kazaklar arasında Cengiz Han soyundan geldiği kabul edilen soylu kişiler için kullanılmaktadır.

Özbeklerin de içinde bulunduğu Sart olarak adlandırılan toplulukların yaşam tarzları, ticarete olan düşkünlükleri, çalışkanlıkları çok sayıda atasözünde dile getirilmiştir. *Qazaq mal tanımas, Sart may tanımas* [Kazak mal tanımaz, Sart yağ tanımaz] (Élibekov vd. 222), *Qazaq mal tanımas, Sart plan tanımas* [Kazak mal tanımaz, Sart plan tanımaz] (Élibekov vd. 222), *Ölgen sarttıñ qolında nanı bar* [Ölmüş Sart’ın elinde ekmeği var.] (Alpısbayeva vd., C. 65, 49), *Divananı ursañ, mazarğa jügiredi, Sarttı ursañ, bazarğa jügiredi* [Divaneye vursan mezara koşar, Sart’a vursan pazara koşar] (Alpısbayeva vd., C. 69, 119), *Seksen tünniñ qadirin seksendeki qart biledi, Sarı atannıñ qadirin el qıdırğan Sart biledi* [Seksen gecenin kadrini seksenlik yaşlı bilir, Erkek/iğdiş (?) devenin kadrini el gezen Sart bilir] (Alpısbayeva vd., C. 69, 320), *Sartpen söylesseñ, ala şapan bayraqın (belbev) aytar, Şaştarazben söylesseñ, böñisi men qayraqın aytar, Batırlarmen söylesseñ, javğa salğan oynañın aytar* [Sart ile konuşursan, ala kaftanıyla kemerinden bahseder, Berber ile konuşursan tıraş bıçağıyla bileğisinden bahseder, Bahadırlarla konuşursan düşmana yaptığı baskınından bahseder] (Alpısbayeva vd, C. 69, 318), *Eriken sart enegin uqalar* [İşsizlikten canı sıkılan Sart erkeklik bezini ovalar] (Élibekov vd. 136) şeklindeki atasözleri bunlar için verilebilecek örneklerdendir.

Manzum bir atasözünde Sartlar karşılaştırma amacıyla kullanılmaktadır. Kazak yaşamında önemli olan bazı hususların eksikliği Sartlarla karşılaştırılmaktadır. *Ul tappağan qatınnan, Laqtağan eşki artıq. Qoldamaytın pirin-nen, Savrandağı sart artıq* [Oğul doğurmamış kadından, Yavrulayan keçi yeğdir. Korumayan pirinden, Savran’daki Sart yeğdir] (Alpısbayeva vd., C. 69, 361) şeklindeki atasözünde Sartlarla ilgili olumsuz bir bakış açısı da görülmektedir. Eksiklik olan hususlarla karşılaştırıldığında *Savran’daki Sart*’ın daha makbul olması, aslında Sartlarla ilgili olumsuz bir bakış açısını da göstermektedir.

Kazakların, Kırgızlarla olan yakınlıklarına vurgu yaparak Sartları “öteki” olarak tanımladıkları bir atasözü de vardır. *Qazaq Qırğız bir tuvğan, Sart şirkindi kim tuvğan* [Kazak-Kırgız öz kardeş, Bahtsız Sart’ı kim doğurmuş] (Keykin 25). Günümüzde bu atasözünün Özbekleri hedef alacak şekilde

kullanılan farklı varyantları da vardır. Ancak bunun özellikle Kazaklarla Özbeklerin birlikte yaşadığı yerlerde bilindiği de alandaki gözlemlerden anlaşılmıştır.

Ağayın korlığıman jat qorlığı, Jat qorlığıman sart qorlığı [Akrabanın eziyetinden yabancının eziyeti, Yabancının eziyetinden Sart'ın eziyeti] (Élibekov vd. 12), *İt quwıp ketetin ayır etekti Sart şapan* [İtin kovaladığı eteğinde kesigi olan Sart kaftanı] (Élibekov vd. 196) atasözlerinde ise yine Sartların giyim kuşam kültürü ile ilgili bir husus zikredilmektedir.

Sartlar, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bir ulus kimlik daha doğrusu bir millet olarak değerlendirilmemektedir. Atasözlerindeki yaklaşım ve günümüzdeki kullanımlar da dikkate alındığında aslında Kazaklar için *Sart*, bir yaşam tarzını benimsemiş farklı halklar için kullanılan bir terimdir. Ticaretle uğraşan, şehirli, sanat erbabı, hayat konusunda oldukça temkinli gibi vasıflar onlarla ilgili atasözlerinde öne çıkmaktadır. Bu bakımdan onların yaşam tarzları ile ilgili Kazakların genel tasvirleri dışında açık bir olumsuzlamadan bahsetmek de mümkün değildir.

Tatar (Tatar)

Tatar adlandırması da tarihî süreçte farklı halkların, grupların adı olarak hatta bir dönem Rus kaynaklarında hâkimiyetleri altında tuttukları Türk halklarının büyük bir bölümünü karşılamak için kullanılmıştır. Günümüzde Tatar adlandırması genel olarak Kıpçak Türklerinin Kazan ve Kırım merkezli boylarını adlandırmak için kullanılmaktadır. Sibiry'a ve Doğu Avrupa'da yaşayan bazı Türk toplulukları da söz konusu coğrafyalarla ilişkili olarak Tatar şeklinde adlandırılmaktadır. Tatarlar; ticaret, edebiyat, eğitim ve din alanında Türkistan Türklerini derinden etkilemişlerdir (Kazak edebiyatında Tatar imajı hakkında bk. Kınacı). Ancak Tatarların bu etkilerine rağmen atasözlerinde olumsuz imajları da söz konusudur. Onların Çarlık Rusya döneminde özellikle Ruslarla birlikte ya da Rusların açmış olduğu alan vasıtasıyla Türkistan topraklarına gelişi farklı düşünceleri de ortaya çıkarmıştır. Az sayıdaki atasözünde buna dair izler görülmektedir.

Tatar turğan jerde qater bar [Tatar'ın olduğu yerde tehlike var] (Alpısbayeva vd., C. 66, 272), *Tatarlı jerde qater bar* [Tatarlı yerde tehlike var] (Alpısbayeva vd., C. 66, 272), *Tatar bar jerde qater bar* [Tatar'ın olduğu yerde

tehlike var] (Élibekov vd. 304), *Tatar tilnen tartar* [Tatar dilinden çeker] (Élibekov vd. 304) atasözleri yukarıdaki düşünceleri destekler niteliktedir.

Bunun yanı sıra Kazan Tatarları arasında bir grup olan Mişerlerle ilgili bir atasözünü zikretmek de gerekir. Diğer uluslarla Kazakları karşılaştıran atasözlerinde sık sık karşılaşılan *Qazaq bayısa, qatın alar, Mişer bayısa, üy salar* [Kazak zenginleşirse hanım alır, Mişer zenginleşirse ev yapar] (Élibekov vd. 222) örneği Mişerlerle karşılaştırmalı biçimde de mevcuttur.

Rus kültür ve medeniyetiyle doğrudan muhatap olan Tatarların yabancı dil bilgisi de dikkat çeken bir husustur. Onların bu özelliğini aktaran *Tatarğa tilmaş kerek emes* [Tatar'a tercüman gerekmez.] şeklindeki atasözünün varyantları Türk boyları hatta Tatarların atasözleri arasında bilinmektedir (Keykin 25).

Günümüzde Kazakistan'da yaşayan Tatarlar genellikle Rusların yoğun olduğu bölgelerde yaşamakta olup çoğu zaman yerli halk tarafından Ruslarla aynı çerçevede değerlendirilmektedir.

Nogay (Noğay)

Nogaylar günümüzde Kafkasya'da yaşayan Türk boylarından biridir. Ancak özellikle Kıpçak Türkleri arasında boy adı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kazakların tarihi içinde önemli olan Nogaylar konusunda da Kazak ve Nogayların akrabalığına vurgu yapan *Noğay Qazaq bir kisi* [Nogay Kazak aynı kişi] (Keykin 25) şeklindeki atasözü tespit edilmiştir. Bunun dışında Nogayları konu edinen örneklerde onların genel yaşam tarzları, başka halklarla ilgili söylenenlere benzer şekilde karşılaştırmalı olarak atasözlerinde işlenmiştir. *Arkadağı Noğaydı, Qoy baqtırğan Qudaydı* [Arka'daki Nogay'dır, Koyun baktıran Hüda'dır] (Alpısbayeva vd., C. 65, 21), *Qazaq bayısa, qatın aladı, Noğay bayısa, tam soğadı* [Kazak zenginleşirse hanım alır, Nogay zenginleşirse ev yapar] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191), *Qazaqtıñ jamanı Noğay bola almaydı, Noğaydıñ jamanı Qazaq bola almaydı* [Kazak'ın kötüsü Nogay olamaz, Nogay'ın kötüsü Kazak olamaz] (Alpısbayeva vd., C. 66, 191) örneklerinde görüldüğü üzere bu metinler başka halklarla ilgili söylenenlerle aynı niteliktedir.

Ormanbet biy ölgen kün, On san Noğay bülgen kün [Ormanbet Bey'in öldüğü gün, On ulus Nogay'ın bölündüğü gün.] (Élibekov vd. 268) atasözü ise Nogayların parçalanışını yansıtan ve destanlarda da zikredilen bir örnek olması

bakımından önemlidir. Çünkü Kazaklar arasında Nogaylarla olan akrabalık ilişkileri hâlen canlıdır.

Kırgız (Qırğız)

Türk boyları içerisinde tarihî kaynaklarda çok eski dönemlerden itibaren adı geçen Kırgızların Kazaklarla olan ilişkileri oldukça ilgi çekicidir. Dil, kültür, yaşam tarzı bakımından Türkistan coğrafyasının birbirine en yakın Türk boylarından olan Kazak ve Kırgızlar günümüzde ise bir rekabet ve çekişme içerisindedir. Halk arasında sık sık kullanılan *Qırğız Qazaq bir tuvğan* [Kırgız-Kazak öz kardeş] ifadesine rağmen boylar arası çekişmeler resmî tarih yazımı aracılığıyla iki Türk boyu arasında bir kırılma da meydana getirmiştir. Özellikle Kenesarı Han'ın Kırgızlar tarafından öldürülmesinin sürekli işlenmesi iki Türk boyunun resmî tarih yazımının en çok işlenen konularından birisidir. Ancak tarihî dönemlerdeki bu çekişmeler, bir ulus meselesinden ziyade Türk boyları arasında her zaman var olan çekişmelerin bir örneğidir. Kazak Türklerinde Kırgızlarla ilgili atasözü sayısı beklenenden çok azdır.

Kazakların Kırgızlarla olan yakınlığına vurgu yapan ve daha önce Sartlarla ilgili kısımda bahsedilen *Qazaq Qırğız bir tuvğan, Sart şirkindi kim tuvğan* ve *Qırğızdın aşı qırırq jil avız küydiredi* [Kırgız'ın aşısı kırk yıl ağız yakar.] (Ékimova vd. 333) örneği tespit edilmiştir.

Türkmen (Türkimen, Türükpen)

Türkmen adı, tarihî kaynaklarda Oğuz Türklerinin genel adı olarak karşımıza İslami dönemde çıkmaya başlamıştır. Günümüzde Oğuzların yaşadığı coğrafyada başlangıçta Türkmenistan'da ve bunun dışında Irak, Suriye, Afganistan, İran, Stavropol gibi farklı ülke ve bölgelerde yaşayan Türk topluluklarını adlandırmak için bu etnonim kullanılmaktadır. Kazak atasözlerinde de Türkmenlerle ilgili örnekler mevcuttur. Bu atasözlerinde Türkmenlerin genel özellikleri dışında herhangi bir hususa yer verilmez.

Türkimen törin bermes, Törin berse de, örin bermes [Türkmen baş köşeyi vermez, Baş köşesini verse de hâkimiyet vermez] (Alpısbayeva vd., C. 65, 51), *Türükpen törin bermes* [Türkmen törünü vermez] (Élibekov vd. 319), *Mal arıstannın avzında, Türükpenniñ tübinde* [Mal/hayvan aslanın ağzında, Türkmen'in dibinde] (Ékimova vd. 358), *Mal arıstannın avzında, Türükpenniñ törinde* [Mal aslanın ağzında, Türkmenin töründe] (Alpısbayeva vd., C. 65, 373), *Türükpen tüsinde bayıydı* [Türkmen düşünde zenginleşir]

(Ékimova vd. 407), *Türükpen tüsimen bayığan* [Türkmen düşünde zengin olmuş] (Alpısbayeva vd., C. 66, 287) örneklerinde görüldüğü gibi Kazakların Türkmenlerle ilgili açık bir olumsuzlaması ve onları yermesi söz konusu değildir.

Çinli (Qıtay)

Çin-Türk ilişkileri, Türk tarihinin ilk dönemlerinden itibaren günümüze kadar devam eden uzun bir süreci içine alır. Bu ilişkiler neticesinde her iki tarafın da birbirleri hakkında oturmuş kanaatleri vardır. Günümüzde Doğu Türkistan'ın Çin hâkimiyetinde oluşu sebebiyle günümüz Kazak coğrafyasının doğusunda Kazak Türkleri ile Çinliler arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. Çin sınırları içerisinde yaşayan Kazak Türkleri vardır ve Çin'in demografik, ekonomik ve kültürel etkisi de gün geçtikçe Türkistan coğrafyasında artmaktadır. Bu ilişkilere bağlı olarak Kazak atasözlerinde Çinlilerle ilgili çok sayıda örneğin olması beklenirdi ancak sadece iki atasözü tespit edilmiştir. *Qara Qıtay kaptasa, sarı Orıs öz ékeñdey körüner* [Kara Çinli kuşatırsa sarı Rus'u öz baban gibi görürsün] (Keykin 25) örneğinde Çinliler ve Ruslar karşılaştırılmaktadır. Bu örnek hâlen aktif bir şekilde Kazaklar arasında kullanılmaktadır ve Kazakların ülkelerinin kuzey ve doğusunu çevreleyen kalabalık iki halkla ilgili temel kaygılarını ortaya koymaktadır. *Qıtay köp pe, Qıpşaq köp pe* [Çinli mi çok, Kıpçak mı çok] (Keykin 25) örneğinde de yine kalabalıklık üzerinden bir karşılaştırma yapılmaktadır. Çin'de yaşayan Kazaklar arasında daha fazla atasözü olması muhtemeldir ancak eserlerin yayımlanma aşamasında bunların tasfiye edilmiş olmaları ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Kalmuk (Qalmak)

Günümüzde farklı ülkelerde dağınık olarak yaşamakla birlikte Rusya Federasyonu içerisinde bir cumhuriyetleri olan Kalmuklar bir Moğol boyudur. Kazak tarihinde Kalmuklarla olan mücadeleler önemli bir yer tutar. Kalmuklar kaynaklarda Kalmak, Oyrat, Cungar/Jungar adları ile zikredilirler. 16. yüzyılda başlayıp 18. yüzyıla kadar devam eden Kazak-Kalmuk mücadeleleri, Kazaklar için bir var olma mücadelesine dönüşmüş ve halk hafızasında derin bir iz bırakmıştır (Kazak-Kalmuk mücadelesi için bk. Kavık 77-86). Halk hafızasındaki bu derin izler sözlü kültüre de yansımış pek çok kahramanlık destanının konusuna dönüşmüştür. Kazak atasözleri arasında

sadece *Qalmak jürgen jerde salmaq bar* [Kalmuk'un gezdiği yerde sıkıntı var] örneği tespit edilmiştir. Muhtemelen aradan geçen süre içerisinde Kalmuklarla ilgili atasözleri halk hafızasından kaybolmuştur. Kalmuklarla yaşanan sıkıntılı dönemleri aksettiren atasözlerinin daha fazla olması muhtemeldir.

Karakalpak (Qaraqalpak)

Günümüzde Karakalpakların büyük çoğunluğu Özbekistan'a bağlı Karakalpak Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Karakalpakların dil özellikleri, yaşam tarzları, dünya görüşleri bakımından Kazaklara en yakın topluluk olduğu söylenebilir. Ancak onlarla ilgili bir tek *Qazaq qartaysa, tüye bağadı, Qaraqalpak qartaysa, tomar qazadı* [Kazak yaşlanırsa deve bakar, Karakalpak yaşlanırsa ağaç kökü kazar] (Keykin 24) atasözü tespit edilmiştir.

Kazak atasözlerinde ulus kimliklerle ilgili tespit edilebilen atasözleri, varyantları ile bu şekildedir. Burada Türk adı ile ilgili atasözünü de dikkat çekici olması bakımından zikrederek bu bölümü sonlandırmak gerekir. Türk adı tek bir atasözünde kaydedilmiştir. Türk atasözü hazinesinin en eski örneklerinden biri olarak kabul edilebilecek olan *Tatsız türk bolmas, Bassız börük bolmas* [Tatsız Türk olmaz, Başsız börk olmaz] (Alpısbayeva vd., C. 65, 272) örneği Kazaklar arasında kaydedilmiştir. Bu atasözü *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te de kaydedilmiş olması bakımından önemlidir (Ercilasun 185).

Buraya kadar zikredilen ve kısaca değerlendirilen atasözleri dışında farklı milletleri konu edinen örnekler de vardır. Ancak burada Kazak ulus kimliği açısından önem arz eden milletlerle ilgili olanlar üzerinde durulmuştur.

Folklor metinleri; resmî eğitim kurumlarının, resmî ideolojinin bütün imkânlarıyla oluşturmaya çalıştığı bakış açısından sınırlı biçimde etkilenmektedir. Ondaki değişimler daha uzun sürede gerçekleşebilmekte ya da bütün etkiye rağmen örtülü bir şekilde eski bakış açısı muhafaza edilebilmektedir. Atasözlerinin kalıplaşma süreleri dikkate alındığında bu durum daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu bakımdan derlenme ve yayımlanma aşamalarında farklı müdahalelere her zaman açık olduğu kabul edilmekle birlikte atasözü metinlerinin ait olduğu millet ve diğerleri olarak adlandırabileceğimiz halklarla ilgili değerlendirmeleri önemlidir. Türk tarihinin farklı dönemlerinde Türk boylarının birbirleri ile olan mücadeleleri, Orhun Anıtları gibi Türkçe kaynaklar da dâhil olmak üzere farklı dillerdeki pek çok kaynakta kaydedilmiştir. Bu bakımdan Türk tarihinin her döneminde bir

bütünlükten söz etmek elbette mümkün değildir. Ancak 20. yüzyılda yazı dilleri ve modern ulus kimliklerin inşası sürecinde özellikle Sovyet Rusya hâkimiyetinde kalan Türk boyları için yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreçte Türkistan, İdil-Ural, Sibirya, Kafkasya gibi bölgelerde yoğun olmak üzere Rus hâkimiyetindeki bölgelerde çok sayıda yeni Türk yazı dili ve ulus kimlikler ortaya çıkmıştır. Yaşadıkları coğrafyalarda zaman zaman ciddi mücadele ve rekabet hâlinde olan bu toplulukların birer ulus olarak tarih sahnesine çıkışları doğal bir sürecin sonu mudur yoksa süreç sadece Rus müdahaleleri neticesinde mi ortaya çıkmıştır? Bu süreci ortaya çıkaracak ya da hızlandıracak unsurlar gerçekten mevcut mudur? Halkın düşüncesinde bugün aralarında hâlâ mevcut olan çekişmelerin, kimi zaman çatışma boyutuna gelecek seviyelere ulaşan mücadelelerin izleri ne kadar saklanmıştı? Bununla ilgili pek çok soru akla gelmektedir. Burada resmî tarih yazımının dışında bazı kaynaklara bakmak icap eder. Folklor metinleri daha önce de belirtildiği üzere derlenme ve yayımlanma aşamasında farklı müdahalelere maruz kalma ihtimaline rağmen çok farklı bilgileri araştırmacılara verebilmektedir. Kazak ulus kimliği açısından bugün “ötekiler” vardır. Atasözlerinde “Rus” ve “Sart/Özbek” halkları konusundaki örneklerin çokluğu dikkat çekmektedir. Nogay, Türkmen, Türk, Kırgız, Tatarlarla ilgili atasözleri daha azdır ve makale konusu açısından daha az malzeme içermektedir.

Ruslar ve atasözlerinde Sart olarak da zikredilen Özbekler, Kazakların yaşadıkları coğrafyada örtülü veya açık biçimde en fazla rekabet ettiği topluluklardır. Resmî tarih yazımına ve Sovyet döneminin resmî bakış açısına göre Ruslar, başta Kazaklar olmak üzere Türkistan coğrafyasında yaşayan halklar için “medeniyet getirici” bir toplum olarak tanımlanır. Günümüzde 1990 yılında başlayan bağımsızlık dönemine rağmen Kazakistan’ın büyük yaşam merkezleri başta olmak üzere hemen her bölgesinde farklı yoğunluklarda Rus nüfusu yaşamaktadır. Rus nüfusunun çok az olduğu yerler de dâhil olmak üzere Rusça ve Rus kültürü kendisini korumaya devam etmektedir. Resmî bakış açısı da Rusça ve Rus kültürüne karşı açıktan bir mesafe koyma konusunda henüz isteksizdir ya da siyasi, ekonomik, askerî şartlar başta olmak üzere pek çok sebebe bağlı olarak böyle bir yaklaşım sergilenmektedir. İç kamuoyunda bu konu çok tartışılmakla birlikte Rus kimliği üzerine bir baskı söz konusu değildir. Hatta sadece Rus nüfus arasında değil, Kazak nüfus arasında da Rusça, prestijini korumaya devam etmektedir. Rus ve Rus kültürüne karşı olan bu tutumun atasözlerinde benzer bir şekilde olması

beklenirken çok farklı bir durumla karşılaşmaktadır. Ruslar, Kazak atasözlerinde resmî bakış açısı ve dışarıdan gözlemlenebilenin aksine olumsuz bir şekilde tasvir edilmektedir. Ruslar; dostluklarına güvenilmemesi, uzaktaki düşmandan daha tehlikeli olmaları gibi özellikleri ile atasözlerine yansımıştır. Bunun dışında onların yaşam tarzlarına ilişkin değerlendirmeler de metinlerde göze çarpmaktadır. Bunun bazı örneklerini araştırmacılar, Sovyet döneminin ideolojik bakış açısının ürünü olarak değerlendirmektedir. Ancak folklor ürünlerinin yaşayıp değişme ve zamana, mekâna, şartlara göre kendini güncelleme özellikleri dikkate alındığında bu durum doğal olarak karşılanabilir. Kazakların çok eşliliğine farklı milletlerle karşılaştırdıkları atasözlerinde vurgu yapılması bunun en açık örneğidir. Sovyet döneminde ortaya çıkan *“Arazdıqtı aǵayınnan, édildikti orıstan tabamız”* [Çekişmeyi akrabadan, dürüstlüğü Rus’tan görürüz] atasözü, dönemin ideolojisinin ürettiği bir metin olarak ele alınmaktadır. Bu atasözünün kökeni *Aǵayın bar bolsañ köre almaydı, joq bolsañ bere almaydı* [Akrabanın varlığı olsa kıskanılır, olmasa bir şey paylaşılmaz], *Aǵayınıñ bar da duşpanım joq deme, abısınıñ bar da kündesim joq deme* [Akrabam var da düşmanım yok deme, elim var da kıskanım yok deme] gibi uzaktakilerin değil de yakındakilerin kıskançlık, çekememezlik gibi hususiyetlerini aksettiren atasözleridir. Ancak bu atasözlerinin ideolojik etkilerle yeni varyantları ortaya çıkmıştır. Ancak araştırmacılara göre halk, atalarının sözlerini koruyup yeni üretilen varyantları benimsememiştir (Alpısbayeva vd., C. 65, 14).

Bu açıklamalar doğrultusunda resmî bakış açısı kurumlarıyla birlikte Rus ve Rus kültürünü tam anlamıyla “öteki” olarak tanımlamazken veya tanımlayamazken halk, atasözlerinde yerleşik hayatın temsilcileri olmaları yönündeki bazı özelliklerine vurgu yaptığı Rusları genel olarak olumsuz vasıflarıyla değerlendirmekte ve onlarla araya mesafe koymaktadır. Burada özellikle Sovyet Dönemi uygulamaları ve ideolojisine uygun olarak ortaya çıkan yeni döneme uygun atasözlerinin teşekkül edeceğini ve bunların daha sonraki dönemlerde farklı bakış açılarını da ortaya koyabileceğini belirtmek gerekir. Çok eleştiriliyor olmakla birlikte Kazaklar, Sovyetler döneminde sistemli bir şekilde Rusça ve Rus kültürüyle tanıştırılmış, böylece özellikle şehir merkezlerinde gönüllü bir şekilde Rusça ve Rus kültürüyle barışık bir nesil yetişmiştir. Folklorun tabiatına uygun olarak bu olumlu münasebetin yaratacağı ürünler arasında mutlaka atasözleri de olacaktır. Ancak mevcut tespitlerde henüz bunlar görülmemiştir.

Tarihî dönemlerde yerleşik ve göçer halklar arasında etnik kökenlerinin ne olduğuna bakılmaksızın bir çekişmenin ve mücadelenin olduğu açıkça ifade edilebilir. Günümüzde Kazak ulus kimliği için Özbeklerin, özellikle Kazakistan'ın güneyinde “öteki” olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yerleşik ve yaylak kırsal hayatı yaşayan toplulukların rekabet ve mücadelesi dışında bunun birkaç sebebi mevcuttur. Gerek Kazakistan'ın sınırları içerisinde yaşayan Özbek nüfusu gerekse Özbekistan'da yaşayan Kazak nüfusu bugün artık şekillenmiş olan modern ulus kimlikler sebebiyle ulus devletler için sorun olarak algılanabilmektedir. Ancak bunu da ortaya çıkaran asıl sebep, Sovyet döneminde şekillendiğini söyleyebileceğimiz modern ulus kimliklere uygun tarihî geçmiş ve tarihî coğrafya belirleme kaygısıdır. Bunlar, Kazak ve Özbek Türklerini birbirinin ötekisi konumuna getirmektedir. Özellikle bağımsızlıklarının ilk yıllarında daha belirgin olan sınır anlaşmazlıkları ve daha sonra da sınır ötesinde kalan soydaşlar meselesi çerçevesinde hâlen bazı noktalarda gergin olan ilişkiler, Türkistan coğrafyasının genelinde yaygın bir durumdur. Kırgız-Özbek, Kırgız-Tacik, Türkmen-Özbek, Kazak-Özbek, Kazak-Kırgız gibi çekişmelerin zaman zaman iç çatışmaya ya da devletlerarası çatışmaya dönüştüğü coğrafyada, modern ulus kimlikleri sıradan insanların nasıl değerlendirdiği meselesi daha ilginç hâle gelmektedir.

Kazak-Özbek meselesi de benzer özellikleri taşımaktadır. Ancak Kazak atasözleri, Özbeklerle ilgili olarak doğrudan Özbek adı ile çok fazla örnek vermemektedir. Bunun sebebi aslında gayet açıktır. Kazaklar yerleşik, ticaretle uğraşan halkları Sart olarak adlandırmaktadır. Sart adlandırmasıyla sadece Özbekler değil, Uygurlar ve Tacikler de kastedilmektedir. Bu bakımdan Kazak halkı, yerleşik halkları farklı bir millet olmaktan ziyade sosyolojik olarak farklı bir yaşam tarzına sahip topluluk olarak görmektedir. Bu konuyla ilgili atasözlerinde ise Anadolu coğrafyası için Türkmen-Yörük örneğindeki gibi sosyolojik temelli eleştiri ve tanımlamadan öteye giden bir çekişmenin olmadığını söyleyebiliriz. Doğrudan Özbek adlandırmasının kullanıldığı atasözlerinde de Ruslarla ilgili bazı atasözlerinde karşılaştığımız keskin eleştiri ve korkular görülmez.

Sonuç

Modern Kazak ulus kimliği açısından önemli olduğu düşünülen Rus, Özbek, Sart, Kırgız, Nogay, Tatar, Uygur, Türkmen, Karakalpak, Başkurt, Çinli, Moğol, Kalmuk/Kalmak, Cungan/Jongar, Tacik adlandırmaları temelinde

yayımlanmış metinlerde yapılan taramalar ve sözlü kaynaklardaki teyitler neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Tarihî dönemlerde ve günümüzde Kazaklar için önemli olduğu düşünülebilecek Karakalpak, Çinli, Kalmak/Kalmuk, Cungan/Jongan, Tacik, Uygur adlandırmaları atasözü metinlerinde tespit edilememiştir. Bunlar bir sansür sebebiyle metinlerden çıkarılmış olabilir ancak bununla ilgili bir veri elde edilememiştir.

Sart adlandırması, atasözlerinde sık görülmektedir. Özbekleri konu edinen atasözlerinin bulunmayışı, metinlerde geçmesi beklenen Tacik ve Uygur adlarının basılı kaynaklarda hiç zikredilmeyişi; Sart'ın Özbek, Uygur, Tacikler için ortak adlandırma olarak kullanıldığını bir bakıma göstermektedir. Sartlarla ilgili atasözlerindeki genel değerlendirmeler Uygur, Özbek ve Tacikler için Kazakların bakış açısıyla ortaktır. Modern ulus kimlik olarak bir yaklaşım söz konusu değildir.

Modern Kazak ulus kimliği için özellikle Kazakistan'ın güney bölgelerinde bir öteki olarak tanımlayabileceğimiz Özbekler ile ilgili atasözleri beklenenden çok azdır. Sart adı altında Özbeklerin de zikredilmesi günümüzde de yaygın bir durumdur. Hem Sart hem de Özbekleri konu edinen atasözlerinde yaşam tarzları dışında Özbek ve Kazaklar arasında günümüzde çok açık bir şekilde görülebilen keskin çizgileri ortaya çıkarabilecek bir değerlendirme metinlerde tespit edilmemiştir.

Çarlık Rusya ve Sovyet tecrübesinin ardından Kazaklar için Ruslar, resmî tarih yazımı ve modern Kazak kimliğinin inşasında bir “öteki” olarak yer almamışsa da atasözleri ilginç bir şekilde diğer kimliklerin aksine Ruslara karşı daha açık ve sert değerlendirmeler içermektedir. Diğer ulus kimliklerle karşılaştırıldığında Ruslar tehditkâr, güvenilmez ve uzak durulması gereken bir halk olarak atasözlerinde yer almaktadır.

Türkistan coğrafyasında Kazaklar için günümüzde “öteki” olarak adlandırılabilir Özbek, Uygur, Kırgız, Karakalpak, Tatar, Başkurt, Türkmen gibi modern ulus kimliklerin Kazak atasözlerinde bu ayrımı ortaya koyacak keskinlikte yer almadığı görülmektedir. Rusların yaşam tarzlarından kaynaklanan kurnazlıklarının, ticarete düşkünlüklerinin ve hayattaki tercihleri gibi sosyal hayata dair niteliklerinin atasözlerinde yer alması, sunî kimlik

inşalarının halk arasında atasözlerine girecek kadar yerleşmediğini göstermektedir.

Yapılacak yeni derlemelerle halk arasında, modern ulus kimlikler arasındaki farklılıkları daha net bir şekilde ortaya koyan yeni atasözlerinin de teşekkül ettiğine dair izler görülmüştür. Sansürden uzak bir ortamda yapılacak alan araştırmalarıyla farklı sonuçların ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abaşın, S. N., D. Y. Arapov, ve N. Y. Bekmahanova. Ed. *Tsentralnaya Aziya v Sostave Rossiyskoy İmperii*. Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2008.
- Ahmetjan, K. "Sart." *Qazaqtıń Etnografıyalıq Kategoriyalar, Uǵımdar Men Atavlarınıń Destúrli Júyesi*, C. 4, TOO Alem Damuv İntegratsiya, 2017, s. 118.
- Alpısbayeva, Q., T. Élbekov, ve S. Qosan. *Babalar Sözi : Júz Tomdıq - Qazaq Maqal-Mételderi*. C. 65, Foliant, 2010.
- Alpısbayeva, Q., T. Élbekov, ve N. Elesbay. *Babalar Sözi: Júz Tomdıq - Qazaq Maqal-Mételderi*. C. 66, Foliant, 2010.
- Alpısbayeva, Q., T. Élibekov, ve N. Elesbay. *Babalar Sözi: Júz Tomdıq - Qazaq Maqal-Mételderi*. C. 69, Foliant, 2011.
- Cocchiarra, Giuseppe. *Avrupa'da Folklor Tarihi*. Çev. Yerke Özer, Geleneksel Yayıncılık, 2017.
- Demir, Abdullah. *Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler*. Ötüken Neşriyat, 1998.
- Dilmaç, Turhan. *Özbekistan'da Ulus Kimlik - Dış Politika İlişkisi*. Ötüken Neşriyat, 2019.
- Doğan, Orhan. *Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri (Rus ve Kazak Kaynaklarına Göre)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Durmuş, Oğuzhan. "Çuvaş Atasözlerine Göre Çuvaşlar ve İdil-Ural-Halkları." *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı 12-13 Nisan 2014, Kırklareli, Bildiriler Kitabı*, ed. Bülent Bayram, Kırklareli Üniversitesi, 2014, ss. 321-362.
- Ékimova, T., A. Oralbek, ve Q. Orıngali. *Babalar Sözi: Júz Tomdıq - Qazaq Maqal-Mételderi*. C. 67, Foliant, 2011.
- Élibekov, T., T. Ékimova, A. Oralbek, ve Q. Orıngali. *Babalar Sözi: Júz Tomdıq - Qazaq Maqal-Mételderi*. C. 68, Foliant, 2011.

- Ercilasun, Ahmet Bican. *Divânı Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri*. Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Ergöbek, Qulbek. *Qazaqtıñ Maqal-Mételderi*. Halıqaralıq Qazaq-Türük Üñiversiteti Baspası, 2004.
- Fazıljanova, Anar. "Sart." *Qazaq Édebi Tiliniñ Sözdigi*. C. 12 (O-S). Til Bilimi İnstitutı, ss. 700-701.
- Gürsu, Uğur. *Kazak Atasözleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- İsmail, Zeyneş. *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*. Engin Yayınevi, 1995.
- Kavık, Muhittin. "XVIII. Yüzyılda Kazak-Kalmuk Mücadeleleri." *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, vol. 2, no. 3, 2020, ss. 77-86.
- Keykin, Jérдем. *Qazaqtıñ 6000 Maqalı men Meteli*. Alatav, 1995.
- Kınacı, Cemile. "Kazak Sovyet Edebiyatında Tatar İmajı." *12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Kazan, Rusya, 30 Ağustos - 06 Eylül 2014*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2014, ss. 1077-1083.
- Kirchner, Mark. *Sprichwörter der Kasachen*. Harrassowitz Verlag, 1993.
- Kurat, Akdes Nimet. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Murat Kitabevi, 1992.
- Öztürkmen, Arzu. *Türkiyede Folklor ve Milliyetçilik*. İletişim Yayınları, 2015.
- Pierce, A. Richard. *Russian Central Asia 1867-1917 A Study In Colonial Rule*. University of California Presss, 1960.
- Roy, Olivier. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, 2000.
- Runov, Valentin. *Geniy Voynı Skobelev "Bely Genera"*. Eksmo, 2013.
- Saray, Mehmet. *Türkistan Türkleri: Rus ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarikleri*. Veli Yayınları, 1984.
- Sattarov, Qıdırelı. *Ortalıq Aziya Qazaqtarınıñ Maqal-Mételderi*. Tañbalı Baspası, 2011.
- Smaylova, A. T. *Qazaqtıñ Maqal-Mételderi*. Köşpendiler Baspası, 2012.
- Turmanjanov, Ötebay. *Qazaqtıñ Maqaldarı Men Mételderi*. Bilim, 2009.

The View of Kazakh Proverbs on Contemporary National Identity*

Bülent Bayram**

Abstract

Examining the interconnections between contemporary national identities in the geographical region known by various names such as Turkestan, Turan, and Central Asia is a topic of significant interest that warrants exploration from multiple angles. Currently, distinct boundaries exist between the authorized historical accounts, the study of literary works, the influenced literary dialect, the states formed along contentious political boundaries, and consequently, the contemporary identities, predominantly comprised of Turkic tribes. The article examines the Kazakh proverbs that pertain to many ethnic groups, such as the Uzbek, Sart, Russian, Tatar, and Turkmen. These proverbs are analyzed in relation to their relevance to the present, while also considering the historical context. An assessment has been conducted to determine whether the use of Kazakh proverbs can effectively present a clear perspective in contemporary times. The primary objective of the research is to investigate if the viewpoints that give rise to distinct national identities are evident in proverbs. The article is primarily based on published proverbs. The study did not utilize compilation materials produced by field research, but instead relied on observations derived from the ethnographic method.

Keywords

Kazakhs, paremiology, proverbs, Kazakh Proverbs, nations in Kazakh proverbs.

---

* Date of Arrival: 20 February 2023 – Date of Acceptance: 09 June 2023

You can refer to this article as follows:

Bayram, Bülent. "Kazak Atasözleri Penceresinden Modern Ulus Kimlikler." *bilig*, no. 108, 2024, pp. 27-50. <https://doi.org/10.12995/bilig.10802>.

** Prof. Dr., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Research Institute of Turkology – Turkestan/Kazakhstan; Kırklareli University, Department of Contemporary Turkic Languages and Literatures – Kırklareli/Türkiye

ORCID: 0000-0001-7284-9597

bulentbayram01@hotmail.com

Современная национальная идентичность сквозь призму казахских пословиц*

Бюлент Байрам**

Аннотация

Взаимоотношения современных наций, проживающих на территориях, зафиксированных в источниках под такими различными названиями, как Туркестан, Туран, Средняя Азия и Центральная Азия, представляют собой объект, достойный всестороннего изучения. Хотя официальная историография, история литературы и оформленный литературный язык являются проблематичными, национальные государства созданы на основе проведенных политических границ, и сегодня существуют резкие границы между современными идентичностями, большинство из которых состоят из тюркских племен. В статье рассматриваются упоминания в казахских пословицах о других народах, особенно об узбеках, саргах, русских, татарах и туркменах, которые оцениваются в контексте современности с учетом исторического процесса. Проведена оценка в рамках вопроса о том, поддерживается ли на основе казахских пословиц точка зрения, которая на сегодняшний день ярко выражена. Основная цель статьи заключается в поиске ответа на вопрос, отражены ли в пословицах те взгляды, которые привели к возникновению четких границ национальных идентичностей. Основной материал статьи составляют опубликованные в сборниках пословицы. В исследовании не использовались материалы полевых исследований, однако применены наблюдения, основанные на этнографическом методе.

Ключевые слова

Казахи, паремиология, наука о пословицах, казахские пословицы, национальности в казахских пословицах.

* Поступило в редакцию: 20 февраля 2023 г. – Принято в номер: 09 июня 2023 г.

Ссылка на статью:

Bayram, Bülent. “Kazak Atasözleri Penceresinden Modern Ulus Kimlikler.” *bilig*, no. 108, 2024, pp. 27-50. <https://doi.org/10.12995/bilig.10802>.

** Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Ясави, Научно-исследовательский институт тюркологии – Туркестан/Казахстан; Университет Кыркларели, факультет современных тюркских языков и литератур – Кыркларели/Турция
ORCID: 0000-0001-7284-9597
bulentbayram01@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Safeguarding Truth in Turmoil: A Study of the Turkish Government's Strategic Deployment of Twitter during the February 6, 2023, Earthquakes*

Sibel Hoştut**

İsmail Ayaşad Güdekli***

Fırat Güzeldağ****

Abstract

This article examines crisis communication and public diplomacy through social media, especially in the context of the earthquakes that occurred in Türkiye on February 6, 2023. The study underscores the critical roles of accurate information dissemination, public trust cultivation, and disinformation prevention. Focusing on the experiences of leading government offices, particularly their Twitter responses, this research demonstrates the interconnectedness of crisis communication, digital diplomacy and central importance of strategic integration in the digital age. Using a dataset of 2,997 tweets from six government Twitter accounts, the MAXQDA 2020 analysis explores the dynamics of the relationship between Turkish public diplomacy, crisis communication, and social media, and offers insights into resilient communication frameworks in global governance. The effectiveness of the

* Date of Arrival: 22 March 2023 – Date of Acceptance: 29 September 2023

You can refer to this article as follows:

Hoştut, Sibel, İsmail Ayaşad Güdekli, and Fırat Güzeldağ. "Safeguarding Truth in Turmoil: A Study of the Turkish Government's Strategic Deployment of Twitter during the February 6, 2023, Earthquakes." *bilig*, no. 108, 2024, pp. 51-82, <https://doi.org/10.12995/bilig.10803>.

** Assoc. Prof., Akdeniz University, Department of Public Relations and Publicity – Antalya/Türkiye
ORCID: 0000-0002-5372-1499
shostut@akdeniz.edu.tr

*** Assoc. Prof., Akdeniz University, Department of Public Relations and Publicity – Antalya/Türkiye
ORCID: 0000-0002-6599-8452
gudekli@akdeniz.edu.tr

**** PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Department of International Relations – Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0001-9214-6506
firat.guzeldag@gmail.com

government's communication efforts is evident in the strategic use of Twitter as a dynamic tool for real-time dissemination of information during crises, underlining the government's proactive and responsive stance in crisis communication.

Keywords

Crisis communication, disinformation, public diplomacy, social media, earthquake, Türkiye.

Introduction

In the contemporary landscape, the confluence of crisis communication, public diplomacy, and the pervasive influence of social media has emerged as a crucible for governments and public institutions worldwide. The interconnectedness of these realms is particularly evident during times of crisis, where the dissemination of accurate information, the cultivation of public trust, and the prevention of disinformation play pivotal roles in shaping societal resilience and perceptions (Engblom 3). This article seeks to explore the intricate web that binds crisis communication, public diplomacy, and the imperative task of mitigating disinformation on social media platforms, with a focused lens on the experiences of major Turkish government offices during the Earthquakes of February 6, 2023. Crisis communication is not a new concept (Coombs 14-17), but its critical role has recently become more prominent due to events such as September 11 attacks, the COVID-19 pandemic (Abd-Alrazaq et al.; Mayer; Su et al.; Zhou et al.; Aldamen and Hacimic), or the earthquakes in southern Türkiye, close to Syria's northern border in 2023.

The ubiquity of social media platforms has transformed the landscape of crisis communication, offering unprecedented opportunities for instant information dissemination, but also posing profound challenges in managing narratives and preventing the spread of disinformation. Governments, as primary communicators in times of crisis, are faced with the dual task of providing accurate and timely information to the public while combating with the viral nature of misinformation and disinformation. Especially in times of crisis, people are more susceptible to disinformation from easily accessible social media accounts (Kuwahara 3), so government

communication is an essential system through which citizens are informed and decisions are explained (John et al. 2). Digital diplomacy, as an extension of these efforts, becomes a crucial instrument in reinforcing national resilience, shaping international perceptions, and maintaining diplomatic credibility, based on communication and new technical capabilities. The role of emotions in digital diplomacy strategies is crucial to understanding the power of social media. Statements on social media can provoke strong emotions that have the potential to damage previously positive diplomatic relations or provide communicative improvements to resolve crises (Duncombe 102). Research on digital diplomacy has been dominated by studies on the digitalization of public diplomacy, a concept sometimes included in the definition of the term *new* public diplomacy (Hedling and Bremberg 1597). This article posits that crisis communication strategies are inherently entwined with the principles of public diplomacy, wherein the effective management of information during crises contributes not only to domestic stability but also to the cultivation of a positive international image. Furthermore, the rapid dissemination of information on social media platforms demands a nuanced understanding of the mechanisms that underpin the spread of disinformation, necessitating a strategic approach that integrates crisis communication and digital diplomacy to counteract misinformation effectively. Through a contextual examination of the February 6 earthquakes in Türkiye and the response of major government offices on Twitter, this research aims to unravel the complexities inherent in this tripartite relationship. By dissecting the strategies employed, challenges faced, and lessons learned, the article seeks to contribute to the evolving discourse on crisis communication, public diplomacy, and the prevention of disinformation on social media. Ultimately, the findings aim to provide actionable insights that can inform the development of more resilient communication frameworks for governments globally, fostering a symbiotic relationship between crisis communication, public diplomacy, and the preservation of information integrity in the digital age.

Background of February 2023 Earthquakes in Türkiye and Syria

The strongest earthquakes of the last 80 years occurred on February 6, 2023, with a magnitude of 7.8 and 7.5 in the southern and central parts of Türkiye and the northern and western parts of Syria, also home to many

Syrian refugees and humanitarian aid organizations (Center for Disaster Philanthropy). It caused destruction in 11 provinces, more than 9 million people were affected, 50,096 people lost their lives, and 107,204 were confirmed injured (*Yeni Şafak*, “Türkiye'nin Acı Günü”). The Turkish government and civil society organizations responded quickly to the emergency with a series of measures. The Turkish President Recep Tayyip Erdoğan declared a three-month state of emergency in the earthquake zone and the state authorities declared a level 4 emergency and called for international support. The Turkish government led the intervention through the coordination of the Disaster and Emergency Management Authority (AFAD) and the Turkish Red Crescent (Türk Kızılay), while international and local non-governmental organizations provided urgent assistance and humanitarian response (Center for Disaster Philanthropy; *Bond*). Official estimates suggested that 30 percent of the existing building stock (more than 230,000 buildings) would have to be demolished. The Turkish government's announcements included the construction of housing, schools, and hospitals in the affected area within a year, as well as the strengthening of existing damaged properties and the improvement of infrastructures such as roads and bridges (Elgendi). In addition, the Turkish Enterprise and Business Confederation and Business for Goals, members of the OCHA-UNDP Connecting Business Initiative (CBI), activated more than 54,000 Turkish businesses to support the affected areas with financial contributions, primary equipment, and logistics services (Presidency of the Republic of Türkiye Presidency of Strategy and Budget 8-11; Türkonfed).

In the aftermath of the earthquakes, the use of social media has played a vital role, especially in helping people communicate to share information and provide material and moral support to affected groups (Palen et al. 467; Amiresmaili et al. 1; Maghsoudi and Moshtari 107). Various examples of individuals raising public awareness through social media postings, sharing addresses of those trapped under debris and those seeking help, disseminating information about the needs, collecting aid, organizing volunteers, and coordinating efforts underlined the active and rapid role of social media. Many foundations, organizations, and associations supported the disaster victims such as the Turkish Red Crescent, Turkish Youth Foundation (TÜGVA), İHH Humanitarian Relief Foundation, Association for Women and Democracy (KADEM), Search and Rescue Association (AKUT), Anatolian

People and Peace Platform (AHBAP) and many more alongside numerous artists, celebrities, and various social media users took part in social media communication after the earthquake. These individuals and organizations made contributions by sharing information, gathering aid, and orchestrating relief efforts through social media platforms (Anadolu Agency).

Communication in times of crisis

Due to the advanced development of mobile technologies, social media is widely used for crisis communication during disasters (Wang and Zhuang 1145) as it offers the opportunity to communicate accurate information quickly and publicly (Malecki et al. 702). It serves as a crucial communication and information-sharing platform during natural disasters, enabling real-time updates on incident details, damage severity, and necessary warnings. Its role extends beyond immediate response, facilitating ongoing relief efforts, resource coordination, and community support, highlighting its significant impact on disaster management and public awareness. Amiresmaili et al. (5-7) conducted a systematic review emphasizing four key aspects of social media's role in earthquake response: identification, information dissemination, requests for help, and storage/retrieval of information. The study highlights Twitter as a primary platform for sharing incident details and damage severity, using hashtags for efficient categorization. The initial focus on incident details and health-related topics transitions to relief efforts and requests for financial aid, medical items, and food over time. Social media plays a pivotal role in identifying and rescuing individuals, assessing medical and nutritional needs, providing incident details, issuing warnings, and soliciting assistance. Additionally, shared information can be stored for future crises, relief efforts, mapping affected areas, and developing emergency response systems. Kemavuthanon and Uchida (199) explore Twitter's role during disasters, highlighting its critical function in disseminating crucial information illustrated through specific content during the Osaka North Earthquake in 2018. Campbell (131) analysed the crisis communication strategies of the Tokyo Electric Power Company (TEPCO) post-Fukushima Daiichi Power Plant disaster, critiquing TEPCO's initial portrayal, downplaying risks, and prioritizing financial reputation. The study underscores the importance of situational crisis communication theory and raises questions about media's role in shaping public trust.

Lovari and Bowen (4-5) investigated government officials' disaster response strategies, and underlined the significant role of social media, particularly Facebook and Twitter, in disseminating information during flood disasters. The study recommends training programs, content management guidelines, and ethical considerations to prevent panic and maintain trust. Boas et al. (7-8) challenge the perception of social media as a primary information source during disasters, asserting the trustworthiness of official government information. The study, conducted in China, emphasizes the context-dependent nature of social media's role, with official information more valued, especially in China's top-down command and control structure. The research underscores the importance of understanding the context and citizens' perception of government responsibility in assessing the role of social media during disasters.

In response to the extraordinary situation in the aftermath of the earthquakes in Türkiye, there was a significant increase in information dissemination and intense sharing activities on social media platforms, almost all of which focused primarily on earthquake-related content. Amidst this chaotic environment, communication, coordination of aid efforts, and the exchange of informational content have been impeded by the proliferation of disinformation generated with a specific agenda. Disinformation is defined as information that is false or misleading and is spread deliberately (Muhammed and Mathew 271). Particularly on Twitter, the dissemination of such content has contributed to the widespread of disinformation and the peak of confusion. The February 6 earthquakes in Türkiye serve as a critical backdrop to this research due to the inherent challenges posed by a natural disaster. During such events, effective crisis communication becomes paramount in managing public perception, disseminating accurate information, and mitigating the spread of disinformation. The problem lies in understanding how major Turkish government offices navigated the complexities of crisis communication on social media platforms during this specific earthquake, declared as the *disaster of the century* (Anadolu Agency). The potential issues include the rapid dissemination of inaccurate information, the influence of disinformation on public opinion, and the overall effectiveness of government communication strategies in the digital age.

Addressing these challenges is crucial not only for improving the specific response to the February 6 earthquakes but also for developing more robust crisis communication protocols that can be applied to future events. Moreover, the research aims to contribute valuable insights to the broader field of public diplomacy, shedding light on the interplay between government communication, social media, and public perception in times of crisis. Ultimately, the study aspires to offer recommendations for optimizing crisis communication strategies for Turkish government offices and similar entities facing analogous challenges globally.

According to Sandre (27), digital diplomacy is merely a tool employed through social networks such as Twitter and Facebook to activate certain e-diplomacy programs. Ovalı (27-28) emphasizes that digital diplomacy represents a new dimension of 21st century diplomacy and in this context, Twitter should be seen as “a tool for conducting new diplomacy”. In this process, the term “twiplomacy” has entered the literature as a novel concept. Many countries, including the United States and Türkiye, have successfully managed this digital transformation process, even establishing themselves as brand leaders (Ercan 145; İris and Akdemir 52). Twiplomacy, according to the World Leader Power Ranking, highlights the most influential world leaders on Twitter, with Indian Prime Minister Narendra Modi leading, followed closely by U.S. President Joe Biden and Turkish President Recep Tayyip Erdoğan. These individuals are known for using Twitter as a direct communication channel (*Yeni Şafak*, “Cumhurbaşkanı”). In 2022, Recep Tayyip Erdoğan, a key figure shaping the contours of digital diplomacy, also secured the title of European Leader. A study by Çağlayan and Pelenk Özel (243), analyzing the Twitter usage purposes of the top 10 most influential world leaders, reveals that leaders are active in various diplomatic areas such as public affairs, summits, humanitarian issues, economy, trade, environment, faith, and energy. However, they note a lack of consistency in managing their accounts in a holistic manner concerning interactive and personalized communication, expressing emotions, sharing information, transparent communication, and building networks.

Communication is a critical aspect of disaster management following a major natural disaster such as the February 6 earthquakes. However, it must be recognized that this communication process also has its drawbacks. In

such situations, the dissemination of unverified or false claims can occur rapidly, leading to heightened panic among the affected population. These untruthful assertions, whether intentional or unintentional, have the potential to sow confusion and fear, hindering effective disaster response and recovery efforts. Moreover, the spread of misinformation can erode public trust in government authorities, as individuals may become sceptical of the accuracy and reliability of official communications. Therefore, while communication is essential for keeping the public informed and facilitating coordinated responses, it is imperative to address and mitigate the negative consequences of misinformation to maintain public confidence in the wake of a natural disaster. Governments ought to employ efficacious measures and adopt a proactive stance to counteract the propagation of disinformation in the aftermath of natural disasters. As part of these efforts, the Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of Communication established the Center for Combating Disinformation in August 2022 and published the “Earthquake Disinformation Bulletins” daily for a month after the earthquake. These bulletins dealt with false claims such as “No search and rescue efforts are being made in the earthquake region”, “The Red Crescent Regional Blood Center in Malatya was destroyed after the earthquake”, and “AFAD announced that an earthquake of 8.5 magnitude is expected in the evening hours”, “A 100 Lira blanket in Uşak after the earthquake became 250 Lira in a day” (Dezenformasyonla Mücadele Merkezi). The potential consequences of the false claims in the context of a post-earthquake disaster, if not adequately addressed by government communication efforts, unveil several adverse outcomes. These adverse outcomes include the creation of widespread panic and despair, hindering genuine relief operations by fostering a sense of abandonment within affected communities, reducing potential blood donors, intensifying shortages, impeding medical response capabilities, creating unwarranted fear, leading to unnecessary evacuations, and straining emergency services, and the initiating economic exploitation, exacerbating resource scarcity and negatively affecting vulnerable populations. In the absence of effective government communication efforts to counteract these false claims, the cumulative effect could lead to increased chaos, impede relief efforts, and erode public trust in official disaster response mechanisms.

Research Design

This research aims to comprehensively investigate the dynamics of crisis communication and the spread of disinformation on social media platforms by major Turkish government offices during the February 6 earthquakes in Türkiye. The study aims to gain a detailed understanding of how government entities utilize communication strategies in times of crisis, specifically focusing on the role of social media and its impact on public diplomacy. By delving into the communication practices employed by government offices, the research seeks to identify strengths, weaknesses, and areas for improvement in crisis communication strategies, contributing to the enhancement of overall digital public diplomacy efforts.

The research attempts to address the following questions:

- 1) What characterizes the Twitter usage patterns of political leaders and units?
- 2) What prevalent messaging strategies are employed by political leaders and units on Twitter?
- 3) Which countries constitute the geographical focus of foreign policy efforts of political leaders and units?

To address these inquiries, a dataset was compiled from 2,997 tweets originating from the Twitter accounts of key entities, including the Republic of Türkiye Directorate of Communications (T.C. İletişim Başkanlığı), Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs (T.C. Dışişleri Bakanlığı), Republic of Türkiye Presidency (T.C. Cumhurbaşkanlığı), the President Recep Tayyip Erdoğan, the Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu, and the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), shared between the dates 11.01.2023-01.03.2023.

To derive meaningful insights from the dataset, frequency analyses were conducted on various parameters, including sharing day, time, type, commonly used words and tags, language, retweets, likes, and followers. Subsequently, a comprehensive examination of the tweets was undertaken to extract insights concerning frequently used words, tags, and hashtags. Lastly, an exploration of the interrelation among tweets was facilitated through an auto-coding process using hashtags, enabling an analysis of the relationships between the generated codes. All analyses were performed using the MaxQDA 2020 software to extract meaningful insights.

The main contribution of this study is to enrich the existing literature by providing a better understanding of public diplomacy practices in Türkiye. It also aims to provide valuable insights to inform the selection of topics for future research efforts.

In the initial segment of this research, an examination of the practices employed by political leaders and units employing Twitter as a social media platform within the framework of public diplomacy is conducted through a descriptive analysis methodology. The primary phase of the inquiry involves the identification of the preeminent social media tool in Turkish public diplomacy. In pursuit of this objective, an analysis of accounts expressly dedicated to digital diplomacy led to the inclusion of the following Twitter accounts in the sample: @RTErdogan, @tcbestepe, @MevlutCavusoglu, @TC_Disisleri, @iletisim, and @Tika_Turkiye. As posited by Öztemel, social media functions as a conduit for the rapid, extensive, and cost-free transmission of information. Notably, Twitter serves as a dynamic tool for news organizations, facilitating the expeditious sharing of real-time information during crises, emergencies, or natural disasters, as well as the dissemination of pertinent information to stakeholders of diverse institutions or organizations (Jansen et al. 2173). The ensuing sections present a descriptive profile analysis of each account managed by the political leaders and units under examination, accompanied by daily averages and more specific data about the preceding 30 days, as delineated in the subsequent tables.

Table 1
Twitter Analytics

User Name	Account	Creation Date	Follower	Following	Tweets	Likes	Penetration coefficient
T.C. İletişim Başkanlığı	@iletisim	24.09.2010	1.607.754	107	39.706	6.497	15.025
T.C. Dışişleri Bakanlığı	@TC_Disisleri	07.12.2009	1.692.277	264	25.225	520	6.410
T.C. Cumhurbaşkanlığı	@tcbestepe	26.03.2011	9.449.951	9	18.027	18	1.049.994
Recep Tayyip Erdoğan	@RTErdogan	22.08.2009	20.134.032	105	11.169	127	191.752

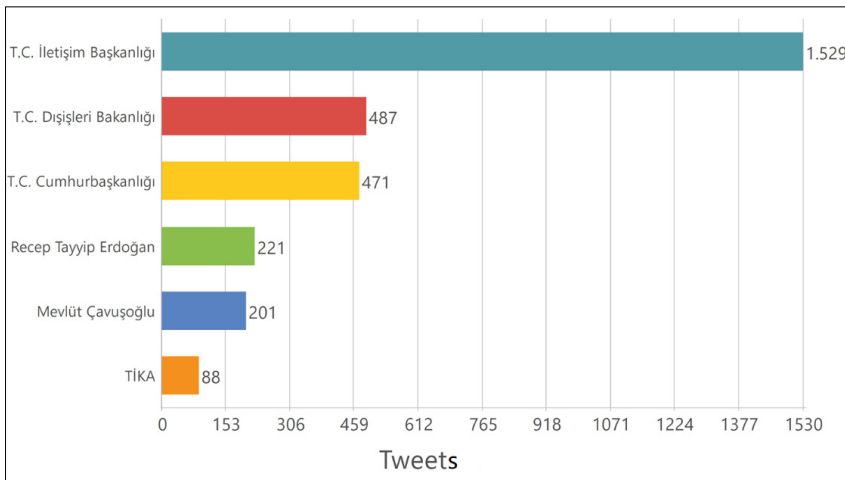
Mevlüt Çavuşoğlu	@MevlutCavusoglu	28.01.2010	2.332.517	139	23.3947.210	16.780
TİKA	@Tika_Turkiye	17.08.2011	273.172	116	23.535 293	2.354

Source: Social Blade. Penetration coefficients are calculated by the researchers.

A descriptive analysis of Twitter metrics including account creation dates, follower and following counts, frequency of tweets and likes, along with influence coefficients managed by the leaders and units studied, is presented in Table 1. President Recep Tayyip Erdoğan commands the highest followership at 20,134,032, while the Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs boasts the preeminent number of tweets (264). The Republic of Türkiye Directorate of Communications holds the highest number of likes at 39,706, and Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu attains the most likes with 7,210. The Republic of Türkiye Presidency demonstrates the highest influence coefficient at 1,049,994. Noteworthy is the observation that each leader or unit, in this context, attains the highest value within a specific category (twitter).

Results

Figure 1 and Table 1 present descriptive findings concerning the Twitter usage patterns of leaders and political units.

Figure 1. *Frequencies of Tweets According to Account Names*

Figure 2 presents the distribution of tweets among the sampled entities. The majority, constituting 51% were shared from the Republic of Türkiye Directorate of Communications, 16.2% from the Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 15.7% from the Republic of Türkiye Presidency, 7.4% from the President Recep Tayyip Erdoğan, 6.7% from the Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu and 2.9% from TİKA. This breakdown elucidates the proportional representation of each government entity within the dataset, facilitating a detailed understanding of their respective contributions to the overall Twitter discourse during the specified period.

Table 2

Frequency of Tweets

Accounts	Frequency	Percentage
Recep Tayyip Erdoğan	20030881	56,71
T.C. Cumhurbaşkanlığı	9414422	26,65
Mevlüt Çavuşoğlu	2317742	6,56
T.C. Dışişleri Bakanlığı	1689876	4,78
T.C. İletişim Başkanlığı	1594012	4,51
TİKA	272772	0,77
Total	35319705	100,00

In the realm of social media following within the context of the Republic of Türkiye (R.T.), Recep Tayyip Erdoğan demonstrates a leading digital presence with the highest number of followers at 20,030,881. Following Erdoğan, the official R.T. Presidency account maintains a substantial following of 9,414,422. Mevlüt Çavuşoğlu's account, with 2,317,742 followers, holds a notable position, followed by the R.T. Ministry of Foreign Affairs with 1,689,876 followers, the R.T. Directorate of Communications with 1,594,012 followers, and TİKA with 272,772 followers.

However, a discerning analysis of the data presented in Figure 1 and Table 2 reveals a lack of direct proportionality between follower count and tweet frequency. Notably, the account with the highest number of followers does not consistently align with the account generating the highest volume of tweets. Specifically, while Recep Tayyip Erdoğan commands the greatest number of

followers, his tweet contribution constitutes only 7.4% of the overall tweets. In contrast, the Presidency of T.R. accounts for 4.51% of the aggregate followers, revealing a lack of congruence between follower count and tweet dissemination. Remarkably, the Directorate of Communications emerges as a distinctive outlier by contributing to 51% of the total tweet volume, underscoring a notable incongruity in the social media engagement patterns across these accounts.

Upon classifying social media engagements on their types, as shown in Table 3, a predominant proportion are retweets, constituting 55.7% of the total, whereas the tweet category encompasses 38.9%. Conversely, the reply type, recognized as a pivotal feature of digital communication facilitating dialogic interactions, manifests at a notably diminished percentage, accounting for only 5.4% of the overall tweets.

Table 3
Social Media Engagement Types

Type	Frequency	Percentage
Retweet	1670	55,72
Tweet	1166	38,91
Response	161	5,37
Total	2997	100,00

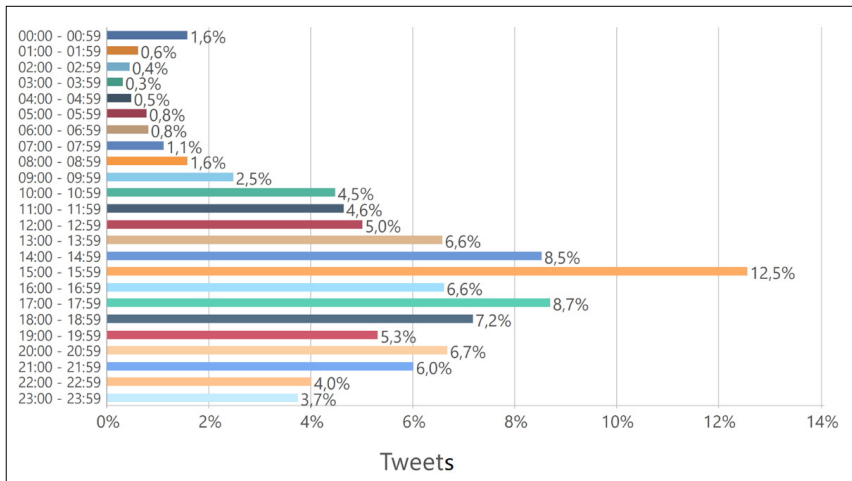
Retweeting predominates within the landscape of Twitter activity, particularly evident in the official accounts associated with the Republic of Türkiye. Notably, the Directorate of Communications exhibits the highest incidence of retweets, constituting 64.2% of its overall tweet composition. The R.T. Ministry of Foreign Affairs follows suit with a substantial retweet rate of 19.2%, while the R.T. Presidency engages in retweeting at a noteworthy rate of 13.1%. Conversely, accounts affiliated with Mevlüt Çavuşoğlu, Recep Tayyip Erdoğan, and TİKA display markedly lower retweet rates, standing at 1.8%, 0.8%, and 0.8%, respectively.

The propensity to share tweets varies significantly among these organizations. Predominantly, the R.T. Directorate of Communications spearheads this domain, accounting for 33.6% of all tweets shared, while the R.T. Presidency, Mevlüt Çavuşoğlu, R.T. Ministry of Foreign Affairs, and Recep Tayyip Erdoğan closely trail one another with sharing rates ranging from 13.8% to 17.6%. TİKA has a very low share with 0.8%.

In terms of responsiveness to tweets, the Republic of Türkiye, as embodied by the Directorate of Communications, emerges as the most proactive participant, constituting 40.4% of all responses. In stark contrast, the R.T. Ministry of Foreign Affairs and TİKA exhibit substantially lower response rates at 0.6% and 1.2%, respectively. The R.T. Presidency and Recep Tayyip Erdoğan contribute meaningfully to dialogic communication, accounting for 29.2% and 28.6% of responses, respectively.

An examination of language utilization reveals a dominance of Turkish, comprising 92.83% of the linguistic content in the posts, with English constituting a comparatively minor proportion at 5.27%. Many tweets (88.6%) assume the form of retweets, with only 11.4% originating as original tweets. Remarkably, no responses were tendered in English. Among English tweets, the Republic of Türkiye operationalized through the Directorate of Communications, is responsible for 86.7% of the dissemination.

The temporal dynamics of tweet activity unveil a continuous 24/7 pattern, with Monday accounting for the highest share at 20.9%. Furthermore, the timeframe between 15:00-15:59 emerges as the most popular period for tweet dissemination. The distribution of posts across the remaining days of the week is as follows: Tuesday (16.9%), Wednesday (14.2%), Thursday (12.8%), Friday (16.5%), Saturday (12.5%), and Sunday (6.2%).

Figure 2. *Social Media Engagement Rates by Time Periods*

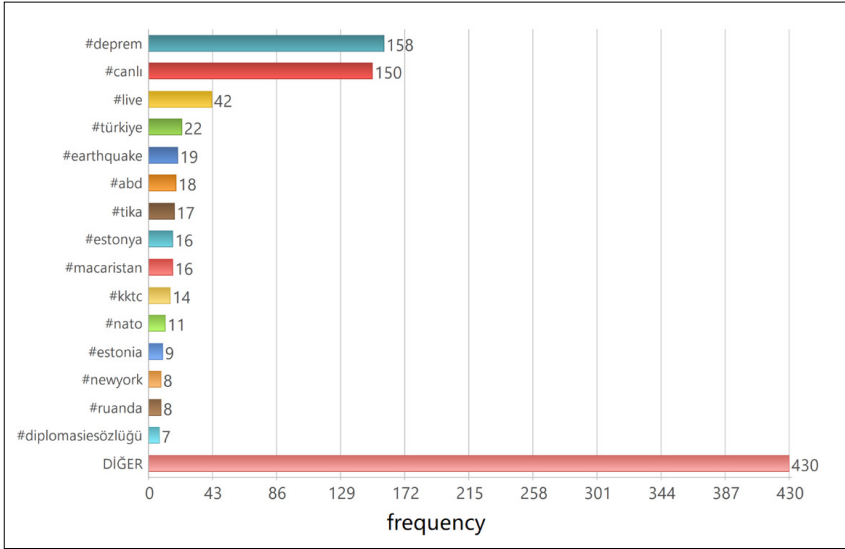
By the data presented in Figure 2, a consistent pattern of tweet dissemination is discerned, with no discernible temporal gap in sharing activities. Notwithstanding this continuity, the time span characterized by the least frequent shares corresponds to the interval between 01:00 and 07:59. Account proprietors possess a spectrum of tools at their disposal for social media post management. As indicated in Table 4, iPhone devices are the preeminent platform for sharing. Specifically, the R.T. Directorate of Communications adeptly employs both iPhone and Twitter Web App for effective management. Conversely, the R.T. Ministry of Foreign Affairs relies on the Twitter Web App and TweetDeck applications. The R.T. Presidency, in managing its account, leverages the iPhone in conjunction with Twitter Media Studio, while Recep Tayyip Erdoğan exhibits a preference for TweetDeck and Twitter Media Studio applications. Mevlüt Çavuşoğlu employs iPhone, Twitter Media Studio, and Twitter Ads applications, whereas TİKA utilizes iPhone, Android, and Twitter Web App applications.

Table 4
Resource Preferences in Account Management

User Name	Twitter for iPhone	Twitter Web App	Tweet-Deck	Twitter Media Studio	TweetDeck Web App	Twitter for Android	Twitter Ads
T.C. İletişim Başkanlığı	1052	475	--	2	--	--	--
T.C. Dışişleri Bakanlığı	1	94	315	2	75	--	--
T.C. Cumhurbaşkanlığı	416	--	--	55	--	--	--
Recep Tayyip Erdoğan	--	--	142	79	--	--	--
Mevlüt Çavuşoğlu	146	--	--	54	--	--	1
TİKA	29	28	--	--	--	31	--

The utilization of the '#' symbol on Twitter serves the purpose of appending keywords to an index, thereby facilitating streamlined tracking mechanisms. Within the purview of the scrutinized Twitter accounts, a total of 945

hashtags were identified. Preeminent among these hashtags in terms of frequency were #earthquake (#deprem), accounting for 16.72% of instances, and #alive (#canlı), which constituted 15.87% of the total occurrences.

Figure 3. *Hashtags*

The prevalence of hashtags exhibits variability across distinct Twitter accounts. Specifically, the R.T. Directorate of Communications prominently features #earthquake at a rate of 41.6%, while the R.T. Ministry of Foreign Affairs favors the same hashtag with a prevalence of 20%. In contrast, the R.T. Presidency predominantly uses the hashtag #alive, which accounts for 52.1% of hashtag usage. Notably, Recep Tayyip Erdoğan singularly utilizes #gsbyurtsatcamp in 100% of instances, Mevlüt Çavuşoğlu predominantly incorporates #alive with a frequency of 9.4%, and TİKA consistently deploys #tika at a rate of 26.2%.

In the context of mentions on Twitter, where individuals are specifically addressed and tagged, the “@” symbol is used, taking advantage of Twitter’s interactive feature known as the mention application. The most frequently referenced accounts in tweets include @RTErdogan (871), @AFADBaskanlik (173), trthabercanli (173), @fahrettinaltun (159), AACanli (98), MevlutCavusoglu (90), tcbestepe (82), @Kizilay (77), @

associated concepts, governmental entities, and their constituent units, as well as endeavors related to aid provision and rescue operations within the earthquake-affected regions. It is noteworthy that Mister of Foreign Affairs Mevlüt Çavuşoğlu's account exhibits a notable incorporation of English words. Table 5 highlights the thematic content in each account by providing a list of the 25 most frequently used words.

Table 5
Word Analysis of Examined Accounts

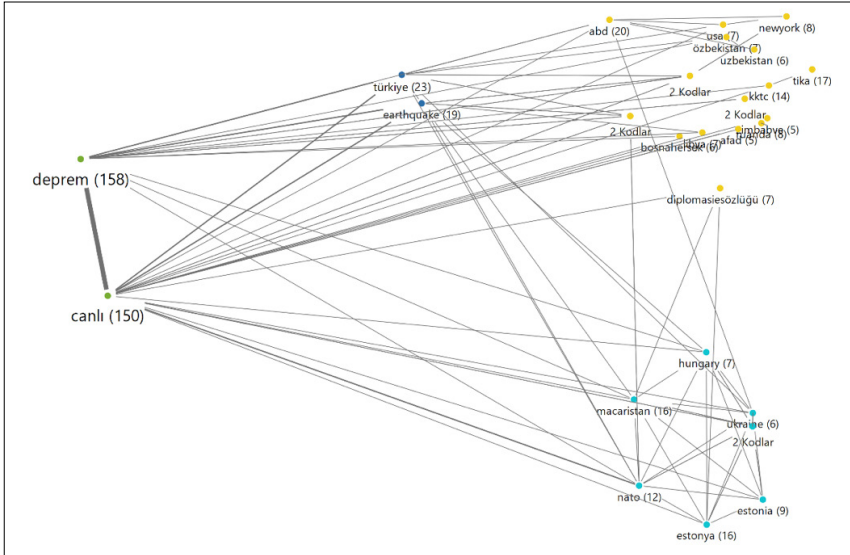
T.C. İletişim Başkanlığı	T.C. Dışışleri Bakanlığı	T.C. Cumhurbaşkanlığı	Recep Tayyip Erdoğan	Mevlüt Çavuşoğlu	TİKA
Cumhurbaşkanımız 540	Yardım 175	Cumhurbaşkanı 250	Biz 36	Dışışleri 65	Tıka 61
Deprem 354	Ülkemizde 125	Deprem 140	Türkiye 34	Bakanı 56	Başkanı 58
Açıklama 174	Deprem 118	Erdoğan 134	Ülkemize 30	Basın 47	Sn 55
Vatandaşımız 157	Bakanı 95	Açıklama 79	Deprem 27	Toplantısı 35	Ziyaret 29
Bakanı 153	Büyükelçi 95	Bulundu 79	Bölgesi 25	Minister 34	Turizm 16
Kahramanmaraş 125	Dışışleri 93	Bakanı 73	Açıklama 23	Ortak 31	Beraberindeki 15
Türkiye 112	Felaketi 70	Telefon 70	Açılış 23	Teşekkür 31	Heyet 15
Başkanı 111	Bakan 66	İletti 54	Bugün 23	Ettik 28	Kültür 15
Afad 101	Ziyaret 66	Başkanı 52	Yeni 23	Press 24	Tarafından 13
Devlet 97	Gelen 62	Dileklerini 49	TR 23	Destek 22	Bakan 12
Kurtarma 96	Sayın 56	Yapıyor 36	Basın 21	Dayanışma 20	Eğitim 12
Dezenformasyon 84	Arama 50	Geçmiş 35	Hayırlı 21	Açıklama 18	Dr 11
Etkilenen 78	Kurtarma 48	Olsun 34	Olsun 18	İşbirliği 18	Açıldı 9

Basın 77	Ekipleri 43	Arayarak 31	Teşekkürler 17	Meeting 17	Birlikte 9
Hatay 77	Ekrem 42	Kahramanmaraş 28	İnşallah 14	Genel 16	İş 9
Devam 71	Yasin 42	Genel 27	Töreni 14	Türkiye 16	Bulunan 8
Erdoğan 69	Dayanışma 38	Arama 26	Muğla 13	Antalya 15	Büyükelçisi 8
Yapıyor 67	Destek 39	Başbakanı 26	Büyük 12	President 15	Desteği 8
Arama 62	Bugün 35	Devlet 25	Cumhurbaşkanı 12	Deprem 11	Genel 8
Genel 54	Cumhurbaşkanı 32	Hayatını 25	Çok 12	Economy 10	Programı 8
Bulunuyor 51	Ortak 31	Kurtarma 24	İlk 12	Stratejik 10	Yardımcımız 8
Büyük 50	Meydana 30	Türkiye 23	Milyon 12	TR 10	Devam 7
Dağıtım 50	Yaşanan 29	Açılış 22	Birlikte 11	Ağırladık 9	Katıldığı 7
Noktalarımız 50	Yurtdışından 29	Cumhurbaşkanlığı 21	Milyar 11	Başkanı 9	Temin 7
Son 49	Taziye 26	Taziyelerini 21	Toplantısı 11	Bölgesel 9	Türk 7

The tweet data underwent automated coding through the application of hashtags, and subsequently, an analysis was conducted on the associations among the codes. Figure 5 depicts the code co-occurrence map utilized for the analysis of relationships. The proximity of codes co-assigned in the figure, coupled with the overlay of codes, serves as an indicator of the semantic proximity among the expressions used in the tweets. Code co-occurrence analysis involves examining the simultaneous presence or occurrence of different codes, categories, or themes within a dataset. This analysis provides insights into the relationships, connections, or associations between the identified codes. When codes co-occur frequently, it suggests a thematic or conceptual link between them. On the other hand, if certain codes consistently appear together, it may indicate a pattern of co-expression or a common context in which those codes are used.

In the context of social media or textual data, code co-occurrence analysis can reveal underlying patterns of communication, recurring themes, or relationships between topics. It helps researchers understand how certain

concepts or ideas are interconnected and how they manifest together in the analysed content. This type of analysis is particularly valuable for uncovering implicit relationships and exploring the structure of information within a dataset.

Figure 5. Code Co-occurrence Map of Autocoded Hashtags

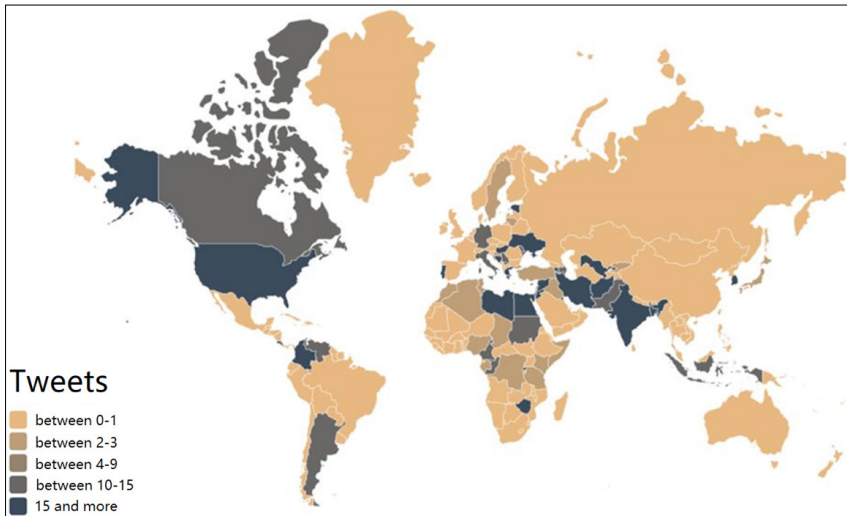
The robust co-occurrence relationship between the hashtags “alive” and “earthquake” in the coding map reveals a compelling thematic convergence within the analysed dataset. This correlation suggests a notable intersection between discussions related to survivors (“alive”) of the disaster (“earthquake”), prompting a closer examination of the contextual dynamics shaping this association. This could encompass real-time updates on rescue operations, personal stories of resilience in the aftermath of earthquakes, or conversations surrounding the human impact and response to the earthquake.

The tweet data exhibits a categorization into distinct clusters, with an analytical focus on four specific clusters. The delineation of clusters is visually represented by distinctive colors (green, blue, yellow, turquoise), and the interconnections between these clusters, represented by varying line thickness (thin, thick), elucidate the relationships among them. The font size and line width employed in the visualization correspondingly

reflect the frequency of occurrence for the respective codes. Notably, the largest clusters, comprising 158 instances, pertain to the thematic content of “earthquake,” while the “live” cluster, denoting live broadcasts, closely follows with a frequency of 150 instances.

Within the second cluster, a thematic association is established between “earthquake” and “Türkiye” (Turkey). The third cluster encompasses a diverse range of codes, including “USA”, “New York”, “TİKA”, “TRNC”, “Uzbekistan”, “tekmilletikidevlet”, “türkiyetekyürek”, “Zimbabwe”, “Rwanda”, “AFAD”, “Libya”, “Bosnia and Herzegovina,” and “dictionary of diplomacy.” The co-occurrence of these codes within the third cluster signifies their semantic proximity. In the fourth cluster, the inclusion of codes such as “Hungary”, “Ukraine”, “Estonia”, and “NATO” indicates a thematic association to specific geographical entities.

An analysis of the connections between codes reveals that the most significant intersections occur between the “earthquake,” “live,” and “Türkiye” codes. This observation underscores the interconnectedness and thematic alignment among these codes. Figure 6 illustrates the countries occupying a geographical focal point within the foreign policy considerations of leaders and political entities.

Figure 6. *Distribution of Geographic Focus in Tweets*

The analysis of Twitter diplomacy practices, focusing on messages disseminated by key political figures, presidencies, and ministries engaged in public diplomacy in Türkiye, has revealed noteworthy patterns and insights. Within the dataset encompassing 65 countries as subjects of foreign policy discussions, heightened attention is drawn to specific nations, namely the USA, Hungary, TRNC, Uzbekistan, Estonia, Rwanda, Libya, Bosnia-Herzegovina, Armenia, Egypt, Ukraine, and Jordan, due to their marked thematic density. The factors contributing to this concentration are multifaceted, encompassing strategic relations, Türkiye's acknowledged role in pivotal regions, economic cooperation, trade relations, geopolitical positioning, commitment to stability against security concerns, and historical and cultural ties.

Conclusion

This comprehensive research on the dynamics of crisis communication and disinformation spread on social media platforms during the February 6 earthquakes in Türkiye sheds light on the effective strategies employed by major Turkish government offices. The study focused on the Twitter usage patterns, messaging strategies, and geographical focal points of key political leaders and units, contributing valuable insights to the realm of digital public diplomacy.

The success of the government's communication efforts is evident in the strategic utilization of Twitter as a dynamic tool for disseminating real-time information during crises. The analysis of Twitter metrics, engagement types, and language utilization highlights the government's proactive and responsive approach to crisis communication. Notably, the R.T. Directorate of Communications emerged as a distinctive outlier, demonstrating a significant impact by contributing to 51% of the total tweet volume. Additionally, President Recep Tayyip Erdoğan, commanding the highest Twitter followership at 20,134,032, emerges as the most influential actor. However, this impact goes beyond the number of followers to include active engagement, as exemplified by the R.T. Directorate of Communications' adept utilization of digital diplomacy tools. A detailed examination of retweets, tweets, and replies across sampled accounts underscores the R.T. Directorate of Communications as the most prolific in retweeting, tweeting, and responding. Notably, the R.T. Ministry of Foreign Affairs and TİKA

exhibit limited activity in responding, suggesting a prevalent top-down communication approach in digital diplomacy.

A significant finding is the prevalence of retweets surpassing tweets, indicating differentiated usage strategies among the examined accounts. The study notes a dearth of interactive communication with the public, signalling a persistence of one-way, top-down political communication within the digital realm. The occurrence of earthquakes during the data collection period significantly shaped the thematic content of tweets, with the earthquake dominating discussions and prompting heightened focus on related topics, including aid and rescue efforts.

Hashtag auto-coding analysis reveals distinct clusters, with the most prominent being earthquake and live broadcasts. Geographical and foreign policy-focused clusters further underscore the significance of specific nations in the discourse. Despite contributing insights to the digital diplomacy literature, it is imperative to acknowledge the study's limitations, particularly the confined scope of the sampled accounts and the descriptive nature of the analysis. Future investigations should explore the content structures of posts in greater depth within the evolving landscape of digital diplomacy concepts.

The study also revealed a lack of direct proportionality between follower count and tweet frequency, emphasizing that the account with the highest number of followers does not consistently align with the account generating the highest volume of tweets. This nuanced understanding challenges conventional assumptions about the correlation between digital presence and engagement on social media platforms.

Furthermore, the analysis of social media engagement types, language utilization, and temporal dynamics showcased the government's adeptness in leveraging retweets for information dissemination and maintaining a continuous 24/7 pattern of tweet activity. The use of hashtags and mentions demonstrated a keen awareness of social media functionalities for effective communication and engagement with the public. The thematic analysis of the most frequently used words provided insights into the government's focus on the earthquake, aid provision, and rescue operations. The co-occurrence analysis of hashtags revealed a compelling thematic convergence,

particularly between discussions related to survivors and the earthquake. In terms of foreign policy discussions, the research highlighted specific nations that received heightened attention in the tweets, showcasing Türkiye's strategic considerations and interests. The distribution of geographic focus in tweets illustrated the multifaceted factors contributing to the concentration of attention on specific countries.

Overall, this research contributes significantly to the enhancement of our understanding of Turkish public diplomacy practices and crisis communication strategies. The success of the government's communication efforts, as evidenced by the effective use of social media platforms, underscores the importance of digital public diplomacy in the contemporary landscape. The findings provide a valuable foundation for future research endeavours and offer practical insights for governments and organizations navigating crisis communication on social media.

Contribution Rate Statement

The authors' contribution rates in this study are equal.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of this study. There is no conflict of interest between the authors.

References

- Abd-Alrazaq, Alaa, Dari Alhuwail, Mowafa Househ, Mounir Hamdi, and Zubair Shah. "Top Concerns of Tweeters during the COVID-19 Pandemic: Infoveillance Study." *Journal of Medical Internet Research*, vol. 22, no. 4, 2020, e19016, doi.org/10.2196/19016.
- Aldamen, Yasemin, and Edna Hacimic. "Positive Determinism of Twitter Usage Development in Crisis Communication: Rescue and Relief Efforts after the 6 February 2023 Earthquake in Türkiye as a Case Study." *Social Sciences*, vol. 12, no. 8, 2023, 436, doi.org/10.3390/socsci12080436.
- Amiresmaili, M., F. Zolala, M. Nekoei-Moghadam, S. Salavatian, M. Chashmyazdan, A. Soltani, and Jaber Savabi. "Role of Social Media in Earthquake: A Systematic Review." *Iranian Red Crescent Medical Journal*, vol. 23, no. 5, Aug. 2021, doi:10.32592/ircmj.2021.23.5.447.

- Anadolu Agency. "STK'lerin deprem bölgesindeki çalışmaları sürüyor." 11.02.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/stklerin-deprem-bolgesindeki-calismalari-suruyor/2816384>.
- Boas, Ingrid, Chunci Chen, Hanne Wiegel, and Guizhen He. "The role of social media-led and governmental information in China's urban disaster risk response: The case of Xiamen." *International Journal of Disaster Risk Reduction*, vol. 51, 2020, 101905, doi:10.1016/j.ijdr.2020.101905.
- Bond. "The response to the devastating earthquake in Turkey and Syria: what do we know so far?" 8 February 2023, <https://www.bond.org.uk/news/2023/02/the-response-to-the-devastating-earthquake-in-turkey-and-syria-what-do-we-know-so-far/>.
- Campbell, Rose G. "A Content Analysis Case Study of Media and Public Trust in Japan: After the Quake." *Observatorio (OBS*)*, vol. 13, no. 4, 2019, pp. 131-147, doi:10.15847/obsobs13420191473.
- Center for Disaster Philanthropy. "2023 Turkey-Syria Earthquake." 2023, <https://disasterphilanthropy.org/disasters/2023-turkey-syria-earthquake/>.
- Coombs, Timothy. *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding*. Sage Publications, 2021.
- Çağlayan, Sema, and Aybike Özel. "Dünya Liderlerinin Yürüttüğü Twiplomasi Faaliyetlerine Yönelik Bir Analiz." *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, vol. 36, 2021, pp. 243-267, doi:10.31123/akil.988482.
- Dezenformasyonla Mücadele Merkezi. "Deprem Sürecinde Dezenformasyonlara Karşı Yayımladığımız Günlük Deprem Dezenformasyon Bültenleri." 24 Kasım 2023, https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Deprem_Dezenformasyon_B%C3%BCltenleri_%286_%C5%9Eubat_6_Mart%29.pdf.
- Duncombe, Constance. "Digital Diplomacy: Emotion and Identity in the Public Realm." *Debating Public Diplomacy*, vol. 14, no. 1-2, 2019, pp. 102-116, doi:10.1163/9789004410824_009.
- Elgendi, Karim. "A blueprint for Turkey's Resilient Reconstruction and Recovery Post Earthquake." 20 June 2023, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/a-blueprint-for-turkeys-resilient-reconstruction-and-recovery-post-earthquake/>.
- Engblom, Annicka. "The Role of the Media in Times of Crises: Committee on Culture, Science, Education and Media." Council of Europe Parliamentary Assembly, 2 December 2021, <https://assembly.coe.int/LifeRay/CULT/Pdf/TextesProvisoires/2021/20211202-MediaTimesCrisis-EN.pdf>.

- Ercan, Arda. "Diplomasinin Değişen Tanımları: Ad Hoc Diplomasiden Twiplomacy ve Tekplomasi Çağına." *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, pp. 135-148, doi:10.35343/kosbed.732145.
- Hart, Paul 't. "Symbols, Rituals and Power: The Lost Dimensions of Crisis Management." *Journal of Contingencies and Crisis Management*, vol. 1, no. 1, 1993, pp. 36-50, doi:10.1111/j.1468-5973.1993.tb00005.x.
- Hedling, Elsa, and Niklas Bremberg. "Practice Approaches to the Digital Transformations of Diplomacy: Toward a New Research Agenda." *International Studies Review*, vol. 23, no. 4, 2021, pp. 1595-1618, doi:10.1093/isr/viab027.
- İris, Mesut, and Tansu Akdemir. "Kamu Diplomasisinde Dijital Dönüşüm: Büyükelçilerin Twitter Üzerinden Gerçekleştirdikleri Dijital Diplomasi Faaliyetlerinin İncelenmesi." *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, vol. 11, no. 42, 2020, pp. 12-54, doi:10.5824/ajite.2020.03.001.x.
- Jansen, Bernard J., Mimi Zhang, Kate Sobel, and Abdur Chowdury. "Twitter Power: Tweets as Electronic Word of Mouth." *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, vol. 60, no. 11, 2009, pp. 2169-2188, doi:10.1002/asi.21149.
- John, Sokfa F., Haruna Maama, Oluwaseun T. Ojogiwa, and Betty C. Mubangizi. "Government communication in times of crisis: The priorities and trends in South Africa's response to COVID-19." *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, vol. 18, no. 1, 2022, doi:10.4102/td.v18i1.1146.
- Kemavuthanon, Kemachart, and Osamu Uchida. "Social Media Messages During Disasters in Japan: An Empirical Study of 2018 Osaka North Earthquake in Japan." *2019 IEEE 2nd International Conference on Information and Computer Technologies (ICICT)*, Kahului, HI, USA, 2019, pp. 199-203, doi:10.1109/INFOCT.2019.8711036.
- Kuwahara, Kyoko. "Fighting Disinformation: Japan's Unique Situation and the Future of Canada-Japan Cooperation." November 2021, https://macdonaldlaurier.ca/mli-files/pdf/202110_Fighting_disinformation_Kyoko_COMMENTARY_FWeb.pdf.
- Lovari, Alessandro, and Shannon A. Bowen. "Social Media in Disaster Communication: A Case Study of Strategies, Barriers, and Ethical Implications." *Journal of Public Affairs*, vol. 20, no. 1, 2019, doi:10.1002/pa.1967.
- Maghsoudi, Amin, and Mohammad Moshtari. "Challenges in Disaster Relief Operations: Evidence from the 2017 Kermanshah Earthquake." *Journal of*

- Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, vol. 11, no. 1, 2020, pp. 107-134, doi:10.1108/jhlscm-08-2019-0054.
- Malecki, Kristen, Julie A Keating, and Nasia Safdar. "Crisis Communication and Public Perception of COVID-19 Risk in the Era of Social Media." *Clinical Infectious Diseases*, vol. 72, no. 4, 2020, pp. 697-702, doi:10.1093/cid/ciaa758.
- Mayer, Jeremy D. "The Contemporary Presidency: Two Presidents, Two Crises: Bush Wrestles with 9/11, Trump Fumbles COVID-19." *Presidential Studies Quarterly*, vol. 50, no. 3, 2020, pp. 629-649, doi:10.1111/psq.12674.
- Muhammed T, Sadiq, and Saji K. Mathew. "The Disaster of Misinformation: A Review of Research in Social Media." *International Journal of Data Science and Analytics*, vol. 13, no. 4, 2022, pp. 271-285, doi:10.1007/s41060-022-00311-6.
- Ovalı, Ali Şevket. "Türkiye-ABD İlişkilerinde Twitter Diplomasisi." *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, vol. 17, no. 65, 2020, pp. 23-45, doi:10.33458/uidergisi.672450.
- Öztemel, İlknur Şebnem. "Türk Dış Politikası'nda Sosyal Medya ve Dijital Platformların Kullanımı." *TUİÇAkademi*, 30 Mart 2021, www.tuicakademi.org/turk-dis-politikasinda-sosyal-medya-ve-dijital-platformlarin-kullanimi-karabag-44-gun-savasi-ornegi/.
- Palen, Leysia, Sarah Vieweg, Sophia B. Liu, and Amanda Lee Hughes. "Crisis in a Networked World: Features of Computer-mediated Communication in the April 16, 2007, Virginia Tech Event." *Social Science Computer Review*, vol. 27, no. 2, 2009, pp. 467-480, doi:10.1177/0894439309332302.
- Presidency of the Republic of Türkiye Presidency of Strategy and Budget. "Türkiye Earthquakes Recovery and Reconstruction Assessment." 2023, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/Turkiye-Recovery-and-Reconstruction-Assessment.pdf>.
- Sandre, Andreas. *Twitter for Diplomats*. DiploFoundation and Istituto Diplomatico, 2013.
- Social Blade. "Analytics Made Easy." 18.03.2023, <https://socialblade.com/>.
- Su, Zhaohui, Huan Zhang, Dean McDonnell, Junaid Ahmad, Ali Cheshmehzangi, and Changrong Yuan. "Crisis communication strategies for health officials." *Frontiers in Public Health*, vol. 10, 2022, doi:10.3389/fpubh.2022.796572.
- T.C. İletişim Başkanlığı. *06 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Asrın Felaketi*. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Asrin-Felaketi-TR.pdf>.
- Türkonfed. "Turkish Businesses Support the Response to the Kahramanmaraş Earthquake." 12 February 2023, <https://turkonfed.org/en/detail/39471>

turkish-businesses-support-the-response-to-the-kahramanmaras-earthquake.

Wang, Bairong, and Jun Zhuang. "Rumor Response, Debunking Response, and Decision Makings of Misinformed Twitter Users during Disasters." *Natural Hazards*, vol. 93, no. 3, 2018, pp. 1145-1162, doi:10.1007/s11069-018-3344-6.

Yeni Şafak. "Türkiye'nin Acı Günü: 6 Şubat Depreminin Yıkıcı Etkileri!" 7.09.2023, <https://www.yenisafak.com/kahramanmaras-depremi-ne-zaman-oldu-kac-buyuklugunde-kac-saniye-surdu-6-subat-maras-depreminde-kac-kisi-hayatini-kaybetti-ve-yaralandi-h-4558548>.

Yeni Şafak. "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Twitter'da en güçlü lider sıralamasında üçüncü oldu." 6.12.2022, <https://www.yenisafak.com/teknoloji/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-twitterda-en-guclu-lider-siralamasinda-ucuncu-oldu-3894092>.

Zhou, Shen, Wensheng Yu, Xinwen Tang, and Xiaogian Li. "Government Crisis Communication Innovation and Its Psychological Intervention Coupling: Based on an Analysis of China's Provincial COVID-19 Outbreak Updates." *Frontiers in Psychology*, vol. 13, 2023, doi:10.3389/fpsyg.2022.1008948.

Zor Zamanlarda Hakikati Koruma: 6 Şubat 2023 Depremleri Sırasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Stratejik Twitter Kullanımı*

Sibel Hoştut**

İsmail Aışad Güdeklı***

Fırat Güzeldağ****

Öz

Bu çalışma, kriz iletişimi, kamu diplomasisi ve sosyal medya etkisi konularını ele alarak 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye’de gerçekleşen deprem sürecine odaklanmaktadır. Çalışmada, doğru bilgi yayılmasının, kamu güveninin oluşturulmasının ve dezenformasyonun önlenmesinin kritik rollerini vurgulanmaktadır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin önemli kurumlarının deneyimlerine odaklanan araştırma, kriz iletişimi, dijital diplomasi ve dezenformasyonla mücadelenin birbirine bağlı olduğunu, dijital çağda stratejik entegrasyonu gerektirdiğini savunmaktadır. Altı hükümet Twitter hesabından alınan 2.997 tweetten oluşan bir veri kümesinin kullanıldığı analiz, MAXQDA 2020’yi kullanarak kriz iletişimindeki güçlü yönleri, zayıf yönleri ve iyileştirilecek alanları tespit ederek Türk kamu diplomasisi uygulamalarının anlaşılmasına katkıda bulunmakta ve gelecekteki araştırmalara

* Geliş Tarihi: 22 Mart 2023 – Kabul Tarihi: 29 Eylül 2023

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Hoştut, Sibel, İsmail Aışad Güdeklı, and Fırat Güzeldağ. “Safeguarding Truth in Turmoil: A Study of the Turkish Government’s Strategic Deployment of Twitter during the February 6, 2023, Earthquakes.” *bilig*, no. 108, 2024, ss. 51-82, <https://doi.org/10.12995/bilig.10803>.

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü – Antalya/Türkiye
ORCID: 0000-0002-5372-1499
shostut@akdeniz.edu.tr

*** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü – Antalya/Türkiye
ORCID: 0000-0002-6599-8452
gudekli@akdeniz.edu.tr

**** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0001-9214-6506
firat.guzeldag@gmail.com

yol göstermektedir. Araştırma, önde gelen devlet kurumlarının kullandığı etkili stratejileri ortaya çıkararak, takipçi sayısı ile tweet sıklığı arasındaki detaylı ilişkiyi vurgulayarak ve sosyal medyayı kriz anlarında takip etme konusunda pratik içgörüler sunarak sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler

Kriz iletişimi, dezenformasyon, kamu diplomasisi, sosyal medya, deprem, Türkiye.

Защита правды в трудные времена: исследование стратегического использования Twitter правительством Турецкой Республики во время землетрясений 6 февраля 2023 года^{*}

Сибель Хоштут^{**}
Исмаил Айшад Гюдекли^{***}
Фырат Гюзельдаг^{****}

Аннотация

В данном исследовании основное внимание уделяется землетрясению, произошедшему в Турции 6 февраля 2023 года, и рассматриваются аспекты кризисной коммуникации, публичной дипломатии и воздействия социальных сетей. В работе акцентируется важнейшая роль точного распространения информации, укрепления общественного доверия и предотвращения дезинформации. Сфокусировав внимание на опыте ведущих институтов правительства Турецкой Республики, исследование утверждает, что кризисная коммуникация, цифровая дипломатия и борьба с дезинформацией тесно взаимосвязаны и требуют стратегической интеграции в эпоху цифровых технологий. С использованием набора данных из 2997 твитов, поступивших из шести правительственных аккаунтов в Твиттере,

^{*} Поступило в редакцию: 22 марта 2023 г. – Принято в номер: 29 сентября 2023 г.

Ссылка на статью:

Hoştut, Sibel, İsmail Ayşad Güdekli, and Fırat Güzeldağ. "Safeguarding Truth in Turmoil: A Study of the Turkish Government's Strategic Deployment of Twitter during the February 6, 2023, Earthquakes." *bilig*, no. 108, 2024, pp. 51-82, <https://doi.org/10.12995/bilig.10803>.

^{**} Доц., Университет Акдениз, факультет связей с общественностью и рекламы – Анталия/Турция
ORCID: 0000-0002-5372-1499
shostut@akdeniz.edu.tr

^{***} Доц., Университет Акдениз, факультет связей с общественностью и рекламы – Анталия/Турция
ORCID: 0000-0002-6599-8452
gudekli@akdeniz.edu.tr

^{****} Аспирант, Университет Хаджи Байрам Вели, Анкара, кафедра международных отношений – Анкара/Турция
ORCID: 0000-0001-9214-6506
firat.guzeldag@gmail.com

анализ способствует более глубокому пониманию практик публичной дипломатии в Турции и направляет будущие исследования, выявляя сильные и слабые стороны, а также области для улучшения кризисной коммуникации с применением MAXQDA 2020. В заключении исследования раскрываются эффективные стратегии, используемые ведущими правительственными учреждениями, акцентируется подробная взаимосвязь между числом подписчиков и частотой твитов, а также предлагаются практические идеи по мониторингу социальных сетей в период кризиса.

Ключевые слова

Кризисная коммуникация, дезинформация, публичная дипломатия, социальные сети, землетрясение, Турция.

Araştırma Makalesi / Research Article

Wakhan Koridoru'nda (Afganistan) Pamir Kırgızlarının Yaşam Biçimi, Mevcut Durumu ve Sorunları *

Reyhan Rafet Can**

Öz

Wakhan Koridoru, Amuderya Nehri'nin kaynak sularını Pamir Dağları'ndaki kaynaklarına kadar takip ederek Bedaşşan eyaletinden doğuya doğru uzanan, vadiler ve yüksek dağlardan oluşan dar bir panhandledir. İpek Yolu'nun en önemli kavşak noktası olan koridor, Avrupalılar ve Çinliler tarafından Arap Denizi Kıyıları üzerinden Hint Ovaları'na ulaşmak için bir ticaret yolu olarak kullanılmıştır. Afganistan'da Kırgız topluluğunun mensupları, kuzey Bedaşşan Eyaletinde, Küçük ve Büyük Pamir olarak bilinen iki yerleşim yerinde yaşamaktadırlar. Hindikuş, Karakurum ve Pamir sıradağları arasındaki yüksek, açık vadiler, Pamir Dügümü olarak bilinen yeri oluşturur. Bu çalışmada Pamir Kırgızlarının Wakhan Vadisindeki yaşantısı, etno-kültürel özellikleri, mevcut ekonomik durumları ve sorunları ele alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman ve içerik analizi metodundan yararlanılmıştır. Araştırma sonunda Pamir Kırgızları nüfusunun her yıl % 6-7 oranında azaldığı, eğitim, sağlık ve medeniyetin diğer imkânlarından mahrum bırakıldıkları, Çin ve Orta Asya'daki zamana ve siyasi gelişmelere rağmen bozulmadan korunmuş büyük bir kültürel özgünlüğe ve zenginliğe sahip oldukları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Afganistan, Wakhan Koridoru, Pamir Kırgızları, Etno-kültür, örf ve adetler.

* Geliş Tarihi: 19 Aralık 2022 – Kabul Tarihi: 14 Ağustos 2023

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Can, Reyhan Rafet. "Wakhan Koridoru'nda (Afganistan) Pamir Kırgızlarının Yaşam Biçimi, Mevcut Durumu ve Sorunları." *bilig*, no. 108, 2024, ss. 83-111, <https://doi.org/10.12995/bilig.10804>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadırlı Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü – Osmaniye/Türkiye
ORCID: 0000-0003-2280-9268
canreyhanrafet@gmail.com

Giriş

Asya'nın uzak vadileri ve yüksek platoları zorlu koşullara rağmen hayatta kalmaya çalışan sakinleriyle tanınır. Buğday ve arpanın ekolojik olarak bozulmamış hâli burada bulunur. Buna ek olarak, bu bölgede yaşamayı seçen insanlar sıklıkla *sığınak bölgelerde* ikamet edenler olarak tanımlanır. Sığınak kavramı, bölgeler üstü mübadele ilişkilerini açıkça dışlayarak, tarım stratejilerine ve birbiriyle ilişkili üretime dayanmaktadır. Bu güvenlik arayışı, dış dünyadan inzivaya çekilmesinden, dinî inanç sistemleri, eski veya arkaik dilleri ve belirli davranış kalıpları ile karakterize edilen benzersiz toplulukların ortaya çıkmalarına neden olduğu iddia edilmektedir (Kreutzmann 215-216).

Afganistan örneğinde olduğu gibi coğrafya ve tarihsel süreç karşılıklı olarak birbirini etkilemiştir. Afganistan'ın Bedaşşan Eyaleti'nde dar bir bölge şeridi olan Wakhan Koridoru, Çin, Pakistan, Afganistan ve Tacikistan kavşağında yer alır. Koridor, Britanya ve Rusya İmparatorluğu'nun Orta Asya üzerinde egemenlik savaşı verdiği Büyük Oyun sırasında Afganistan Krallığına bağlı olarak 1893 yılında Durand Hattı'nı oluşturan bir anlaşma ile belirlendi. Bu oluşum sonucunda Afganistan, kara ile çevrili bir tampon devleti hâline geldi. Dolayısıyla sınır mühendisliği sürecinden dolayı Afganistan'ın etnik ve coğrafi sınırları arasında uyumsuzluk oluştu. Coğrafya, farklı bölgelerin izole edilmesi ve izolasyonunu sağlaması nedeniyle göçmen halkın Afganistan'da muhafaza edilmesine ve entegre edilmemesine de neden oldu (Munir ve Shafiq 203-204). Coğrafi engeller, Afganistan'ın çeşitli bölgelerinin birbirinden siyasi ve ekonomik olarak yalıtılmasına neden oldu. Afganistan coğrafyasının kendisi, insanların hareketlerini ve yerleşimlerini zorlayan veya sınırlayan tarihsel süreçlere sebep oldu (Ahmad ve diğerleri 217-218).

Afgan Kırgızları, Kuzeydoğu Afganistan'daki Bedaşşan eyaletinin Wakhan Koridoru'nda yoğunlaşmışlardır. Pamirlerin Afgan kısmına Kırgızların göçü XVI-XVIII. yüzyılları arasında başlamıştır. Bu göç XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarına kadar devam etti. Büyük ve Küçük Pamir Kırgızları, esas olarak İçkilik kabile birliğinin bir parçası olan Teyit, Kıpçak, Kesek ve Boston kabileleri tarafından temsil edilmektedir (Guseynov). Hindukuş ve Pamir dağları arasındaki sınırlı alanda, çok soğuk ve elverişsiz koşullarda yaşayan Kırgızlar, yirmi kilometre uzunluğundaki göçebe rotalarını özel bir düzen ve yönde, kışlık yerleşim yerleri ile yazlık otlaklar arasında geçirir.

Ortalama olarak, her ailenin altı üyesi vardır. Pamir bölgesi 4400 km² olup, nüfus yoğunluğu km²'ye 3 kişi düşmektedir (Medi ve Fedelle 34).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya toprakları Rus İmparatorluğu'na bağlandı ve Türkistan Genel Valiliği kuruldu. O zamandan beri, Pamir-Alay Dağları'nın ötesinde bulunan ve daha önce keşfedilmemiş bölge bilim adamlarının araştırma konusu hâline geldi. Gazete ve dergilerde Pamir bölgesi ile ilgili çeşitli materyaller yayınlanmaya başlandı. Bölge XIX. yüzyılda, özellikle Orta Asya'nın ikinci yarısında büyük güçler arasındaki *Büyük oyunun* nesnesi hâline geldi. Bu nedenle, Batı yöneticileri, bilim adamlarının, gezginlerin, askerî yetkililerin Orta Asya'yı keşfetmesi için bir keşif gezisinin oluşturulmasını organize ederek mümkün olan bütün olanakları sağladılar. İsveçli coğrafyacı Sven Gedin, 1893-1897 yılları arasında hayatını Pamirlerde geçirdi. Fransız gezgin P. G. Banvalo günlüğünde Pamirlerin doğasını keşfetmiş ve bu bölgede yaşayan Kırgızlar hakkında da bilgiler bırakmıştır. Pamir Kırgızlarının yemeklerine ve kıyafetlerine özel önem vermiş, kıyafetlerinin fakirliğine, halkının sadeliğine vurgu yapmış, zorlu yaşam koşullarına dikkat çekmiştir. 1887-1888'de Pamir Vadisi'ni ziyaret eden Fransız seyyah Bunwalt, Doğu Pamir'deki Kırgızların para konusunda hiçbir fikirlerinin olmadığını belirtmiştir (Tashlieva 666-667).

VII. yüzyılda Budist öğretilerini aramaya giden Çinli keşiş Hsuan Tsang ile XIII. yüzyılda karadan Çin'e seyahat eden Marco Polo Pamirleri ziyaret eden ilk gezgin ve kâşiflerdir (N. S. Malik 54-55). Ünlü Avrupalı seyyah Marco Polo da Çin'e yaptığı yolculuk sırasında Wakhan'dan geçerek burayı: "Orada sıradağlar o kadar yüksek ki, üzerlerinden kuşlar bile uçamaz. Ayaz o kadar şiddetlidir ki, ateş bile rengini ve şiddetini değiştirerek insanların ısınmasını engeller" şeklinde tanımlamıştır (Latham 79-80). İstahri ve İbn Rusta gibi Arap bilginler de kendi yazılarında Wakhan'dan bahsetmişlerdir (Karşev).

Lord Curzon, *The Geographical Journal*'da, Pamirler ile ilgili XIX. yüzyılın sonunda bölgenin uzaklığını ve zorlu yaşamını vurguladığı üç ciltlik bir inceleme yayınlamıştır (Kreutzmann 216). R. Dor'un çalışması, sadece bir derlemeyle sınırlı kalmayıp, birinci elden önemli bir kaynak oluşturması ile Pamir konusunda bilgi katkısıyla öne çıkmıştır (Dor 341). Iloliev, *The Mirdom of Wakhān in the Nineteenth Century: Downfall and Partition* isimli çalışmasında XIX. yüzyılda Wakhan tarihi, coğrafyası ve etnik unsurları üze-

rine bilgi veren John Wood (1872), Thomas Gordon (1876), Henry Trotter (1878), Dimitri Putyata (1884), Abdul Rahim (1886), Bronisal Grombchevskiı (1888), Ole Olufsen (1904), Alexei Bobrinskiı (1908), Vasyli Zaitsev (1908), Mikhail Andreev, Alexander Polovtsov (1911) Burhāniddīn Kushkekī (1926) ve Andrei Snesev'in isimlerini zikretmiştir (İloliev 5). Afgan Kırgızları üzerine en yeni çalışmalar arasında T. Callahan, H. Kreutzmann ve Tobias Marschall'ın çalışmalarından bahsedebiliriz (Kokaisl, "Et-nokulturaia" 138-139).

Çalışmada Kırgız kültürüne özgü olan bozüy, aksakal, oleq vb. gibi yerel isimler kullanılmıştır. Bu isimlerin kullanılmasındaki bir diğer önemli unsur da Pamir Kırgızların diğer etnik Kırgızlar ile mevcut Kırgız Cumhuriyeti'nde yaşayan soydaşlarıyla bağının ortaya çıkarılması (antropolojik veri oluşturması) açısından da önem taşır. Türkiye'deki Kırgızlar ile Pamir Kırgızları akrabalık bağına sahip oldukları için çalışmada kullanılan verilerin bir kısmı 2022 Temmuz ayında Van'ın Erciş ilçesine bağlı Ulupamir Kırgız köyünden yerinde gözlem yolu ile elde edilmiş, Wakhan Koridoruna gidilmemiştir. Konu hakkında daha önce ulusal ve uluslararası alanda yayınlanmış olan yazılı ve görsel kaynaklar incelenmiş, tasnif edilmiş ve yazıya geçirilmiştir. Çalışmada kullanılan fotoğraflar bölgeyi farklı tarihlerde ziyaret etmiş araştırmacıların, gezginlerin çalışmalarından alınmıştır.

Çalışmanın literatür ve giriş bölümünde; Afgan Kırgızları hakkında daha önce yapılan araştırmalar, Wakhan bölgesine çeşitli bilim adamları tarafından yapılan seyahatler ve bunların Kırgızlar hakkında izlenimleri incelenmiştir. Birinci bölümde Kırgız Türklerinin siyasi tarihleri ile göçleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde; Kırgızların sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yaşamları hakkında açıklamalar yapılmıştır. Sonuç kısmında; girişten itibaren işlenen tüm bölümlerden elde edilen veriler değerlendirilmiş, Kırgız Türklerinin Afgan Pamirlerinde sorunları ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada şu sorulara yanıtlar aranmıştır:

- Kırgız etno-kültürel kimliğinin giderek kaybolmasında Afganistan coğrafyasının rolü nedir?
- Jeopolitik konumun rehineleri durumunda bulunan Kırgız kültürünün sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişimleri nelerdir?
- Wakhan Koridoru'ndaki Kırgız Türklerinin mevcut sorunları nelerdir?

Bu makale Afganistan'ın en uzak köşesinde, ücra ve yüksek bir vadede, zor koşullar altında yaşayan Pamir Kırgızlarının geleneksel göçebe yaşam tarzı, etno-kültürel özellikleri ile XXI. yüzyılda karşı karşıya kaldıkları sorunları vurgulamayı amaçlamaktadır.

Wakhan Koridoru ve Pamir Düğümü

Afganistan İslam Cumhuriyeti, Çin sınırına ulaşmak için 240 km kuzey-batıya uzanan dar Wakhan koridorunun dışında, esas olarak İran, Pakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan tarafından sınırlanan 652.225 km²'lik bir alanı kapsar (Shackleton 204). Ülkeyi baştan başa kat eden dağlar, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanır. Toplam arazi alanının % 49'undan fazlası 2.000 metrenin üzerinde yer almaktadır (Blood 24). Güney Asya'nın Hindukuş/Himalaya dağ sistemi, Büyük Himalaya, Karakurum, Hindukuş ve Pamir Dağları dâhil olmak üzere, 3.500 km'den fazla uzanan ve dokuz ülkeyi kapsayan birkaç sıradağları içerir. Dört büyük sıradağ, Pakistan ve Afganistan sınırlarında birleşir. Bu dağ sisteminin en batıdaki sınırı, doğu tarafında Karakurum ile bitişik olan Hindukuş silsilesi tarafından tanımlanmaktadır. Güneyde Hindukuş ve kuzeyde Pamir-Alay arasında yer alan Pamir Sıradağları, Tacikistan, Batı Çin, Kuzey Pakistan ve Doğu Afganistan'daki Wakhan Koridoru'na yayılmıştır. Sovyet Afgan Savaşı sırasında işgal edilen bölge, bugün Afganistan için doğuda Çin, güneyde Pakistan, kuzeyde Tacikistan ile sınır oluşturmaktadır (Aydın 2021).

Wakhan Koridoru, Wakhan Nehri ve Pamir Dağları ile Hindukuş Dağları arasında uzanan Panj Nehri'nin oluşturduğu derin bir vadidir (Medi ve Fedelle 32). Afganistan'ın kuzeydoğu köşesinden çıkıntı yapan Wakhan, yalnızca Çarlık Rusya kuvvetlerinin konsolide olduğu bir dönem olan 1880-1890'lu yıllarda Rusya ile Britanya İmparatorluğu arasındaki sınır çekişmesinin bir sonucu olarak Afgan topraklarının ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Wakhan Koridoru batı ucundaki Afgan köyü Eşkashem'den doğuda Çin sınırındaki Vakhjir Geçidi'ne kadar uzanmaktadır (Harita 1). Doğu ucunda sınır, Çin topraklarının batıya doğru çıkıntısı ile bölünmüştür; bir bölümü kuzeydoğuya, diğeri de güneydoğuya doğru devam eder. Koridorun güneydoğu ucundaki Vakhjir Geçidi, batıdaki Vakhani Pamiri ile doğu ve kuzeye Çin'e doğru uzanan Taghdumbash Pamir arasında erişim sağlar (International Boundary Study 7). Wakhan, Büyük ve Küçük Afgan Pamiri olarak bilinen yer, Afgan hükümdarı ve bugünkü Afganistan

devletinin kurucusu Amir Abdur Rahman'ın 1888'de kontrolü altına aldığı Bedaħşan'a dâhil edildi (European Asylum Support Office 65).

Wakhan, Haziran sonundan Eylül ortasına kadar süren kısa yaz dönemini geçirir. Bunu, Eylül sonundan Haziran başına kadar subarktik dağ ikliminin karakteristik özelliği olan soğuk havalar ve şiddetli, karlı koşullar ile uzun bir kış izler. Bad-e Wakhan olarak bilinen kötü şöhretli şiddetli rüzgarlar yıl boyunca eser, yazın toz fırtınalarını, kışın ise kar fırtınalarını körükler (Callahan 41-42). Yüksek rakımda ve denizden 1.700 kilometre uzakta olduğu için kışlar çok sert geçer, sıcaklık yılın büyük bir bölümünde sıfırın altında kalır ve hatta -50 °C'nin altına bile indiği görülür. Bunun aksine yazlar oldukça kısıdır ve sıcaklık 30 °C'e kadar çıkabilmektedir (N. S. Malik 53-54). Yazın 9 °C'den kışın -21 °C'nin altına kadar değişen sıcaklıklara sahip olan Wakhan Koridoru, yılda on santimetreden daha az yağış alır. Buzullar, en yüksek dağ zirvelerini kaplar. Kuzey Pakistan'a bitişik dağlık bölgede, kış aylarında kar kalınlığı genellikle iki metreden fazladır (Blood 27).

Harita 1. Afganistan Haritasında Wakhan Koridorunun Yeri (Mishra ve Anthony 103).

Wakhan'ın tamamı 2.000 m'den daha yüksek rakımlarda bulunurken Afgan Pamir'i 3.500 m'nin üzerinde yer alır (Shackleton 204-205). Hindukuş ve

Tibet Dağları'nın sonunda özgürlük ve açılım anlamına gelen Wakhan Koridoru, üç ana bölgeden oluşur: Ana Wakhan, Küçük ve Büyük Pamir. Ana Wakhan Koridoru, Ab-e-Panj Nehri'nin sol kıyısı boyunca uzanan, güneyde Hindukuş Dağları'nın en doğudaki uzantısıyla çevrili birçok taşlı yelpaze ve sel tarafından geçilen dar bir nehir terası şeridinden oluşur. Doğudan batıya yaklaşık 110 km uzunluğundadır ve Tacikistan ile Pakistan sınırları arasında 20 km'den daha geniştir. Bu bölümün tamamı yaklaşık 2.200 km²'dir. Afgan Pamiri, Wakhan'ın doğu Farsça isimleriyle daha iyi bilinen Büyük Pamir ve Küçük Pamir'den oluşur. Büyük Pamir, Pamir Kalan ve Pamir-e-Buzurg olarak adlandırılır. Küçük Pamir, Pamir Khurd ve Pamir-e-Kochak olarak isimlendirilir (H. Y. Malik 308). Pamir terimi genellikle Pamir'in batı kısmı için kullanılırken Doğu Pamir terimi, Bedeşah'ın merkezî topraklarını belirtmek için kullanılır (Nourmamadchoev 33).

Büyük Pamir, Pamir ve Wakhan nehirlerinin çatalı arasındaki Pamir Dügümü'nün batı ucundaki ana dağ bloğunu içerir. Büyük Pamir, Pamir ve Wakhan nehirlerinin vadileri arasında doğudan batıya yaklaşık 100 km ve kuzeyden güneye 20 ila 60 km genişliğinde yaklaşık 4.500 km²'lik yüksek dağlar ve platolardan oluşan bir bloktur. Bu bölge en yüksek sıradağların 6.700 ile 6.900 m arasında yükseldiği, akarsuların kuzeyde Pamir'e ve güneyde Wakhan Nehri'ne aktığı sürekli kar ve buzullarla karakterize edilir. Büyük Pamir Dağları'nın kuzeydoğu kesiminde, Kırgız çoban aileleri bulunur. Bu aileler tüm yıl boyunca Wakhan Vadisi'nden doğuya, Sarhad'a kadar uzanan Qala Panja arası ile Pamir ve Wakhan'ın birleştiği yerde, alüvyonlu nehir terasları ve yelpazeleri boyunca kurulmuş olan bozüy'leri (*Kırgız çadırı*) yerleşim yeri olarak belirlemiştir. Küçük Pamir, Pamir Dügümünün doğu ucunda, Waghjir Vadisi ile bölünmüş iki ana sıradağlardan oluşur. Küçük Pamir, Pakistan'ın Kuzey Bölgeleri Gilgit ve Hunza'ya erişim sağlayan Waghjir Vadisi ve Geçidi (4.850 m) tarafından doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünmüştür. Diğer bir yüksek geçit olan Yuli Geçidi (4.872 m), antik İpek Yolu şehirleri olan Taş Gorgan ve Kaşgar'ı birbirine bağlayan yollar üzerinde bulunur (Jensen 22). Kuzey sınırında, Zorkul Gölü'nün doğusunda, Tacikistan sınırı, aslında Büyük Pamir Sıradağları'nın bir uzantısı olan bir dizi buzulla dolu dağlar, yüksek platolar ve dağ gölleri ile işaretlenmiştir. Tacikistan ile koridorun kuzey sınırı Pamir Dügümünün batı ucundaki Wakhan Nehri ile birleştiği yerin yukarısında, uzantı boyunca Panj olarak bilinen Amuderya Nehri'ni oluşturur (*CAWATERinfo*).

Ulusal Bir Azınlık Olarak Afganistan Kırgızları

Pamirlerin şu anki sakinleri, 1575'ten 1930'a kadar çeşitli zamanlarda farklı nedenlerle oraya göç eden Kırgızların torunlarıdır. Kırgız kabileleri 1575'te doğu Pamir bölgesine yerleşmeye başlar. Buhara Emiri Abdullah Han XVI. yüzyılın ikinci yarısında Bedehşah, Shugnan ve Rushan'ı fethederek Kırgız kabilelerinin Doğu Pamirlere yerleşmesini sağlar. 1671'den 1759'a kadar Galdan Han ile varislerinin önderliğindeki Kalmuk ve Jungar kabileleri, Doğu Pamirleri tamamen fethetmiştir (*K-News*). Afganistan, Ahmed Şah Düranî tarafından 1747'de bir devlet olarak kurulduğunda, Kırgızlar hem Rusya hem de Britanya İmparatorluğuna bitişik topraklarda yaşamışlardır. Abdur Rahman döneminde (1880-1901), Pamir Dağları toprakları Rusya, Çin ve Afganistan arasında paylaştırılmıştır. Rusya 1891'de bölgeyi kendi topraklarının bir parçası ilan ederken 1891-1892 yılları arasında bölgedeki kontrolü tamamen ele geçirmeye çalışmıştır. 1893-1894 yılları arasında Britanya ile Rusya İmparatorlukları arasında bölgeyle ilgili müzakereler sonucunda 1895 Haziran ayında Rusya, Afganistan, Britanya İmparatorluğu ve Çin arasında sınırların belirlenmesi tamamlanmıştır. Böylece Wakhan Koridoru ve Afgan Pamir'i *tampon bölge* olarak saptanmıştır. Afganistan ile İngiliz ve Rus imparatorlukları arasındaki sınırlar belirlendiğinde, Afganistan Kırgızları kendilerini Bedehşah, eyaletinde buldular. 1916'da, Çarlık Rusya yönetimindeki Orta Asya topraklarında, Wakhan Koridorunun hemen kuzeyinde ve Afgan Pamirleri'nde bir isyan patlak verdi (Urmanbetova 31-32). 1916 İsyanı Kırgız tarihinin en büyük trajedilerinden biridir. Bu olay Kırgızistan'da Ürkün olarak bilinir (Kara 537). Ayaklanmanın temel nedeni, Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Cephesinde hizmet için Müslüman Türklerin Rus ordusunda silah altına çağırılması olmuştur. Rus hükümetinin bu çağrısının reddedilmesi sonucu Türkistan'daki Türkler üzerinde ordu baskısı oluşturuldu (Kodaman 21). Rus ordusunun görülmemiş şiddeti çok sayıda Kırgız Türkünün ölümüne ve yüzbinlerce Kırgız'ın Çin'e ve Wakhan Koridoruna göç etmesine yol açtı. Bölgede Çarlık ve ardından komünist hükümetlere karşı eylemler 1930'a kadar devam etti. 1916'da Küçük Pamir'e iki yüz elli Kırgız hane geldi. Büyük Pamir bölgesinde bu tarihte 500 Kırgız yaşıyordu.

XX. yüzyıl Sovyetler Orta Asyasındaki istikrarsız durum nedeniyle Rahmankul Han liderliğindeki bir grup Pamir Kırgızları, Afgan Wakhan kori-

doruna taşındı. Rahmankul Han ve aile üyeleri 1920-1930'lu yıllar arasını otlaklara ve konutlara sahip olduğu Urumçi şehrinde geçirdiler. Bir süre sonra, Pamir Kırgızları, 1930'lu yılların içinde diğer Kırgızların daha önce yerleştiği Afganistan'a taşındılar. Bu dönem, Wakhan'ın Kırgız kolonizasyonunun başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Kokaisl, "Etnokul'turnaia" 138-139). 1930'lu yılların başlarında Sovyet hükümeti Afganistan sınırını kapatarak Kırgızların önceki kışlık mera alanlarına erişimini kesti. Sovyet hükümetinin Afganistan'da Kırgızlara karşı bir dizi baskın düzenlemesi sonucu (1930-1946) güvenliklerinden endişe eden Küçük Pamir Kırgızları Sincan'a gitmek üzere Afganistan'dan ayrılırlar.

Küçük Pamir'den Çin'e kaçan Kırgızlar, Çin'de Komünizmin yükselişi ve 1949 Devrimi'nin ardından Afganistan'a geri dönmüşlerdir. 1950'de Çin sınırının kapatılması Kırgızları Afganistan sınırları içinde tutmuştur. Kırgızların mevsimlik yaylaları, genellikle uluslararası sınırların çizilmesinden sonra farklı ülkelere ait bölgelerde kaldı. Daha önce sınır geçişi onlar için mümkünken, Soğuk Savaş sırasında neredeyse imkânsız hale geldi ve *kapalı sınır göçebeliği* ortaya çıkmıştır. Amuderya, Sovyetler Birliği ile Afganistan arasındaki en kontrollü sınır haline geldi. SSCB ile Çin arasındaki sınır anlaşmazlığı, sözde *sistemin* 1980'lerin sonlarında ortaya çıkmasına yol açtı. Sistem, her iki yanında metal çitler bulunan 30 km genişliğinde bir sınır şeridi içeren askerden arındırılmış bir bölgeydi. Böylece, sınırlar ötesinde ve *sistem* içinde iletişim ve otlatma imkânsız hale geldi. Kırgız toplulukları Afganistan'da kalmaları ile sınırlandırıldıktan sonra Afgan devletine ve Bedaşaş eyaletinin Wakhan bölgesinde daha entegre hâle geldi (Kreutzmann 221-223).

Kırgızlar Teyit, Boston, Kesek ve Kıpçak kabileleri ile bütünleşmekle kalmadılar, aynı zamanda Afgan hükümdarıyla karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler kurmaya başladılar (Turdaliyeva ve Marat 131-132). Kırgızlar 1950'den 1978'e kadar, Wakhan koridorunun ücra bölgelerinde kendi ihtiyaçlarını karşılayarak yaşamlarını devam ettirdiler. Afganistan'da 1973 yılında darbe ile birlikte monarşinin kaldırılarak Cumhuriyetin ilan edilmesi sonucu kralın gözdesi olan Rahmankul Han'ın konumu sarsıldı. Kral Muhammed Zahir Şah'ın, kuzeni Muhammed Davud tarafından devrilmesinden sonra Afgan Kırgızları eski statü ve konumlarını kaybetti. Afganistan Kralı Zahir Şah, uzun süren hükümdarlığı sırasında Afgan Kırgızlarına maddi ve

manevi destek vermiştir. Onun emriyle Afgan Kırgızları Afganistan Silahlı Kuvvetlerinde askerlik hizmetinden muaf tutulmuştur. Zakir Şah yönetiminde, besi hayvanları ve çiftlik hayvanları üzerinden alınan ve bir vergi olan ondalık kaldırıldı. Zakir Şah'ın döneminde, Afgan Kırgızları en parlak dönemini yaşamıştır. Afgan Kırgızlarının lideri Rahmankul Han, Afganistan Kralı'nın desteğiyle parlamentoda milletvekili olarak görev yaptı. Sovyet destekli Afganistan Halkın Demokratik Partisi'nin iktidarı ele geçirdiği 1978 Saur (Nisan) Devrimi'nin hemen ardından, neredeyse tüm Kırgızlar Afganistan'dan Pakistan'a kaçtı (Dörre ve diğerleri 8-9).

Rahmankul Han, Kırgızların Alaska'ya göç etmesine izin verilmesi talebiyle ABD hükümetinden görüşme talep etmesine rağmen bu talebine bir cevap alamadı. Mart 1982'de Türk hükümeti 1129 Pamir Kırgız'ına sığınma sağlayarak, Türkiye'ye yerleşmelerine izin vermiştir (Şimşek 94). Yeni lider Abdurraşid Han liderliğindeki Afgan Kırgızlarının bir kısmı 1982 yılında (100 kişi), Afganistan'a eski topraklarına döndüler. Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (KGB) ile daha önceki bağlarını kullanan Abdurraşid Han'ın önderliğinde ve Pakistan Devlet Başkanı Ziya-ül Hak'ın izniyle Kırgızlar Sovyet işgali altındaki Wakhan'a yerleştiler ve orada kaldılar. Topluluk, 1999'da Pamir-e Kalan'da (Büyük Pamir) 102, Pamir-e Khurd'da (Küçük Pamir) ise 135 bozüy'e ulaştı (Kreutzmann 229).

SSCB'nin dağılması ve bağımsız Kırgızistan'ın kurulmasıyla birlikte, Türkiye'de yaşayan Kırgızlar da dahil olmak üzere yurtdışındaki Kırgız toplulukları konusu gündeme geldi. Kırgız diasporası ile ilişkiler hem resmi düzeyde hem de kamu diplomasisi düzeyinde gelişmeye başladı. Kırgız hükümeti, Kırgızistan'a dönen veya dönmek isteyen yabancı yurttaşları etnik Kırgızlarla ilgili olarak desteklemeyi amaçlayan *Kayrylman/Kajrylman* (Kırgızca *Geri Dönen* anlamına gelen) programını uygulamaya aldı. Bu program doğrultusunda Afgan Pamir Kırgızlarından, 5 etnik Kırgız ailesi için Kırgızistan'ın Chon-Alai bölgesinde 20 hektarlık arazi tahsis edildi. Bir başka Afgan Kırgız aileler grubu, Kırgızistan'ın en yüksek dağlık bölgesi olan Naryn bölgesine yerleştirildi (Bootayev 33-34). Kırgızlar, Pamir Dağları'ndaki Wakhan Koridoru'nda neredeyse izole bir şekilde yaşayan Afgan nüfusunun son derece küçük bir bölümünü oluşturur. Onlar kabile anlamına gelen oruqlara ayrılırlar. Teyit Oruq'unun Afganistan'dan ayrılıp Türkiye'ye yerleşmesinden sonra Afganistan'da binden az Kırgız nüfusu kalmıştır. Afgan Kırgızları,

etnolojik kökenleri gereği Kırgız aşireti olan İçkilik'lere ait şunun gibi kabile ve klanlardan oluşur: Karateyit, Teyit, Nayman, Kıpçak, Şaiym, Alaş, Kızıl Ayyak, Kutal, Kızıl Baş ve Koçkor'dır (Joldoshev, "Potomki" 96).

Afganistan'daki her Kırgız, anlamca bir kabileyle eşdeğer olan dört zor oruqtan (baba soyu/aşiret) birinin üyesidir. Her büyük oruq, soyunu dört atadan biri olan Teyit, Kesak, Qepchak (Kıpçak) ve Nayman'dan alır (Şavk 58). Her zor oruq, değişen sayıda keçek oruğa bölünmüştür. Teyit oruq, yaklaşık 1.000 üyesiyle dört zor orukun en büyüğüdür. Kesak oruq, yaklaşık 500 kişiyle ikinci en büyüğüdür, onu Nayman ve Kıpçak takip eder. Teyit orukları Küçük Pamir bölgesinden 1978'de ayrılmışlardır. Kesak orukları Büyük Pamir'de kalmışlardır. Günümüzde birkaç Kıpçak ve Nayman Kırgız, Afgan Pamirlerinde sayıca az iken çoğu Çin'deki Pamir Dağları'nın sıralarında ve eski Sovyet Tacikistan Cumhuriyetin de bulunur. Kırgız toplumsal örgütlenmesinin dört düzeyi vardır. Oey, Kırgız toplumunun en temel sosyal ve ekonomik birimidir. Oey birimi, adını Kırgızların yaşadığı bozüy tipinden almıştır. Oey birimi, diğer oey birimleriyle birlikte gütmeye ve besicilik görevlerini paylaşan çekirdek veya geniş bir aileden oluşur. Her oey'in oey bashi veya *ev reisi* olarak adlandırılan bir lideri vardır. Oey bashi bir erkek veya bir kadın olabilir, ancak genellikle kıdemli erkektir. Birlikte kamp kuran birkaç oey bir aile veya qorow oluşturur. Bir aile, belirli bir alanda ikamet eden bir grup insanı ifade eder ve bir qorow, geceleri sürüleri tutmak için bir ağıl veya muhafaza işlemi görür. Keçek oruq kabaca bir alt kabileye eşdeğerdir; Kırgız etnik grubunu oluşturan dört zor orukun hemen altındaki sosyal örgütlenme düzeyidir. Hem siyasi sosyal hem de ekonomik bağların en güçlü olduğu yer keçek orugudur. Keçek oruq siyasi bir birim olarak hareket eder ve bir aksakal tarafından yönetilir (*Public Intelligence* 5-6).

Kırgızlar, çoğunlukla Pamir'in yüksek rakımlı bölgesinde yaşayan ve sayıları 1.400 olduğu tahmin edilen etnik gruptur. Ortalama olarak, her Afgan Kırgız hanesinde 11 kişi bulunmakta ve nüfusun yarısı 16 yaşın altındadır (N. S. Malik 58). 2010 yılındaki Afgan nüfus sayım sonuçlarına göre Küçük Pamir'de 825, Büyük Pamir'de ise 1050 kişi kalmıştır (Tablo 1).

Tablo 1
Afgan Kırgızlarının Yıllara Göre Nüfus Değişimi

	1979	2003	2006	2010
Büyük Pamir	445	938	403-435	1050
Küçük Pamir	1380	600	1186-1280	825
Toplam	1825	1538	1589-1715	1875

Kaynak: (Callahan; Tokoeva)

Afgan Kırgız nüfusu çoğunlukla tarım koşullarının çok elverişsiz olduğu uzak ve erişilemeyen bölgelerden olan Bedehşah eyaletindeki Wakhan Koridoru ile Shuoldara köyünde yoğunlaşmıştır (Kokaisl, *Kyrgyzy* 14). Şuoldara köyünde (Ishkashim ilçe merkezine 18 km uzaklıkta) yaklaşık üç düzine Kırgız bulunur. Şuoldar'da yaşayan tüm Kırgızlar, babası 40'lı yıllarda Çin Kaşgar'ından Wakhan'a göç etmiş iki erkek kardeşin torunlarıdır. Doğu Bedehşah'da nispeten küçük iki Kırgız göçebe çoban grubu bulunur (Bashiri 8).

Büyük Pamir Kırgız nüfusu Elghunoq Vadisi'nden doğuya, Zar Kol'da yoğunlaşmıştır. Küçük Pamir'de Kırgızların çoban kampları, aşiret reisleri Efendi Bay'in Bozoi Gumbaz ile birlikte yazlık yeri olan Ak Julga olarak isimlendirilen yerde bulunur. Al Julga'dan doğuya, Çin ve Tacik sınırlarına kadar olan sahada Kırgız bozüy'leri yer alır (Jensen 44). Kırgızlar, Küçük Pamir'in yanı sıra Muz-Tag sırtının kuzey yamacındaki vadileri ve İmparator II. Nicholas sırtının güney yamacındaki vadileri de kullanırlar. Bu yerlerin dışında Afgan Kırgızlarının sayıca az olduğu yerler Rang-Kulya bölgesinde, Ak-Suu, Murgabu boyunca, Aliçura ve Pamir vadileri ile Zor-Kulyadır (Joldoshev, "A.E. Snesev" 14).

Wakhan Koridoru'nda Kırgız Kültürünün Unsurları

Kırgız Çadırları ve Sembolizm

Afgan Kırgızlarının baskın konut tipi *bozüy* dir. Bozüy, eski Türkistan bölgesinin kültürünün önemli bir parçası olup, bugün Orta Asya'da yaklaşık üç milyon insan hala bozüy'de yaşamaktadır. Bozüy'ün sökülebilir yapısı, uzak bölgelerden üretilip getirilen söğüt ağacından yapılmıştır ancak çadır örtüsünü Kırgızlar kendileri üretmektedir. Kırgız bozüy'leri hammaddesi keçî olan yün lifi (keçe) ile kaplanmıştır (Resim 1). Açık ve koyu renklere sahip

bu kaplama su geçirmezdir ve ısı transferini azaltır. Kırgız göçebeler ayrıca suya, vahşi yaşama ve soğuk rüzgarlara daha iyi direnmek için bozüy'ün etrafına daha yüksek rakımlarda toprak duvarlar ekler. Bozüy örtüsü, çatıdaki radyal kulplara ve duvarları oluşturan çevreleyen ağlara dayanan ve sıkı yün kayışlarla bağlanan ağır bir örtüden (Kız veya Namad) oluşur. Örtü kışın yere kadar uzanarak, saman tabakası üzerinde soğuk rüzgâra karşı geçirimsiz bir duvar oluşturur. Yaz aylarında, dış keçe örtüsü geri çekilir, ancak ahşap istinat yapısı ve iç örtü, kullanıcıların mahremiyetini korumak ve bozüy içinde havalandırma sağlamak için kalır.

Resim 1. Kırgız Göçebelerinin Geleneksel Bozüy'ünden Bir Görünüm (Lovschall 2022)

Bozüy duvarları, duvarın silindirik şeklini tamamlamak için montajı kolay ve açık bir şekilde kapı çerçevesine takılan hasırdan yapılmış çerçeveden oluşur. Kafes, yere çakılan bir dizi ahşap direğe tutturulmuş ve silindirin etrafındaki dokuma yün şeritler kullanılarak gerilmiştir. Kapı çerçevesi, kafes çerçevesinin dış kenarında oluklar bulunan bir metre genişliğe ve 1,50 metre yüksekliğe sahiptir (Shkolnik ve Taylor 1980). Ahşap çatı halkası, çatı eksenlerinin iç direncine dayanacak şekilde en fazla iki ahşap çubuk yerleştirilerek güçlendirilir. Çadır kapısı aile veya kabile sembolleri ile dekore edilir (*National Geographic*).

Bozüy girişinin solunda mutfak ve rengarenk süslemeli kumaş örtü ya da perde ile örtülü depo alanı yer alır. Girişin karşısında, süslü ahşap kutular da eşya ve aile kıyafetleri bulunur. Bu kutular ayrıca bozüy'ü rüzgâra karşı daha dayanıklı kılmak için kullanılır. Yöresel el dokuması kilimlerin yanı sıra çeşitli yatak örtüleri, kabilenin ve ailenin statüsü ve zenginliğinin bir göstergesidir. At eyerlerinden kışlık montlara ve ateşli silahlara kadar tüm erkek eşyaları bozüy girişinin sağında istinat duvarında asılıdır. Soba, Kırgız çadırında önemli bir noktadır, dolayısıyla tüm faaliyetler ondan başlar ve gecenin sonunda yanında biter.

Kırgızlar için, bozüy dünyanın merkezini, küçük olanı sembolize eder. Çadırın içinde oturma düzeni büyük ölçüde Kırgız sosyal sistemine uygundur. En kutsal yer ateşin yandığı yerdir. Dikey eksen, yangından çıkan bacayı temsil eder; dünya ağacı dünyaya yükselen şamanı gösterir. Çadır perlatörünün ahşap halkasını tutan iki sütun, rüzgâr ve gökyüzü arasında yer alan toprak elementini simgelemektedir (Medi ve Fedelle 35-38).

Ailenin Rolü

Aile, Kırgız toplumunun temel birimidir. Hem çekirdek hem de geniş aileler, bir bozüy'de birlikte yaşayarak Kırgızlar için birincil gıda ve gelir kaynağı olan sürülerin bakımıyla ilgili birçok günlük aktiviteyi paylaşırlar. Akrabalık ilişkileri Kırgız toplumunu bir arada tutar ve düzenler. Pamir'de hane otoritesi ataerkil bir yapıya sahiptir (Bapaeva 45). Kadınlar, aile ve oey (*Kırgız aile birimi veya bozüy için kullanılır*) birimi için önemli olan konularda çeşitli rollere sahiptir. Fakir hanelerde, kadın ve erkek arasındaki eşitlik önemlidir, ancak daha zengin oeylerde, erkek ve kadın rolleri arasında daha büyük bir farklılaşma vardır. Kadınlar sağım, süt ürünleri yapımı, yemek pişirme, dikiş, dokuma ve su taşıma faaliyetlerini yerine getirir. Erkekler oey biriminin geleneksel başkanıdır. Fiziksel efor gerektiren belirli görevleri yerine getirirler. Erkekler, Kırgız toplumunda geleneksel topluluk liderleridir. Yaşlılar, Kırgızlar arasında toplum lideridir ve *be* olarak isimlendirilir. Oruç üzerinde otoriteye sahipler ve grubun çıkarlarını gözetmekle yükümlüler. İhtiyarlar anlaşmazlık durumunda mahkeme görevi görerek yerel anlaşmazlıkları çözer. Ebeveynler evlilikleri ayarlar. Kırgızlar, soy vurgusu ve Kırgız kimliğini göstermek ve yaşam tarzlarını korumak için soylarının izini sürmenin gerekliliği nedeniyle etnik grupları içinde endogami evlenirler (*Public Intelligence* 13).

Giyim

Kırgız kıyafetlerinin tasarımı ve stili, yüksek dağların göçebe çobanları olarak yaşam tarzlarını yansıtır. Kırgızların kıyafetleri, onları benzer şekilde soğuk ve yüksek rakımlı ortamlarda yaşamayan diğer etnik gruplardan ayırır. Kırgız kadınları ipek kumaşa sarılmış silindirik, yüksek bir başlık, uzun hafif bir elbise ile kısa siyah kolsuz bir manto olan *chepken* ve keçi derisinde yapılmış olan *maasy* (çizme) giyerler. Bir kadın evli ise beyaz bir başlık, kızlar ise sadece kırmızı bir başlık takar. Afgan Kırgız kadınları, parlak renkli kumaştan yapılmış uzun elbiselerin üzerine yelek ve altına da tayt giyerler (Resim 2).

Resim 2. Pamir Kırgızlarının Kıyafet ve Başlıklarından Bir Görünüm (Henryar 2022)

Kadınlar, örgülü saçlarını örten *jholoks* adı verilen uzun atkılardan altına yuvarlak bir başlık olan *elecek*'i takarlar. Afgan Kırgız erkekleri dar paça pantolon ve gömlek giyer. Gömleğin üzerine belden kemerle pelerin giyilir. Kışlık kabanlar, soğuk havalarda elleri örtecek kadar uzun kollu, yün astarlı koyun postundan yapılır. Yak derisi çizmeler olağan ayakkabılardır. Kırgız erkekleri tarafından kullanılan Malakay, Tebetay ve Kalpak geleneksel başlıklardır (*The Encyclopedia of Crafts in WCC-Asia Pacific Region*).

Mutfak

Kırgızlar, tükettikleri yiyeceklerin çoğu için sürülerine güvenir. Sürülerinden et ve süt elde ederler ve süt ürünlerini üretirler. Nan (ekmek) yapmak için gerekli un yapacak buğday, Pamir Dağları'nın alçak kesimlerinde çiftçilik yapan Pami-ri'lerden veya gezici tüccarlardan satın alınır. Çay düzenli olarak tüketilir ancak pahalıdır ve tüccarlardan temin edilmesi gerekir. Kırgızlar ihtiyaç duydukları yiyeceklerin çoğunu kendileri üretirken, üretemeyecekleri veya bulamayacakları belirli ürünleri elde etmek için diğer etnik gruplar ile etkileşime girerler. Yemek yerde oturarak yenir. Yemek bir beslenme kaynağı olduğu kadar aynı zamanda refahın da bir işaretidir. Misafirlere her zaman yiyecek veya içecek ikram edilir. Afgan Kırgızlarının yemekleri ağırlıklı olarak damızlık koyun ve yaklardan elde edilen doğal ürünlerden (süt, ayran, ekşi krema, süzme peynir, kurut, tereyağı ve et) oluşur (Resim 3). Kurut (kuru yoğurt peyniri) yak sütünden yapılır ve kış mevsiminde eritilerek et suyu ile tüketilir (Urmanbetova 74). Koyun ve yakların yünü ile derileri giysi ve ev eşyası yapımında kullanılır. Yak sütünden elde edilen yüksek kalorili ve sağlıklı yağ, Afganlar ve Pakistanlılar arasında büyük talep görür. At yetiştiren Pamir Kırgızları aşına olmadıkları için kırmızı yapmaz. Suzmo, Afganistan'da çocuklara (ve yetişkinlere) şeker yerine verilir, ancak kaynatılarak çorba yapımında da kullanılır (Kokaisl, "Etnokulturnaia" 144-150).

Resim 3. Pamir Kırgızlarının Öğle Yemeğinden Bir Görünüm (Ekmek, sütlü çay ve peynir) (Marschall)

Kırgızlar, genel olarak Afganlar gibi misafirlerine büyük misafirperverlik gösterirler. Kırgızlar, elde etmenin maliyetine ve zorluklarına rağmen her zaman çay sunar; bisküvi, sert şeker veya diğer yiyecekler genellikle çayın yanında sunulur. Çay tatlıdan çok tuz ile içilir. Ziyaretçiler tüm bozüy'ün misafiri ve dolayısıyla sorumluluğu olarak görülür. Misafirler genellikle *be* (toplum lideri) oey'ine (bozüy) götürülür, ancak yemek diğer oey (aile üyesi) birimleri tarafından sağlanır ve *be* oey'inde (tolum liderinin çadırında) birlikte tüketilir.

Dil ve Din

Pamir Kırgızları, Arap harfleriyle yazılmış olan Pamir Kırgızcasını konuşur. Kırgızlar, diğer Afgan etnik grupları ve hükümet ile iletişim için Dari (Afgan Farsçası) dilini de kullanır. Kırgız dili, Kırgızları Afganistan'da konuşulan ve en yaygın iki dil olan Dari ve Peştuca konuşanlardan ayırır. Bugün Afganistan'daki Kırgızlar'ın tamamı İslam dinine mensuptur; ancak, bazı Şamanist uygulamalara da bağlıdırlar. Kırgızlar arasında pek çok insan, hastalıkları sihirle iyileştirmek, ruhlarla iletişim kurmak ve olayları kontrol etmek için hâlâ şamanlara yönelir (*Joshua Project*). Kırgız mezarları (Gombaz) ve mezarlıklar yol kenarlarında ve bazen nehre bakan yüksekliklerde yer alır. Kırgızlar mezarlarını (Mazar) teşhis etmek için nehir kenarları veya kısa mesafeler şeklinde moloz taşlarla işaretler ve üzerlerine renkli bayraklar ile dağ koyunu boynuzlarını yerleştirir (Kokaisl, "The lifestyles" 10-11). Pamir Kırgızları küçük yaştan itibaren çocukların dini eğitim almalarını ister. Yerel mollaların Kırgız çocuklarına dini konularda okuma yazma ve Kur'an öğretme girişimi Pamir Kırgızları tarafından memnuniyetle karşılanmasına rağmen, bölgenin izolasyonu ve zor iklim koşulları bu eğitimi sınırlamakta veya imkânsız kılmaktadır (*K-News*).

Hukuk Kuralı

Sünni Müslümanlar olarak Kırgızlar, Afgan nüfusunun çoğunluğu ile aynı Şeriat İslam hukukuna tabidir. Kırgız toplumunda sosyal örgütlenmenin en üst düzeyi zor oruçtur (*baba soyulaşiret*). Zor oruç bir han tarafından yönetilir. Kırgızlar birkaç farklı eyalette buldukları ve tek bir birleştirici lidere sahip olmadıkları için han, Kırgız etnik grubu arasında en yüksek liderlik seviyesini temsil eder. Han, kendi arabuluculuk ve ikna çabalarıyla veya aksakal ile koordinasyon içinde anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olur (*Public Intelligence* 6).

Resim 4. Afgan Kırgızlarının, Genel Toplantılarda Birçok Sorunu Eski Yöntemlerle Çözme Şeklinden Bir Görünüm (Karaşev)

Aksakal siyasi, sosyal ve ekonomik bağların en güçlü olduğu ve Pamir Kırgızlarının keçek oruğu'nu (aksakal meclisini) yönetir. Aksakal, kendi oruğunun üyeleri arasındaki anlaşmazlıkları çözer; diğer grupların üyeleriyle olan ihtilaflarda, aksakal bireyle ve diğer grubun aksakalıyla müzakere eder. Topluluk arasında en saygın olanlar, en yaşlı insanlardır. Zira yaş, bu toplumda insana bir tecrübe birikimi sağladığından ve bu tecrübe toplum yararına kullanıldığından değerlidir (Tutar 162).

Eğitim

Kırgız ebeveynleri okula gitmeyi çok önemli bir unsur olarak görmez. Bu uzak yerlerde okul sistemi yoktur ve nüfusun çoğu okuma yazma bilmez. Çocuklar evde özel eğitim alır, bozüy'lerde ve yazın açık alanlarda eğitim kursları düzenlenir. Büyük Pamir'de tek bir okul olmadığı gibi Küçük Pamir'de Dari ve Peştuca dillerinde okuma yazma öğretmek için bir ilkokul bulunur. Küçük Pamir'de açık olan tek okul (sadece erkekler için), dağların arasından iki saatlik bir yürüyüş mesafesindeki Shuoldara'dadır. Ana dillerini kaybetme korkusuyla aileler çocuklarını okula göndermek konusunda isteksiz davranırlar (*Open.Kg*).

Hayvancılık

Pamir Kırgızlarının ana zenginliği koyun, at, deve ve yaktır. Kırgızlar, yaklardan yün, et ve deri, süt ve tereyağı sağlar (Abdalieva 205-206). Afgan Kırgızlarının küçük bir kısmı avcılıkla uğraşır. Küçük ve Büyük Afgan Pamirlerinin meralarında Afgan Kırgızları yaklaşık 25-30 bin baş koyun, 2 binden fazla yak, 120'den fazla at, 75-80 deve yetiştirir. Yaklar, temel mallar için, Wakhan'dan ve Afganistan'ın diğer yerlerinin yanı sıra Tacikistan ve Pakistan'dan gelen tüccarlarla takas edilir (Zolotaya Orda).

Resim 5. *Yaklar, Pamir Kırgızları İçin Son Derece Önemli Hayvanlardır (Alexiac 2022)*

Kültür Ekonomisi

Afgan Kırgızları göçebe çobanlardır. Fiziksel ve ekonomik varlıkları koyun ve keçi sürülerine dayanmaktadır. Yaklar, mevsimlik göçler sırasında süt sağlar ve ailenin eşyalarını taşır. Pamir Kırgızları sahip oldukları atların yanı sıra ağır yükleri taşımak için Baktrian (2 hörgüçlü) develerini kullanırlar. Bozüy'de birlikte yaşayan çekirdek veya geniş aile oey, Kırgız ekonomik üretiminin temel birimidir. Bir oey, ortalama 5 kişiden, 120 koyun ve keçiden, 10 sığırdan ve bir attan oluşur. Kırgızlar, öncelikle bu hayvanların ürettiği et ve süt ürünleri ile yaşarlar. Kırgızlar, Wakhan koridorundan geçen tüccarlardan buğday, tuz, çay ve kumaş satın almak için nakit toplamak amacıyla hayvan satar (Soelberg ve Jäger 3). Kırgız kadınları, hayvanların yünlerinden

battaniye ve kilim dokur. Bu işin ürünleri ya gerekli malları almak için satılır ya da hane halkı tarafından kullanılır.

Diğer Etnik Gruplarla İlişkileri

Kırgızların, Hazaralar gibi bazı etnik Afgan etnik grupların yaptığı gibi Peştunlara karşı güçlü duyguları yoktur. Bu kısmen, Kırgızların diğer etnik gruplarla temaslarını kısıtlayan yüksek Pamirlerdeki fiziksel izolasyonundan kaynaklanmaktadır. Kırgızlar ve Pamiriler (Vakhiler olarak da adlandırılırlar) birbirini izleyen iyi ve kötü ilişkilere sahip olmasına rağmen iki grup ekonomik olarak birbirine bağımlıdır. Kırgızlar tahıl yetiştiremez onu Pamirilerden veya gezgin tüccarlardan satın almak zorundadır. Pamiriler, Kırgızlardan canlı hayvan ve hayvansal ürünler satın alır. Kırgızlar, satın almak istedikleri mallar için pazarlık fiyatları konusunda Afgan geleneklerini takip eder. Wakhan bölgesinde yaşayan Vahiler ile aralarında takas edilen hayvanlara ihtiyaç duyarlar. Pamir Kırgızları, yerleşik halkın ekmek, hasır gibi çeşitli ihtiyaçları karşılığında hayvan, yün, keçe ve hasır vererek takas etmektedir (Abdalieva 2006).

Sonuç

Pamirlerde Kırgızların nüfusu 2022 yılında 2.000 olmasına rağmen her yıl sayıları %6-7 oranında azalmaktadır (Joldoshev, "A.E. Snesarev" 29). Bu insanlar eğitimden, sağlık hizmetlerinden ve medeniyetin diğer faydalarından mahrumdur. Medeniyetten uzak olmaları nedeniyle kendilerini toplumun bir parçası olarak algılamayı bırakmışlardır. Etnik Kırgızların yoğun olarak yaşadığı bölgenin doğal ulaşılmazlığı onların diğer topluluklardan izole olmasına sebep olmuştur. Afganistan'ın Tacikistan, Çin ve Pakistan ile devlet sınırlarındaki sıkı idarî rejim ve sosyal destek sağlayacak siyasî iradenin olmayışı da bir diğer nedendir. Kırgız köylerinin neredeyse tamamı dağlarda ve dış dünyayla bağlantısı kesilmiş durumdadır. Bu köyleri ilçe kasabalarına bağlayan yol yoktur. Kırgızlar Wakhan Vadisinde yoğun yaşayan etnik grup olmasına rağmen, Pamir bölgesinde Kırgız dilini öğreten okul yoktur, dolayısıyla okuma yazma oranı çok düşüktür. 2.000 Afgan Kırgız'ından sadece %14'ünün ulusal kimlik kartına sahip olması Afgan Kırgızlarının bırakın yurt dışına seyahat etmeyi, Afganistan toprakları içinde özgürce hareket etmesine bile imkân vermez. Afgan Kırgızları tamamen doğal afetlere bağımlıdır. 2004 yılında, uzun kış nedeniyle, canlı hayvan kaybı %30'a ulaşmış-

tır. Kırgızlar için hayvancılığın doğal alışveriş ürünü, refahın temeli olduğu düşünüldüğünde, bu insanî felaketin boyutu ve sonuçları oldukça yüksek olduğu ortaya çıkar. Küçük ve Büyük Afgan Pamir topraklarında, yerel halkın tedavisi için tek bir sabit veya geçici de olsa seyyar ayakta tedavi tesisi veya sağlık ocağı yoktur. Afgan Kırgızlarının tüm tedavi süreci dualara veya bitkisel ilaçlara, yabani köklere ve vahşi hayvanların yağlarından yararlanan halk hekimliğine dayandırılmaktadır. Birçok yaygın enfeksiyona karşı anti-korları yoktur.

Afgan Kırgızları arasındaki ölüm oranı oldukça yüksektir: 10 yeni doğan çocuktan 5-6'sı doğum sırasında veya bebeklik döneminde hayatını kaybeder. Kronik gıda eksikliği, temel vitamin eksikliği nedeniyle çocuklar ancak 4 yaşında bağımsız olarak yürümeye ve hareket etmeye başlar (*K-News*). Çeşitli hastalıklar ve tıbbî bakım eksikliği, Pamirlerdeki etnik Kırgızların sayısında azalmaya yol açmaktadır. Sıcaklığın nadiren sıfır santigratın üzerine çıktığı ve mahsul yetiştirmenin imkânsız olduğu bu soğuk bölgelerde, ortalama yaşam süreci 45 yaştır. İnsanlar, apandisit, bronşit, zatürree, difteri, hepatit, menenjit gibi normal standartlara göre önemsiz hastalıklardan hayatını kaybeder. Sıfır nüfus artışının devam etmesi sonucu, 10-15 yıl sonunda Afgan Kırgız kabilelerinin Afgan Pamir topraklarından kademeli olarak kaybolacağını tahmin edilmektedir (Atahanov). Diğer bir ciddi sorun ise kadın ve erkek nüfus oranında (erkekler %66, kadınlar %34) tehdit edici bir dengesizliğin bulunuşudur. Katı ataerkil adetler, bir erkeğin birkaç kez evlenmesine izin verir. Bu tür demografik dengesizlik, toplumun uzun vadeli hayatta kalmasını tehlikeye atarak yer değiştirme arzusunu körükler. Doğum kontrol yönteminin olmaması nedeniyle kadınlar doğum yapar yapmaz tekrar hamile kalırken, Kırgız kadınlarında doğum sonrası ölüm oranı oldukça yüksektir.

Kırgız hükümeti, Kırgızistan'a dönen veya dönmek isteyen yabancı yurttaşları etnik Kırgızlarla ilgili olarak desteklemeyi amaçlayan *Kayrilman/Kajrylman* (Kırgızca *Geri Dönen* anlamına gelir) programını uygulamak için istekli değildir. Afgan Kırgızlarının, Kırgızistan'a geri dönmesine engel olan unsurların başında; çoğunun pasaportunun olmaması, statülerinin belirsiz olması, Afganistan hükümetinin ısrarcı olmaması ile açıklanabilir. Afgan Kırgızları için hayat çetin olmaya devam ederken, Kırgızistan'a entegrasyon planlarına yönelik tartışmalar sürerken Afganistan'ın zor coğrafyasında gide-

rek sayıları azalmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti; Afganistan İslam Cumhuriyeti Küçük ve Büyük Afgan Pamirlerinde yaşayan etnik Kırgızların sorunlarını çözmek ve insanî yardım sağlamak için 13 Haziran 2012 tarihli 271-r sayılı Kararnamesini daha aktif ve ısrarcı şekilde uygulaması gerekir (Ek-1).

Afganistan'daki etnik Kırgızların ana sorunlarının çözümünde:

- Murgab'dan Alichur platosu boyunca Küçük Afgan Pamiri'ne giden toprak yolun restorasyonunun yapılması gerekir. Bu, Afgan Kırgızlarını coğrafi ve siyasi izolasyondan çıkaracak eğitim ve sağlık kurumlarının inşası için koşullar yaratacaktır.
- Tacikistan bölgesi ile Afgan Kırgızları arasında bir serbest sınır ticareti rejimi oluşturmalıdır. Bu, topluluğun kendi kaynaklarını oluşturması ve sosyal statülerini iyileştirmesi için koşullar yaratacak, göçbelerin doğal ve doğal afetlere olan bağımlılığını azaltacaktır.
- Kırgızistan Kırgızları ile Afganistan'dan getirilen ve ülkenin farklı bölgelerine yerleştirilen Kırgızların entegrasyonun daha etkin şekilde sağlanması gerekir.

Sonuç olarak, Kuzeydoğu Afganistan'da dünyanın en izole topluluklarından biri olan Pamir Kırgızlarının sosyal yapısı agnatik soy ve akrabalık ilişkilerine göre düzenlenmiştir. Yaşadıkları bölgede pastoralist kapalı sınırların sosyo-politik koşullarına, yüksek rakımlı çevrenin kısıtlamalarına kültürel ekolojik uyumlarıyla adapte olmuşlardır. Coğrafi, zamansal, sosyal ve kültürel değişimlere rağmen Pamir Kırgızları buldukları bölgede geçmişte olduğu gibi günümüzde de gelenek ve göreneklerini korumaya devam etmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Ahmad, Ayaz, Sana Hussan, ve Muhammed Safiullah. "Geographic, Ethnic and Linguistic Composition of Afghanistan: Methodological rich points of Language Policy and Planning." *Global Social Sciences Review (GSSR)*, vol. III, no. 1, 2018, ss. 215- 243.

Abdalieva, G. K. "Pamir Kyrgyz Silk Road." *Nauka, Novyye Tekhnologii i İnnovatsii Kyrgyzstana*, no. 9, 2016, ss. 205-207.

- Aydın, Figen. “Wakhan Koridoru ve Çin-Afganistan-Pakistan Üçlü Diyalogu.” *TASAV Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi Analiz*, no. 38, 2021, ss. 1-4.
- Atahanov, Avazbek. “Chto my znayem ob afganskikh kyrgyzakh.” *Akipress*, 15 Temmuz 2021, http://mnenie.akipress.org/unews/un_post:22692.
- Alexiac. “A la découverte des Kirghiz d’Afghanistan.” *Novastan*, 5 Mayıs 2017, <https://novastan.org/fr/kirghizstan/a-la-decouverte-des-kirghiz-dafghani-stan/>.
- Blood, Peter R. *Afghanistan A Country Study*. Federal Research Division Library of Congress, 1997.
- Bashiri, Iraj. *Central Asia: An Overview*. 13 Aralık 2022, https://www.academia.edu/7858255/Central_Asia_An_Overview.
- Bootayev, U.E. *Kırgız: Etnogenez i Diaspori*. Uchenym sovetom gumanitarnogo fakul'teta KRSU, 2012.
- Bapaeva, Janyl-Myrza. *Göç Nedeniyle Van Kırgızlarının Sosyo-Kültürel Yapısında Oluşan Değişimler: Halkbilimi Verilerine Göre Bir İnceleme*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2015.
- CAWATERinfo. *Bassem reki Amudar'ya*. 15 Aralık 2022, http://www.cawater-info.net/afghanistan/pdf/status_glaciers_amudarya_r.pdf.
- Callahan, Ted. “The Kyrgyz of the Afghan Pamir Ride On.” *Nomadic Peoples*, vol. 11, no. 1, 2007, ss. 39-49.
- Dor, Remy. *Contribution a l'etude des Kirghiz du Pamir Afghan (Cahiers Turcica 1)*. Publications Orientalistes de France, 1975.
- Dörre, Andrei, Hermann Kreuzman, ve Stefan Schütte, *Pamirs at the Crossroads Changing challenges and perspectives*. Centre for Development Studies (ZELF) Institute of Geographical Sciences Freie Universität Berlin, 2016.
- European Asylum Support Office. *Afganistan Güvenlik Durumu*. Eylül 2020, https://euaa.europa.eu/sites/default/files/20203603_Afganistan_Security_Situation_2020_.pdf.
- Guseynov, Nikolay. “Pamirskiye kyrgyzy-proshloye i nastoyashcheye.” *Turantoday*, 31 Mart 2011, <https://www.turantoday.com/2011/03/nikolai-huseinov-pamir-kyrgyz.html>.
- Henyar, Ershad. “Afghan Kyrgyz; An Endangered Minority on the Roof of the World.” *BBCNews Farsi*, 21 Kasım 2022, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-41960351>.
- International Boundary Study. *Afganistan-U.S.S.R. Boundary*. The Geographer Office of the Geographer Bureau of Intelligence and Research, no. 26, 1983.

- Iloliev, Abdulmamad. *The Mirdom of Wakhān in the Nineteenth Century: Downfall and Partition*. Cultural Heritage and Humanities Unit of UCA, no. 12, 2021.
- Jensen, David. *Afghanistan Wakhan Mission Technical Report*. United Nations Environment Programme, Food and Agriculture Organization, 2003.
- Joldoshev, Nurbek Jakupbekovich. "Potomki Kuchluk Khana Na Kryshe Mira (Pamir)." *Izvestiya NAN KR*, no. 2, 2022, ss. 94-107.
- Joldoshev, Nurbek Jakupbekovich. "A.E. Snesarev About Pamir Kyrgyzs." *Izvestiya NAN KR*, no. 1, 2022, ss. 27-38.
- Joshua Project*. "Kyrgyz in Afghanistan." 10 Aralık 2022. https://joshuaproject.net/people_groups/12933/AF.
- Kreutzmann, Hermann. "Ethnic minorities and marginality in the Pamirian Knot: survival of Wakhi and Kirghiz in a harsh environment and global contexts." *The Geographical Journal*, vol. 169, no. 3, 2003, ss. 215-235.
- Kokaisl, Petr. "Etnokul'turnaia spetsifika kyrgyzstanskikh i afganskikh kirgizov: sravnitel'nyi analiz." *Etnograficheskoye obozreniye*, no. 3, 2015, ss. 135-154.
- Kokaisl, Petr. *Kyrgyzy V Kyrgyzstane I Za Rubezhom – Odnā Kul'tura Odnogo Naroda*. Uniwersytet Im Adama Mickiewicza W Poznaniu, 2013.
- Kokaisl, Petr. "The Lifestyles and Changes in Culture of Afghan Kyrgyz and Kyrgyz in Kyrgyzstan." *Asian Ethnicity*, vol. 14, no. 4, 2012, ss. 1-27, https://www.researchgate.net/publication/262850031_The_lifestyles_and_changes_in_culture_of_Afghan_Kyrgyz_and_Kyrgyz_in_Kyrgyzstan.
- K-News*. "Istoriya, byt i nyneshneye polozheniye pamiirskikh kyrgyzov v Afganistane (Foto)." 12 Aralık 2022. <https://knews.kg/2012/04/19/istoriya-byt-i-nyneshnee-polojenie-pamiirskikh-kyrgyzov-v-afganistane-foto/>.
- Karaşev, Aziz. "Izgoi Pamira: vyzhit' nazlo sud'be." 20 Kasım 2022, <http://www.nlkg.kg/ru/society/at-gunpoint/izgoi-pamira-vyzhit-nazlo-sudbe>
- Kara, Fusun. "1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün." *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 6, no. 2, Spring 2011, pp. 537-546.
- Kodaman, Bayram. "Causes of the Urkun: The Genocide of 1916." *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 26, 2012, ss. 21-26.
- Latham, Ronald. *The Travels of Marco Polo*. Penguin Classics, 1958. 11 Ocak 2024, <https://www.scasd.org/cms/lib5/PA01000006/Centricity/Domain/1482/MarcoPolo.pdf>
- Lovschall, Bo. "Wakhan Corridor." *Globespots*. 21 Aralık 2022. <https://www.globespots.com/asia/wilderness/>.

- Munir, Muhammad, ve Muhammad Shafiq. "Geostrategic Significance of Wakhan Corridor for Afghanistan, China and Pakistan." *Social And Cultural Studies*, vol. 22, no. 1, 2018, ss. 203-214.
- Medi, Hossein, ve Sayed Fridoon Fedelle. "Distinctive Aspects of Vernacular Architecture of Wakhan Valley in Afghanistan; Influencing the Crossing Cultures and Adapting to the Harsh Climate." *Space Ontology International Journal*, vol. 10, issue 4, no. 39, 2021, ss. 31-46.
- Malik, Nadeem Shafiq. "A Historical and Socio-Economic Profile." *Pakistan Horizon*, vol. 64, no. 1, 2011, ss. 53-60.
- Malik, Hasan Yaser. "Geo-political Significance of the Wakhan Corridor for China." *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 2014, ss. 307-323.
- Mishra, Charudutt, ve Anthony Fitzherbert. "War and wildlife: a post-conflict assessment of Afghanistan's Wakhan Corridor." *Oryx*, vol. 38, no.1, 2004, ss.102-105.
- Marschall, Tobias. "Pamir Kyrgyz Nomads On The Roof of The World." *Radio Free Europe*, 29 Aralık 2021, <https://www.rferl.org/a/pamir-kyrgyz-nomads-on-the-roof-of-the-world-/31230067.html>.
- Nourmamadchoev Nourmamadcho. *The Ismā'īlis of Badakhshan: History, Politics and Religion from 1500 to 1750*. Degree of Ph.D, University of London, 2014.
- Open.Kg. "Kyrgyzskaya diaspora na territorii Afganistana." 24 Temmuz 2019, <https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/population/diaspora/34977-kyrgyzskaya-diaspora-na-territorii-afganistana.html>.
- Public Intelligence. "The Kyrgyz of Afghanistan Central Asian Cultural Intelligence for Military Operations." 14 Aralık 2022, <https://info.publicintelligence.net/MCIA-AfghanCultures/Kyrgyz.pdf>.
- Pravitel'stvo Kyrgyzskoy Respubliki Rasporozheniye. 17 Aralık 2022, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/209738?cl=ru-ru>.
- National Geographic. "Yurt." Resource Library. Encyclopedic Entry. 18 Aralık 2022, <https://education.nationalgeographic.org/resource/yurt>.
- Shackleton, David. M. *Wild Sheep and Goats and their Relatives*. Information Press, Oxford, UK, 1997.
- Soelberg, Jens ve Anna K. Jäger. "Comparative ethnobotany of the Wakhi agropastoralist and the Kyrgyz nomads of Afghanistan." *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, no. 12, 2016, <https://doi.org/10.1186/s13002-015-0063-x>.
- Shkolnik, Amiram, C. Richard Taylor, Virginia Finch, ve Arie Borut. "Why do Bedouins wear black robes in hot deserts?" *Nature*, no. 283, 1980, s. 373-375. <https://doi.org/10.1038/283373a0>.

- Şavk, Ülkü Çelik. “Alt Ağızlar Grubu Olarak Pamir Kırgızcası.” *TDD/JofEL*, 2012, ss. 57-66.
- Şimşek, Ali Rıza. *Ulupamir Kırgızlarında Kuşaklar Arası Sosyo-Kültürel Değişim*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2019.
- Tashlieva, M. M. “The history of East-Pamir Kyrgyz.” *ISJ Theoretical & Applied Science*, 01 (81), 2020, ss. 667-669.
- Turdaliyeva, Ç. D., ve Marat, A.M. “Diaspora Pamirskikh Kyrgyzov v Turtsii.” *ЭО*, no. 3, 2015, ss. 131-146.
- The Encyclopedia of Crafts in WCC-Asia Pacific Region*. “Traditional dress.” 18 Aralık 2022, <https://encylocraftsapr.com/traditional-dress/>.
- Tokoeva, Nargiza. *Pamirskiye kyrgyzy: cherez 10–15 let oni mogut ischeznut'* 17 Aralık 2022, https://24.kg/obschestvo/55351_pamirskie_kyrgyzy_cherез_1015_let_oni_mogut_ischeznut/.
- Tutar, Hüseyin. “Kırgızlarda Akrabalık Terminolojisi ve Akrabalık İlişkileri.” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, no. 6, 2007, ss. 155-169.
- Urmanbetova, Zarina. *Ulupamir Köyü Kırgız Topluluğunun Etnik Sınırlarını ve Kimliklerini Oluşturmada Göç Sürecinin Rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2015.
- Zolotaya Orda. *Pamirskiye kirgizy (etnogenez, Y-DNK, issledovaniye v Afganistane)*. 7 Aralık 2022, <https://zolord.ru/news/3200>.

Ekler

ПРАВИТЕЛЬСТВО КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

РАСПОРЯЖЕНИЕ

от 13 июня 2012 года № 271-р

В целях решения проблем и оказания гуманитарной помощи этническим кыргызам, проживающим на Малом и Большом Афганском Памире Исламской Республики Афганистан:

- Создать Межведомственный совет по решению проблем этнических кыргызов, проживающих на Малом и Большом Афганском Памире Исламской Республики Афганистан (далее - Межведомственный совет) в составе согласно [приложению](#).
- Межведомственному совету в целях оказания гуманитарной помощи этническим кыргызам, проживающим на Малом и Большом Афганском Памире Исламской Республики Афганистан:
  - утвердить план мероприятий по подготовке и организации экспедиции;
  - определить состав экспедиции и перечень необходимых товаров и продовольствия;
  - проработать вопрос о возможном выделении необходимого продовольствия из Фонда государственных материальных резервов при Правительстве Кыргызской Республики.
- Министерству финансов Кыргызской Республики в установленном порядке изыскать финансовые средства для закупки товаров и продовольствия согласно перечню, определенному Межведомственным советом.
- Министерству чрезвычайных ситуаций Кыргызской Республики:
  - определить маршрут следования экспедиции;
  - осуществить закупку товаров и продовольствия согласно перечню, определенному Межведомственным советом, в соответствии с [Законом](#) Кыргызской Республики "О государственных закупках";
  - принять необходимые меры по доставке груза гуманитарной помощи этническим кыргызам, проживающим на Малом и Большом Афганском Памире Исламской Республики Афганистан.
- Контроль за исполнением настоящего распоряжения возложить на отдел внешней политики Аппарата Правительства Кыргызской Республики и отдел социального и гуманитарного развития Аппарата Правительства Кыргызской Республики.

Премьер-министр О.Бабанов

Ek 1. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin; Afganistan İslam Cumhuriyeti Küçük ve Büyük Afgan Pamirlerinde yaşayan etnik Kırgızların sorunlarını çözmek ve insani yardım sağlamak için 13 Haziran 2012 tarihli ve 271-r sayılı Kararnamesi (Pravitel'stvo Kyrgyzskoy Respubliki Rasporyazheniye 2020). Kırgızlara insani yardım sağlamak için hükümetler arası konseyden oluşan bir keşif gezisinin organize edilmesi, Kırgızistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığının hükümetler arası konsey tarafından belirlenen gıda ve yardım malzemelerinin alımı konusunda finansal sorunların çözümüne yönelik adımlar atması bu kararnamenin maddeleri arasındadır.

The Lifestyle, Current Situation and Problems of Pamir Kyrgyz in the Wakhan Corridor (Afghanistan)*

Reyhan Rafet Can**

Abstract

The Wakhan Corridor is a narrow panhandle of valleys and high mountains that stretches eastward from Badakhshan province, following the spring waters of the Amu Darya River to its sources in the Pamir Mountains. As being the most important crossroads of the Silk Road, the corridor was used by Europeans and Chinese as a trade route to reach the Indian Plains via the Arabian Sea Coast. Members of the Kyrgyz community in Afghanistan live in two settlements known as the Lesser and Greater Pamirs in northern Badakhshan Province. The high, open valleys between the Hindu Kush, Karakoram, and Pamir Mountain ranges form what is known as the Pamir Knot. In this study, the life of the Pamir Kyrgyz in the Wakhan Valley, their ethno-cultural characteristics, their current economic situation and their problems are discussed. In the study, document and content analysis method, which is one of the qualitative research methods, was used. At the end of the research, it was concluded that the Pamir Kyrgyz population has decreased by 6-7% every year, they were deprived of education, health and other opportunities of civilization, and they had a great cultural authenticity and richness that was preserved intact despite the time and political developments in China and Central Asia.

Keywords

Afghanistan, Wakhan Corridor, Pamir Kyrgyz, ethnoculture, customs and traditions.

* Date of Arrival: 19 December 2022 – Kabul Tarihi: 14 August 2023

You can refer to this article as follows:

Can, Reyhan Rafet. "Wakhan Koridoru'nda (Afghanistan) Pamir Kırgızlarının Yaşam Biçimi, Mevcut Durumu ve Sorunları." *bilig*, no. 108, 2024, pp. 83-111, <https://doi.org/10.12995/bilig.10804>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadırlı Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü – Osmaniye/Türkiye

ORCID: 0000-0003-2280-9268

canreyhanrafet@gmail.com

Памирские кыргызы в Ваханском коридоре (Афганистан): образ жизни, текущее состояние и проблемы*

Рейхан Рафет Джан**

Аннотация

Ваханский коридор представляет собой узкую полосу долин и высоких гор, которая тянется на восток от провинции Бадахшан, следуя родниковым водам реки Амударья к ее истокам в горах Памира. Важнейший перекресток Шелкового пути, этот коридор использовался европейцами и китайцами в качестве торгового пути для достижения Индийских равнин через побережье Аравийского моря. Члены кыргызской общины в Афганистане живут в двух поселках, известных как Малый и Большой Памир в северной провинции Бадахшан. Высокие открытые долины между горными хребтами Гиндукуш, Каракорум и Памира образуют то, что известно как Памирский узел. В данном исследовании обсуждается жизнь памирских кыргызов в Ваханской долине, их этнокультурные особенности, современное экономическое положение и проблемы. В исследовании использовался метод анализа документов и контента, который является одним из методов качественного исследования. В заключении был сделан вывод, что население памирских кыргызов ежегодно уменьшалось на 6-7%, они были лишены образования, здравоохранения и других возможностей цивилизации, обладали большой культурной самобытностью и богатством, которые сохранились в неприкосновенности, несмотря на время и политические события в Китае и Центральной Азии.

Ключевые слова

Афганистан, Ваханский коридор, памирские кыргызы, этнокультура, нравы и обычаи.

* Поступило в редакцию: 19 декабря 2022 г. – Принято в номер: 14 августа 2023 г.
Ссылка на статью:

Can, Reyhan Rafet. "Wakhan Koridoru'nda (Afganistan) Pamir Kırgızlarının Yaşam Biçimi, Mevcut Durumu ve Sorunları." *bilig*, no. 108, 2024, 83-111, <https://doi.org/10.12995/bilig.10804>.

** Д-р, преп., Университет Османье Коркут Ата, факультет социальных и гуманитарных наук Кадирли, кафедра географии – Османье/Турция
ORCID: 0000-0003-2280-9268
canreyhanrafet@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Kuzey Kıbrıs'ta Yeni-Kabileci Milliyetçiliğin Yükselişi: Göç ve Tarih Yazıcılığı Tartışmaları *

Yılmaz Çolak**

Yakup Şahin***

Aysel Özdemir Çolak****

Öz

Bu çalışma Kuzey Kıbrıs'ta kimlik ve milliyetçilik tartışmalarını yeni bir analitik çerçeve olan 'yeni-kabileci milliyetçilik' temelinde incelemektedir. Kıbrıs'ta özellikle İngiliz sömürgeciyle birlikte karşılıklı rekabet içinde olan Rum ve Türk milliyetçilikleri 1960'lardan itibaren yeni bir dönüşüm yaşamış ve 1974'ten sonra da yeni bir evreye girmiştir. Adanın her iki kesimindeki hâkim iki resmî milliyetçi konuma yerli alternatif bir ideoloji olarak 'Kıbrıs milliyetçiliği' ya da 'Kıbrısçılık' ortaya çıkıp gelişmiştir. Özellikle KKTC'de sol siyasetin ideolojisi olarak dillendirilen Kıbrısçılık 2000'li yıllarla birlikte küreselleşme ve AB üyelik süreçleri etkisi altında gittikçe güçlenmiş, toplum ve siyaset düzeyinde belirleyici hâle gelmiştir. Bu makale, Kıbrıs özelinde milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla referans verilen etnik ve sivil milliyetçilik zıtlığının Kıbrıs'ta yaşanan dönüşümü açıklamada yetersiz

* Geliş Tarihi: 11 Ekim 2022 – Kabul Tarihi: 03 Kasım 2023

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Çolak, Yılmaz, Yakup Şahin, ve Aysel Özdemir Çolak. "Kuzey Kıbrıs'ta Yeni-Kabileci Milliyetçiliğin Yükselişi: Göç ve Tarih Yazıcılığı Tartışmaları." *bilig*, no. 108, 2024, ss. 113-145, <https://doi.org/10.12995/bilig.10805>.

** Prof. Dr., Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-4435-1051

yilmaz.colak28@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Mersin/Türkiye; Polis Akademisi, Uluslararası Güvenlik ABD – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-6744-3901

sahinyakup33@gmail.com

**** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0003-2254-9013

aozdemircolak@gmail.com

kaldığını ileri sürmekte ve Kıbrıslı kimliği inşa etme anlamında Kıbrısçı yerlililiği merkeze alarak seçmeci bir şekilde mitler yoluyla kurgulanmış bir geçmişe dayalı hayali bir cemaat yaratması, göçmenlere karşı ötekileştirici söylem ve eylemlerle ayrımcı ve dışlayıcı olması bakımlarından Kıbrısçılığı 'yeni-kabileci milliyetçilik' olarak değerlendirmektedir. Bu inceleme KKTC'de göç ve tarih yazımı tartışmaları üzerinden yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kıbrıs, Kıbrısçılık, yeni-kabileci milliyetçilik, göç, tarih yazımı.

Giriş

2000 yılı ile birlikte Kıbrıs'ın AB üyelik süreci başlamış ve bu süreci nihayetlendirme niyetiyle adanın her iki tarafın da -Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)- kamuoyu oluşturmak suretiyle Kıbrıs Sorununu çözme girişimleri artmıştır. Bu amaç doğrultusunda toplumsal ve siyasal faaliyetler ile konuyla ilgili akademik çalışmalar ivme kazanmıştır. 2003 yılında Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğündeki Annan Planı girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması ve 2004 yılında sadece GKRY'nin tüm Kıbrıs'ı temsilen Avrupa Birliği'ne (AB) üye olarak alınmasından sonra da söz konusu çalışmalar devam etmiş ve söz konusu çalışmalarda iki ideolojik anlayış öne çıkmıştır. Birincisi, her iki tarafın siyasal konumlarını şekillendiren ve etnik cemaatlerini tanımlayan, büyük ölçüde anavatanların resmî Türk ve Yunan milliyetçilikleri ile aynı içeriğe sahip olan Kıbrıs Türk ve Rum milliyetçilikleridir. Kıbrıs Türk ve Rum milliyetçilikleri adanın her iki kesimin hâkim yerleşik düzeninin ideolojik bakış açısını oluşturmakla birlikte demokratik siyasette de hâkim eğilimleri oluşturmaktadır. İkincisi ise, nispeten yeni gelişmiş bir ideoloji olan Kıbrıs milliyetçiliği ya da Kıbrısçılıktır.¹ Adanın 'gerçek sahibi yerlilerin' (Kıbrıs'ta Osmanlı ve İngiliz kolonisi dönemlerinden beri mukim Rumlar ve Türkler) her anlamda hâkimiyetini savunan Kıbrısçılık, öteden beri her iki kesimin özellikle sol grupları arasında baskın ideolojik yaklaşımı oluşturmuştur. Son 20 yıldır Kıbrıs genelinde ve toplumların içerisinde rekabet hâlindeki iki ideolojik yaklaşımın Kıbrıs Sorunu, kimlik, göç gibi konular etrafında farklı biçimlerde çatışmasına şahit olmaktadır.

KKTC'de de söz konusu iki eğilim merkez sağda Ulusal Birlik Partisi (UBP) ile merkez solda Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP)'nin başını çektikleri iki baskın siyasetin ideolojik konumlarını şekillendirmiştir. Birinci siyaset tarzında Türk milliyetçiliğinin ve diğerinde ise Kıbrısçılığın hâkim olduğu görülmektedir. Her iki milliyetçi yaklaşım kimliklerini şekillendirirken özellikle iki konu etrafında ciddi anlamda farklılaşmaktadır: (i) Kıbrıs tarihinin yazımı noktasında gelişen farklı tarih anlayışları ve (ii) 1974 sonrası adaya gelen göçmenlere yönelik farklı yaklaşımlar. Bu makalede, her iki kesimde ve ada genelinde hem resmî hem de popüler düzeyde kendini hissettiren rekabet hâlindeki iki milliyetçiliğin son 20 yılda özellikle de AB süreci ve küreselleşme etkisinde yeni bir evreye girmeleri ve bu süreçteki dönüşümleri KKTC özelinde tartışılmaktadır. Kıbrıs üzerine çeşitli konuları ele alan milliyetçilik temelli analizlerde, yazında etnik-sivil milliyetçilik karşıtlığı olarak geçen yaklaşımın hâkim olduğunu görmekteyiz. Ne var ki, bu yaklaşımın Kıbrıs özelindeki milliyetçilikleri tam açıklamada yetersiz kaldığı ileri sürülebilir. Bu makale, genel anlamda her iki kesimin sol-liberal çevrelerinde 'sivil milliyetçilik' olarak anlatılan Kıbrıs milliyetçiliğinin ya da Kıbrısçılığın 'yeni-kabileci bir milliyetçilik' olduğunu savunmakta; bunun da özellikle KKTC'deki Kıbrısçılıkta çok belirgin bir şekilde kendini gösterdiğini ve yeni-kabileci milliyetçilikte olduğu gibi yerlici bir söylemle gittikçe daha fazla dışlayıcı, yabancı düşmanı ve çeşitlilik karşıtı bir konuma evrildiğini ileri sürmektedir.

Adada Türk ve Rum milliyetçiliklerinin gelişimi İngiliz sömürge yönetimi altında 20. yüzyılın başlarından itibaren her iki toplumun anavatanlarının hâkim milliyetçiliklerinin etkisi altında ortaya çıkmıştır. Hem 1958-74 arası çatışma sürecinde hem de 1974 sonrasında adanın ikiye bölünmesiyle her iki kesimde hâkim milliyetçilikler haline gelmiştir. Kıbrıslı kimliğini vazedenden Kıbrıs milliyetçiliğinin gelişimi nispeten hem geç hem de biraz farklı olmuştur. Kıbrıslı kelimesinin bir tabir ve tanım olarak ortaya çıkışı ve gelişimi 1920'lerde İngiliz valisinin resmî işlemlerde yerli kelimesi yerine Kıbrıslı kelimesi kullanmasıyla başlanmıştır. Burada daha önce kullanılan yerli kelimesinin ayrımcı ve onur kırıcı bulunması ile yükselen Yunan milliyetçiliğinin zayıflatılıp ada halkının Kıbrıs kimliğine sarılması amaçlanmıştır (Hasgüler 2-3). Özellikle 1950'li yıllarla birlikte Kıbrıslı kimliği iki etnik grubun anavatan anlatıları, anavatanları ile kurulan tarihî, kültürel ve siyasi bağ yerine Kıbrıs adasını merkeze alan Kıbrıs temelli bir kimlik

arayışı olarak tezahür etmiştir (Çağlayan 2). Sol siyasi çevrelerce benimsenip dillendirilen Kıbrıslı kimliği, etnik ve dinsel aidiyet yerine toprak temelli 'birleştirici bölge' kimliği olarak kabul edilip milliyetçilik karşıtı bir yaklaşım olarak resmedilmiştir (Avraamidou 443-444). 1974 sonrası, Kıbrıs'ın iki tarafında da ötekilerin yeniden tanımlanmasına yol açması nedeniyle, birçok konuda olduğu gibi, Kıbrısçılığın şekillenmesinde de dönüm noktası olmuştur. Kuzeyde sol ve liberal çevrelerde ötekinin değişmesi ve Kıbrıslı kimliğinin güçlenmesi Rumlara göre daha hızlı olmuş ve o kimliğin ana ötekisi olarak Türkiye ve Türkiyeli göçmenler vurgulanmıştır (Çağlayan 215). Rum tarafının Kıbrısçılığı kuzeydeki Kıbrısçılarda olduğu gibi ana ötekisi olarak Türkiye'yi görmüş, zayıf bir şekilde bazen Yunanistan ve emperyalist dış güçler de dile getirilmiştir (Papadakis, "Greek" 152-156).

Adanın ikiye bölündüğü 1974'ten sonra, Kıbrıs Türk milliyetçiliği ve Kıbrısçılık toplum, devlet ve Kıbrıs Sorununa farklı bakan iki zıt ideolojik milliyetçi kutbu temsil etmeleri hasebiyle KKTC siyasetinin ana aktörlerinin kimlik, tarih ve göç konularına bakışlarını şekillendirmiştir. Kıbrıs Türk siyasetinde Türk milliyetçiliği noktasında hareket eden sağ siyaset büyük ölçüde hâkim olmuş, merkez sağ eğilimli UBP bu hâkimiyette öncü rol oynamıştır. UBP uzun yıllar (1976-1994, 1996-2003, 2009-2013, 2015-2018, 2019-) ana parti olarak iktidarda kalmıştır, genellikle ona diğer bir sağ eğilimli Demokrat Parti (DP) eşlik etmiştir. Solda ise Kıbrısçılık temelli bakış açısı olan CTP belli dönemler (1994-1996, 2004-2009, 2013-2016, 2018-2019) büyük parti olarak iktidar ortağı olmuştur. R. Rauf Denktaş (1983-2005), Derviş Eroğlu (2010-2015) ve Ersin Tatar (2020--) sağ siyasetçi olarak Cumhurbaşkanı seçilmişlerdir. Mehmet Ali Talat (2005-2010) ve Mustafa Akıncı (2015-2020) sol siyasi yelpazeden iki dönem olarak Cumhurbaşkanı seçilmişlerdir.

Sağ siyasetin Türk milliyetçiliği, Kıbrıs Türklerini büyük Türk milletinin ayrılmaz bir parçası olarak görmekte ve 400 yıldan beri adada olan Türkler en az Kıbrıs Rumları kadar ada üzerinde hak sahibi olduklarını vurgulamaktadır. Kıbrıs Türk kimliğinin şekillenmesinde önemli yere sahip olan adayı Yunanistan'a bağlamaya çalışan Rumluların kurduğu *Ethniki Organosis Kiprion Agoniston* (Kıbrıslı Savaşçıların Millî Örgütü, EOKA)'ya karşı direniş ve elde edilen zaferle bu durum perçinlenmiştir. EOKA Kıbrıs'ta Türklerin yaşadığı tüm sorunların ve zulümlerin müsebbibi ve ona karşı

direnişi örgütleyen *Türk Mukavemet Teşkilatı* (TMT) ise kurtuluşun ve egemenliğin sembolü olarak görülmüş, TMT anıları sürekli tekrarlanıp, mücadeledeki önemli günler anıla gelmiştir. Türk milliyetçilerine göre 1974 Barış Harekâtı ile birlikte Kıbrıs Türkleri için artık yeni bir hayat başlamış, güvenliğe eriştikleri yeni hayatlarıyla, artık kuzeyde kurdukları yeni siyasal sistemi vurgulamak için adanın güneyini ve eski hayat tarzlarını unutma yoluna gitmişlerdir. Amaç ise KKTC sınırları ile Kıbrıs Türkleri arasındaki duygusal ve siyasal aidiyet ile onların anavatan Türkiye ile olan bağlarını kuvvetlendirmek olarak belirlemiştir (bk. Samani; Çağlayan). Kıbrıs Türk milliyetçileri kendi anlayışlarını şekillendirirken Kıbrıs Sorunu ile ilgili temel amaçlarından biri, adada gelecekteki muhtemel birleşik devlette azınlık olmayı reddetmek ve eşit ortaklık temelinde bir çözüm bulma olarak belirlemektedir (Tocci 125). Azınlık statüsünün reddi, Rumların adada çoğunluk olmalarına rağmen, Türkiye'nin coğrafi yakınlığı ve büyüklüğü göz önüne alındığında, Rumların bölgede küçük bir azınlık oldukları fikriyle ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte 21. yüzyılın ilk yıllarıyla AB üyelik süreci ve AB'nin talepleri adadaki durumu farklı bir aşamaya taşımıştır (Philippou; Çağlayan). Süreçte daha sert bir şekilde göçmenlerin varlığı ve KKTC-Türkiye ilişkilerinin kamuoyunda sorgulanması ile kuzeye dönük izolasyonlar ve ambargolar sonucu yaşanan sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlar, hâkim yerleşik düzene karşı Kıbrısçı sol akımların güçlenmesine imkân vermiştir (Kızılyürek, Doğmamış 41; Şahin).

Diğer taraftan 1974'ten sonra güneyde de rekabet hâlindeki iki ideolojik yaklaşım olan Rum milliyetçiliği ve Kıbrısçılık temelli olmak üzere iki eğilim siyasete hâkim ola gelmiştir (Mavratsas). Birinci eğilim, Kıbrıs'ın Yunan olduğuna vurgu yapmış, her ne kadar da Yunanistan'la birleşmeyi ifade eden *enosis* ideali 1974'ten sonra öne çıkarılmasa da Rum hakimiyetindeki Kıbrıs devletinin organik olarak 'anavatan' Yunanistan'a bağlı olmasını savuna gelmiş ve hiçbir şart altında Türklerle adanın yönetimini paylaşmak istememiştir. Bu görüşü savunan önemli siyasi partiler arasında merkez sağ DIKO, aşırı sağ EDEK ve nispeten ılımlı sağ DISY yer almaktadır. Kıbrıs milliyetçileri ise Kıbrıslı olmayı merkeze alan genel bir kimlik tanımlamasıyla Rumlar ile Türklerin adada bir arada ortak olarak yaşayabileceklerini vurgulamakta ve hayali bir ortak geçmiş oluşturarak 'düşman/öteki' olarak 'Türkiyelileri'² ve Türkiye'yi konumlandırmaktadırlar. Kıbrısçılığın farklı biçimlerini savunan önemli siyasi partiler sol eğilimli AKEL ve liberal EDİ öne çıkmaktadır (Tocci

125; Vogel 153-54). Güneyde 1974 yılından sonra hükümetlerde ağırlıklı olarak sağ siyasi partiler seçilip yer almışlardır. Aynı şekilde Makarios'tan sonra cumhurbaşkanı olanlar arasında sağ siyasetçiler daha fazladır; Vasiliou (1989-1993) ve Hristofyas (2008-2013) hariç sağ siyasetin temsilcileri Kyprianou (1979-1989), Klerides (1993-2003), Papadopolous (2003-2008) ve Anastasiades (2013-) cumhurbaşkanı olmuşlardır. GKRY'deki bu iki farklı ideolojik bakış siyasi eğilimleri şekillendirmiş olsalar da bu makalenin inceleme konusu olan göç ve tarih yazıcılığı hususlarında KKTC'de olduğu kadar Rum siyasetinde ve kamuoyunda farklı konum alıp farklı politika izlenmediği görülmektedir.

Yeni-Kabileci ve Çoğulcu Milliyetçilikler Ekseninde Kıbrıs

Milliyetçilik yazınında primordialist, modernist ve etno-sembolist olmak üzere üç temel yaklaşım vardır. Bu çalışma modernist yani inşacı yaklaşımların içindeki tartışmalara yaslansa da onu bir adım öteye taşıyarak yeni bir kulvar açmaktadır. Milliyetçiliğin tarihin bir aşamasında özellikle de modernleşmeyle birlikte ortaya çıktığını ve inşa edilen bir olgu olduğunu savunan bu yaklaşım içinde Hobsbawm³, Gellner⁴ ve Anderson⁵ yazına damgalarını vurmuşlardır. Primordialist yaklaşımla modernizm arasında bir orta yol olan etno-sembolist yaklaşım ise Smith⁶ tarafından kurgulanmıştır. Kıbrıs'ın her iki tarafındaki milliyetçilik ve kimlik konusunda da özellikle sivil-etnik milliyetçilikleri zıtlığına dayanan geniş bir literatür bulunmaktadır. Ancak bu çalışma hâkim geleneksel tartışmaları eleştirel bir yaklaşımla ele alıp, Triandafyllidou'nun 'yeni-kabileci – çoğulcu milliyetçilikler' kavramsallaştırması üzerinden sorgulamaktadır.

Kıbrıs adasını 'anavatan' olarak tanımlayan toprak ve sosyokültürel temelli bir milliyetçilik olarak kurgulanan Kıbrısçılık, 'empyrialist güçlerin' adanın yerlilerini böldüğünü, bu bölünmüşlüğü 'arkaik etnik milliyetçiliklerle' kalıplaştırılmaya çalışıldığını ve 'halkların kardeşliği' gibi sol söylemler çerçevesinde yeni bir birlik oluşturulabileceği düşüncesine dayanmaktadır. 2000'lerin başında AB katılım süreci bu düşünce için bir fırsat olmuş ve hatta AB otoriteleri tarafından da adada 'çözümün anahtarı' olarak desteklenmiştir. Süreçte ilk ve ortaöğretim için yeni tarih kitapları yazma, büyük ölçüde AB tarafından desteklenen sivil toplum projeleri ile iki toplumlu sosyal ve kültürel faaliyetler gerçekleştirme girişimleri olmuştur. Tüm bu çabalarda adadaki tüm sorunların müsebbibi olarak her iki kesimde hâkim olan 'etnik

milliyetçilik' ve 'Türkiye'nin işgali' olduğu ima edilmiştir. Kıbrıs'ın her iki tarafında da tarih yazıcılığı, göçmenlerin durumu ve kimlik tartışmalarına değinen son çalışmalara baktığımızda, kuramsal çerçevenin etnik ve sivil milliyetçilik karşıtlığına dayandırıldığı görülmektedir. Bu anlamda adanın her iki tarafın hâkim yerleşik düzeninin dayandığı Rum ve Türk milliyetçilikleri etnik, yani, 'kötü' milliyetçilik, Kıbrısçılık ise sivil, yani, 'iyi' milliyetçilik olarak tarif edilmiştir (bk. Mavratsas; Peristianis; Vural ve Rüstemli; Hadjipavlou; Bryant; Papadakis, "Narrative"; Vural ve Özuyanı; Vural ve Peristianis; Karahasan ve Latif; Önen vd.; Papadakis, "The Good"; Vogel; Latif, "A Challenging"; Klerides; Perikles vd.; Tekerek). Tüm bu çalışmalarda, bir dizi sivil ve siyasal değerlere ve toprak temelli aidiyete dayandırılan 'sivil milliyetçiliğin', 'etnik milliyetçiliğe' atfedilen ayrıştırıcı ve dışlayıcı olan tüm kültürel değerlerden azade olduğu savunulmuştur. Böylece Kıbrıs sorununun çözümü 'sivil değerler' ile mümkün olabilecek ve yine bu değerler etrafında AB ile tam entegrasyon gerçekleşebileceği ileri sürülüyordu.

Bu tarz, etnik ve sivil milliyetçilikler karşıtlığına dayalı teorik bakış açısı, bir yanda sivil, batılı, liberal, bireyci ve rasyonel; diğer yanda ise etnik, doğulu ve kültürel gibi sıfatlarla tanımlanan ikili kategoriler etrafında işlenmekte ve bu tasnifte birincinin iyi, ikincinin ise kötü olduğu varsayılmaktadır (Brown). Sivil milliyetçilik kapsayıcı etnik milliyetçilik ise dışlayıcı bir kimliğe vurgu yapıyordu. Ne var ki, son 25 yıldır milliyetçilikle ilgili çalışmalarda, dışlayıcı ve ötekileştirici etnokültürel bir öze dayandırılan bu kimliğin tüm unsurlarının, etnik milliyetçilikte olduğu gibi sivil milliyetçilikte de olduğu ileri sürülmektedir. Bu çalışmalara göre, sivil altında toplanan her şey aynı zamanda belirli bir kültür ve kimlik kavramsallaştırması ile sıkı bir şekilde bağlıdır ve duruma göre etnik olarak tasnif edilen ideolojik yaklaşım gibi hoşgörüsüz, ayrıştırıcı ve dışlayıcı olabilmektedir (bk. Yack; Nieguth, 9; Kymlicka; Kuzio; Shulman; Kreuzer; Tnsley; Zhuravlev ve Ischenko; Larin). Söz konusu eleştirilerle birlikte 1990'lı yıllardan beri milliyetçilik çeşitleri üzerine Tilly'nin 'aşağıdan-yukarı ve yukardan-aşağıya milliyetçilikler', Modood'un 'çokkültürlü milliyetçilik' ve Kaufman'ın 'etnik-geleneksel milliyetçilik' yaklaşımları farklı arayışlara örnek verilebilir. Karmaşık bir uluslararası sorun olan Kıbrıs Sorununun etkisi altındaki Kıbrıs'ta milliyetçilikler temelinde oluşan ideolojik kampaşmayı anlamada mevcut milliyetçilik yazınının yetersiz kaldığı söylenebilir.

Bununla birlikte, Kıbrıs'ın her iki yakasında da çarpışan milliyetçilikleri daha iyi açıklayacak, 21. yüzyılın küreselleşen, özellikle de yeni teknolojiler ile iletişim ve etkileşimin, göç ile de gittikçe çeşitliliğin ve karmaşıklığın arttığı bir ortamda, yeni bir milliyetçilik kavramsallaştırmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Triandafyllidou'nun mahalli, ulusal ve uluslararası meydan okumaları içeren çok-boyutlu bir ortama yerleştirerek iki zıt kutup üzerinden kavramsallaştırdığı *yeni-kabileci milliyetçilik* ve *çoğulcu milliyetçilik* anlayışları yeni gelişen şartlar altında daha açıklayıcı olabilir. Triandafyllidou (794 ve 803), kısaca çoğulcu milliyetçiliği “eski ve yeni çeşitliliği kabul eden, onunla etkileşime giren ve yeni bir sentez oluşumuna onu dâhil eden açık bir milliyetçilik biçimi” ve yeni-kabileci milliyetçiliği ise “organik ve değişmez bir otantikliğin ve yekpareliğin inşasına dayanan, çeşitliliği dışlayan ve reddeden geri bir milliyetçilik biçimi” olarak tanımlamaktadır.

Kıbrısçılığın içeriği son 30 yılda sivil milliyetçilik olarak tanımlanıp ‘ilerici’ bir ideoloji olarak sunulmuştur; yükselen bu yeni milliyetçilik Kıbrıs'ın AB üyelik süreci ile de örtüşerek son 20 yılda adada etkili olmuştur. Aslında Kıbrısçılığın ulusal ve uluslararası düzeyde öteki tanımına, geçmişten bir öz arayışına, göçmen karşıtlığına ve özellikle de yerlici yanına baktığımızda bir yeni-kabileci milliyetçilik olarak tanımlanabileceği sonucuna varılabilir. Bu nokta yeni-kabileci milliyetçiliğin ayrıntılı bir şekilde açıklanması bahsi geçen konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Son 30 yıllık süreçte hızla küreselleşen dünya, teknolojik gelişmelerin sağladığı iletişim imkânları ve kitlesel göç hareketleri ile gittikçe daha da karmaşık hâle gelmiş, 20. yüzyılın ikinci yarısına göre, günümüzde daha çok iç içe geçmiş, malların ve hizmetlerin uluslararası akışı daha fazla aynılaştırmıştır (Triandafyllidou 798). Böyle bir ortamda, genel anlamda milliyetçiliğin şekillenmesinde etkili olan iç ötekiler (tarihî azınlıklar ve göç sonrası oluşan cemaatler gibi) ve dış ötekiler (örneğin bölgesel siyasal birlikler -AB- ve ulusötesi sosyoekonomik aktörler, çokuluslu şirketler gibi) ile karşılıklı bağımlılık bağlamında kurulan etkileşim daha da önem kazanmıştır (Triandafyllidou 794). Bu yeni ortamda milliyetçiliği yeniden siyah-beyaz bir ayırmadan ziyade ideal tipler olarak, “yeni şovenist ve popülist milliyetçi, ulusötesi ve evrenselci dayanışma ile *çoğulcu milliyetçilikle...* yeni-kabileci milliyetçilik... arasında salınan karışık aidiyet eğilimlerini ve söylemlerini analiz etme” ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Çoğulcu milliyetçilik bazı

ortaklıkların bir milleti şekillendirdiğini vurgular ancak milletin içindeki çeşitliliği, değişen demografik ve siyasal durumlar noktasında azınlıkları ve göçle gelen farklılıkları da kabul eder ve hatta iç içe geçmeyi taahhüt ederek yeni bir sentez oluşturur (Triandfyllidou 799-800).

Yeni-kabileci milliyetçilik ise son yıllarda Batıda özellikle AB içerisinde göçün ve AB entegrasyon sürecinin yarattığı hoşnutsuzluk sonucu ‘milliyetçi hoşgörüsüzlük’ söylemlerinin yükselmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu noktada çoğulcu milliyetçilik ötekiler ile etkileşimli ilişki kurarak çeşitliliği savunmasına karşın, değişken olan yeni-kabileci milliyetçilik çeşitliliği reddetmektedir:

Grup içinin toprak-sivil ya da kan-bağı temelli aidiyet kelimeleri ile tanımlanmasına bakılmaksızın, ulusun organik, yekpare kavramsallaştırılmasına dayandırılmasını vurgulamak için kabileci kelimesini kullandım... Etnik veya soy bağı birlikteliği temelinde değil de bir şekilde amorf veya kendi yapısı olmayan ve siyasal kurumların ötesinde gelişmiş ulusal kimliğin organik bir biçimini savunan bir milliyetçiliği kabileci diye adlandırıyorum. (Triandafyllidou 801)

Bu tarz milliyetçiliğin, teknolojinin çok geliştiği ve sosyal medyanın insan hayatında belirleyici hâle geldiği bir gerçekliğin içinde geliştiği düşünülmektedir. Buna göre hızlı ve kapsamlı iletişim çağı köklere gidip seçmecî bir şekilde kimlik inşasını da mümkün kıldığı için şovenist, kapanmacı, dışlayıcı söylemlere dayanan “yeni-kabileci dijital bir cemaat” ortaya çıkardı: Yeni-kabileci milliyetçiler “aynı sıfır-toplamlı, rekabetçi, milliyetçi dünya görüşünü paylaşabilirler ve Instagram ve Facebook gruplarında kendi görüşlerinin ana akım olduğu, aşırı olmadığı hissine kapılabilirler. Bu anlamda yeni-kabileci milliyetçilik basitçe kabileci değildir” (Triandafyllidou 802).

Yeni-kabileci milliyetçilikte en temel ayırt edici unsurlardan birisi de *yerlici* eğilimdir. Yerlilerin haklarını koruma siyaseti ya da yerlileri yabancılardan üstün tutma siyaseti olarak kendini gösteren yerlililik, yukarıda bahsi geçen yeni çeşitlilik ortamında farklı bir boyut da kazandı. Triandafyllidou (802)’ya göre, yerli olmadaki temel motivasyon yeni olanın yani yabancı/göçmen olanın reddedilmesidir:

Yerlilik göçmenlere karşı yerlici, dışlayıcı dayanışma ve kimlik etrafında halkı bir araya getirmeye çalışmaktadır... Yeni-kabileci milliyetçilik yerlici hislerden beslenir ve ayrıca göçmenleri ve Ötekileri reddeder ve çeşitliliğe dışlama ve içe kapanma yoluyla tepki gösterir. Yeni-kabileci milliyetçilik illaki muhafazakâr olmak durumunda değildir, *sol akımları* da içerir ve yerlilik gibi bu milliyetçilik etnik-sivil hatları boyunca kimlik veya farklılığı vurgulayabilir.

Bu tarz yerlici yaklaşım Türkiye'den Kıbrıs'ın kuzeyine gelen göçmenlere yönelik Kıbrıs Türk sol gruplarının dışlayıcı ve ötekileştirici tavırlarında çok net görülmektedir. Kıbrısçı yerlilik sadece adadaki göçmenlerle ve artan çeşitlilikle ilgili değildir, aynı zamanda ana öteki diye kurgulanan Türkiye ile de ilgilidir. Bu yaklaşıma göre Türkiye'nin adadaki varlığı ve etkisi oradaki halkların özünü ve kültürünü bozmakta, yozlaştırmakta ve egemenliğini kısıtlamaktadır.

KKTC'de Göç, Kimlik ve Kıbrısçılık

Kıbrıs'ın her iki yakasındaki nüfus büyüklüğü tartışmalarında göç konusu büyük önem taşımaktadır. Bunun nedeni, adanın her iki topluluğunun da temsil ettikleri gücün derecesini belirlemek için nüfus oranlarını kullanma eğiliminde olmalarıdır. 'Sayılar savaşı' (Hatay, *Is the Turkish*) olarak beliren bu durumda her iki taraf da diğerini anavatanlarından ve diğer bölgelerden göç yoluyla nüfuslarını artırmakla suçluyordu. Göçün Kıbrıs'ın her iki kesiminde nüfus yapısını tahkim etmek için söz konusu önemi ile birlikte kimlik inşa süreçleri açısından da çok ciddi etkisi olduğu söylenebilir. 1974 öncesi ada içerisinde ve ada dışına göç etmede Kıbrıs Türkleri ciddi mağdur konumda olmuş; 1974'ten sonra ise kuzeydeki Rumların güneye ve güneydeki Türklerin kuzeye geçmelerini sağlayan 1974 nüfus mübadelesi akabinde, Türkiye'den kuzeye göçler olmuştur. Türkiye'den göçlerin özellikleri ve göçmenlerin profili iki farklı dalga hâlinde gerçekleşmiştir. Göçün ilk dalgası 1975-1979 arasında Türkiye ile *Kıbrıs Türk Federe Devleti* (KTDF 1975-1983) arasında yapılan anlaşma ile iş gücü, ekonominin devamı ve adanın Türk kimliğini güçlendirmek için gelenlerden oluşmuş ve ekonomik ve siyasi nedenlerle teşvik edilmiştir (Çolak, "Identity"; Kurtuluş ve Purkıs; Braynt ve Hatay). Bu göçmenlere yeni devletin vatandaşlığı verilmiştir. Bu dönemde yaklaşık 20.000 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kuzeye gelmiş ancak bunların yaklaşık 15.000 civarının yerleştirilmesi mümkün olabilmiş-

ti; diğerleri ise Türkiye'ye geri dönmüştü. 2006 yılı itibariyle bu kapsamda olan Türkiye kökenli KKTC vatandaşının sayısı 11.925'dir (Hatay, *Is the Turkish* 42). 1980 yılı sonrası durum tamamen farklı bir hâl almış ve Türkiye'den adanın kuzeyine göç daha iyi bir iş ve yaşam bulmak için bireysel ve ekonomik nedenlerle gerçekleşmiştir (Kurtuluş ve Purkıs 296-305).

2003 yılında referanduma sunulan Annan Planı eğer kabul edilseydi yeni birleşik devletin vatandaşlığı statüsü verilecek toplam Türkiye'den gelen göçmenlerin sayısı 46.689 (göçmenler ve KKTC'de doğan çocukları ile KKTC vatandaşları ile evlenenler dâhil) olarak belirlenmişti. Bu sayının içerisinde Türkiye'de doğmuş olanlar ise sadece 23.565 kişiydi. En son yapılan 2011 Nüfus Sayımına göre ise KKTC *de-jure* nüfusu 286.257 kişidir (Sabah). Bu sayımda KKTC vatandaşı olanların sayısı yaklaşık 201.000 kişidir ve bunların 31.234'ü Türkiye doğumlu KKTC vatandaşlarından oluşmaktadır. Vatandaş olmayan 30.000 civarı işçi, 28.565 üniversite öğrencisi ve 5.000 Türk ordusu subayı ve aileleri kapsayan Türkiye vatandaşlarının toplam sayısı ise 73.407 kişidir. 2021 yılı itibariyle KKTC Yüksek Seçim Kurulu toplam KKTC vatandaşı sayısının ise 245.869 olduğunu ve bunların 203.183'ünün seçmen olduğunu açıkladı (Kıbrıs 2021). Sonuç olarak zamanla vatandaşlık statüsü kazanlar da dâhil Türkiye doğumlu KKTC vatandaşı sayısının yaklaşık 35.000 olduğu ve toplam nüfusun da %15 civarı bir oranına tekabül ettiği tahmin edilebilir. Çok değişkenlik arz etmekle birlikte, vatandaş olmayıp sürekli ikamet eden işçi, öğrenci ve diğerlerinin toplam sayısının da 75.000 civarı olduğu söylenebilir.

Tüm göç süreçlerinde ve sonuçlarında olduğu gibi kuzeye Türkiye'den göç edenlerin yerlilerle ilişkileri kolay bir seyir izlememiştir. Göç edenlerin büyük çoğunluğunun Türkiye'nin kırsal bölgelerinden gelmesi küçük ve dünyadan izole bir ada olan Kıbrıs'ta sancılı süreçlere yol açabilmiştir (Rüstemli vd.; Navaro-Yashin). Bu nedenle her ne kadar göçmenler ile yerliler aynı milliyetten olsalar da göçmenler büyük ölçüde toplumun temel kurumlarından uzak bırakılmıştır (Kurtuluş ve Purkıs 292-293). Yapılan farklı çalışmalar, Kuzey Kıbrıs'ta göçmenlere yönelik dışlayıcı ve olumsuz bakış açısı, ayrımcılık ve önyargıların olduğunu ortaya koymaktadır (Rüstemli vd.; İler ve Alankuş; Çolak, "Identity"; Çağlayan; Kurtuluş ve Purkıs; Konuk; Sonan vd.). Bu ayırım yerlilerin sayısal çoğunluğu ve bunun sonucu ortaya çıkan siyasi etkisi, daha yüksek sosyal statüleri (Rüstemli vd.), Kıbrıs Türk kimliğini

yayan yerlilerin hâkim olduğu bir devlet aygıtının varlığı gibi konularla da birleştiğinde daha görünür hâle gelmiştir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar Kıbrıs'ın yerli Türkleri ile Türkiye'den göçmenlerin mekânsal, kültürel ve sosyal ayrımlarla 'Türkiyeliler' olarak dışlanmaları KKTC toplumunda yeni bir çeşitlilik sorununu bize göstermektedir. Bu dışlanmış ve kırılğan konumundaki göçmenlerin varlığını daha da güvensiz hale getiren en önemli durum, KKTC'nin sol politikacı ve grupların siyasi söylem ve mücadelelerinin merkezine onları koymaları olmuştur.

KKTC'nin milliyetçi ve sağ eğilimli siyasetçi ve yöneticilerin resmî söyleminde, bu göçmenler ile adanın Türk sakinleri arasındaki bağlantı, Türk milletinin iki halkının birleşmesi noktasında kurulmuştur. Dolayısıyla Türkiye'den KKTC'ye göç memnuniyetle karşılanmış ve bu süreçlerin doğal bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Çolak, "Identity"). Böylece, UBP'li KKTC hükûmetlerinin istatistikleri, izlenen resmî vatandaşlık politikasına dayanarak, 2003 yılına kadar KKTC nüfusunun kahir ekseriyetini Kıbrıs Türkü olarak adlandırıyordu. Burada KKTC devlet seçkinleri ve milliyetçi gruplar, anavatandan gelen tüm göçmenleri Kıbrıs Türk toplumunun organik bir parçası olarak görüyorlardı. Bununla birlikte, KKTC'deki sol grupların çoğunluğu Türkiye'den gelen göçmenlerin kuzeydeki varlığını ve vatandaşlığa alınmasını siyasi bir tartışma konusu yaparak karşı argümanlar geliştirdiler.

Solun 2000'li yıllarla birlikte KKTC siyasetinde ağırlığının artmaya başlaması ile sol grupların 'yerleşimciler' olarak tanımladığı Türkiyeli göçmenler siyasal tartışmanın ana konularından birisi hâline geldi. Bu dönemde AB üyelik sürecinin yarattığı umut, solun da Kıbrıs Sorununun çözülüp AB'ye katılımın 'sesi' olması KKTC solunun yükselişi sonucunu doğurdu (bk. Şahin 165-168). CTP, sonuçta, 2003 ve 2005 parlamento seçimlerini ve 2005'te Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazandı ve kuzey genelinde tüm sol gruplar hâkim Türk milliyetçiliğinin temel unsurlarını daha yüksek sesle sorgulamaya, Kıbrıslılık temelinde Rumlarla Kıbrıs'ın ortak vatan olarak yeniden kurulabileceğini dillendirmeye başladılar (Çolak, "Identity").

Söz konusu dönemde, sol akımlar tarafından Kıbrıs Türkleri tanımlanırken Türk kimliği yerine 'Kıbrıslı kimliği' fikri öne çıkarıldı. Kıbrıs Türk solunun Kıbrıslılığına göre, Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar federal bir devlet yapısı altında bir arada yaşayabilirlerdi; ne var ki 'Türkiyeli' göçmen-

lerin varlığı ve Türkiye bu birlikteliğin tesisine engel teşkil ediyordu. CTP, koalisyon hükümetinin büyük ve belirleyici ortağı olarak 2004-2009 yılları arası Türkiye'den gelen göçmenler ve işçilere yönelik yeni bir politika hayata geçirmeye başladı. Bunun ilk ayağını, nüfusla ilgili durum tespiti yapmak ve özellikle de göçmenlerin sayısını ortaya çıkarmak için 2006 yılında Nüfus Sayımı yapılması oluşturdu. Sayımla doğum yeri, ikinci ülke vatandaşlığı, adada işçi ya da öğrenci olup olmadıkları gibi statülerini belirlemeye dönük detaylı sorularla KKTC'nin nüfus haritası çıkarıldı. CTP Hükümeti Türkiye'den kuzeye 'nüfus aktarımını veya akışını' durdurmak için bazı tedbirler almaya, KKTC üzerindeki Türkiye'nin etkisini azaltacak genel anlamda 'Kıbrıslılaştırma' diye adlandırılabilir bir politika uygulamaya başladı (bk. Çolak, "Identity" 420).

Solun baskın olduğu bu yeni ortamda Kıbrıslı kimliği güçlenmiş, Türkiye'den gelen göçmenlerin "yerli olmadığı, Kıbrıslı kimliğini erozyona uğrattığı, sosyoekonomik dengesizlik yarattığı" söylemleriyle bu olumsuz algı ve ötekileştirme giderek daha güçlü bir hal almıştır (Volkan 95-110). Göçmenler daha fazla kültürel, sosyal ve maddi sermayeleri açısından dışlanarak suç işlemeye yatkın, Kıbrıs'ın demografik ve kültürel yapısını bozan unsurlar olarak gösterilmeye başlanmıştır (Hatay, "The Problem"; Bryant ve Yakinthou 232-238). Kıbrıs'ın Kıbrıslılara ait olduğu söylemine dayanan Kıbrıslılık 'Kıbrıslı olmayanlara' dönük giderek daha dışlayıcı ve ötekileştirici (Kurtuluş ve Purkıs 270), hatta nefret söylemine varan bir hal almıştır (*Kıbrıs'ta Nefret* 87-100).

KKTC'de sol siyasi partiler kadar siyaset ile toplum üzerinde etkili olan çoğunluğu sol grupların hakimiyetindeki sivil toplum örgütleri ve sendikalar da kamuoyunu yönlendirebilme kapasiteleriyle Kıbrıslı kimliğinin en etkili üretici ve yayıcılarından olmuşlardır. Kıbrıslı kimliğinin, göçmenlerin Kıbrıs'ın demografik yapısını bozduğuna yönelik dışlayıcı söylemi *Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası* (KTÖS) gibi etkili sendikaların ve sivil toplum örgütlerinin oluşturduğu 'Bu Memleket Bizim Platformu', 'Kıbrıs Kıbrıslıların'dır', 'Yaseminler Harekâtı', 'Kıbrıslılar Birliği' gibi sol tandanslı hareketlerde görmek mümkündür (Çolak, "Nationalism"; Kurtuluş ve Purkıs 225). Etnik milliyetçiliğe karşı olduğunu iddia eden tüm bu hareketler Türkiyelilere karşı dışlayıcı hatta yer yer ırkçı söylemlere gidebilmiştir (Çağlayan 270; Bryant ve Hatay 423-449).

Yine son 20 yıl içerisinde kuzeyin Kıbrıs milliyetçileri yazılı, görsel ve sosyal medyada göçmenleri ve Türkiye'yi ciddi tartışma konusu yapmışlardır. Tüm bu tartışmalarda Türkiye'den gelen göçmen sayısı ile göçmenlerin adada Kıbrıs kültürünü aşındırıp Kıbrıslı kimliğini zayıflattığı hususları merkezi konumda yer aldı. Tartışmaların işlendiği sol ağırlıklı yazılı ve görsel basındaki haberlerin kullanımında seçicilik ve ayrımcılık göze çarpmaktadır (Kurtuluş ve Purkıs; Braynt ve Hatay, "The Jasmine"). Bir yayında Türkiye'den gelen ailelerin eğitim seviyelerinin düşük olduğu, doğum kontrol ve aile planlaması yapmadıkları, aile yapısı ve kültürlerinde farklılık olduğu yazılmış daha sonra farklı yıllarda yaşanmış asayiş olayları sıralanarak göçmenlerin suça karışma oranlarının fazla olduğu savunulmuştur (*Kıbrıs'ta Sosyalist Gerçek*). Göçmenlerin varlığı ve kuzeyin toplumsal ve kültürel yapısına olumsuz etkisi üzerine dışlayıcı, ötekileştirici ve nefret söylemi içeren yorumlar özellikle CTP'ye yakın *Yeni Düzen* gazetesinden Cenk Mutluyakalı ile *Afrika* gazetesinden Şener Levent, Oz Karahan gibi bazı yazarların yazılarında görülmektedir. Sol sendikalar da süreçte belirleyici rol oynamışlardır; sendikaların 2012'de yaptıkları ortak protestoda Türkiye'nin sosyal, ekonomik, kültürel, eğitim ve göç politikalarının Kıbrıslı Türklerin kimliğine ve kültürüne dönük kültürel asimilasyon ve dayatma olduğunu iddia etmişlerdir (Haber Kıbrıs). Bu sendikaların yöneticileri farklı zamanlarda çeşitli platformlarda Türkiye'nin Kıbrıs'ta 'kültürel soykırım ve asimilasyon' uyguladığını dile getirmişlerdir (Örnekler için bk. *Gazetda*; DHA).

2015 yılında Kıbrısçı bakış açısına sahip olan ve sol eğilimli Mustafa Akıncı'nın KKTC'nin 4. Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası göç yolu ile Kıbrıslı Türklerin demografik yapısının bozulduğu, iradesine saygısızlık gösterilerek müdahale edildiğine dönük söylemler Türkiye ile kurulan ilişkilerdeki tartışmalar daha yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Şubat 2020'de KKTC ile Türkiye Cumhuriyeti arasında *Kültürel İş Birliği Protokolü*'nün imzalanması, Türkiye'nin adaya yönelik açtığı "kültür savaşı" şeklinde nitelendirilerek eleştirilmiştir (Kızılyürek, AKP). Eğitim protokollerine, Türkiye ile kurulan ilişkiye dönük itirazlar ve bu itirazlarda kullanılan söylemler 'Kıbrıs temelli' bir kimlik inşa çabalarının açık göstergesidir.

Sol siyasi parti ve sendikalar etnik milliyetçi bir kimliğin ayrıştırıcı ve ötekileştirici öğeler içerdiğini iddia ederek, sivil ve toprak temelli bir kimlik önermelerine karşın 'Türkiyeli göçmenlere' karşı ötekileştirici yaklaşımları

ve dışlayıcı tavırlarının ciddi çelişki oluşturduğu söylenebilir. Sivil bir milliyetçilik söylemi, o 'yerli ve toprak temelli kimliğin' içinde olanlara kapsayıcıyken, o kimliğe kabul edilmeyen hatta o kimliği zedelediği, kültürel olarak bozduğu düşünülenlere karşı ayrımcı hatta onlara karşı kurulmuştur. Bu çelişkili durumu saha araştırması yapan Kurtuluş ve Purkıs (227) şu şekilde açıklamaktadır:

Kıbrıs'ta güçlü bir sendikal geçmiş ve buna bağlı olarak toplumsal düşünceyi biçimlendiren bir sol gelenek olmasına rağmen, Kıbrıs solu şaşkıncu bir biçimde emek ve sınıf üzerinden şekillendirmek yerine, sınıfı dışlayan bir başka eksen, mitsel bir coğrafi-kültürel kimlik ekseninde şekillendirmektedir. Bu eksen Türkiye'li göçmen işçiler, Kuzey Kıbrıs'ta emeğini satarak hayatta kalmaya çalışan emekçi sınıflar değil, bu "mitsel" kimliğin inşasında dışarıda bırakılması gereken yabancı-demografik unsurlar olarak görülmektedir.

Hâkim milliyetçi yaklaşımlarla anlaşılması zor olan, sınıfsal bir mücadele vermesi beklenen sendikalar ile kapsayıcı, vatandaşlık temelli mücadele yapması beklenen sivil toplum örgütlerinin ayrımcı ve dışlayıcı bir kimlik geliştirmeleri ancak yukarı da bahsi geçen yeni bir milliyetçilik dalgası ile açıklanabilir.

KKTC'de Kıbrısçılık ve Tarih Ders Kitapları

Kıbrıs'ta İngiliz Yönetimi ve Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-74) dönemlerinde her iki toplum kendi okullarında, 'anavatanlarından' gelen ders kitaplarını kullanmışlardır (Perikles vd. 126).⁷ İki tarafta kullanılan kitaplarda zaman içerisinde değişiklikler yapılmışsa da anavatanlardan gelen kitapların etkisi hala geçerlidir (Papadakis, "Narrative"; Latif, "A Challenging"). Kıbrıs Türkü Vehbi Zeki Serter 1971'de yazdığı ders kitapları 2004'e kadar kullanılmıştır. Kıbrıs Rumlarında ise ders kitapları hep Yunanistan merkezli olmuş, 1974 müdahalesi öncesi kitaplarda Kıbrıs'ın *helenizmin* parçası olduğu ve Yunanistan'la birleşmesi düşüncesi ana tema olarak işlenmiş, o zamandan bugüne Türkler tarihsel düşman olarak tanımlanmıştır (Karahasan ve Latif 13).

Yukarıda değinilen KKTC'de sağ ve solun rekabet halindeki iki milliyetçilik anlayışı nedeniyle değişen iktidarlarla birlikte okullarda okutulan tarih kitapları ile genel tarih anlatısında da değişiklikler olmuştur. 1974 yılından

sonra tarih kitapları ile ilgili ilki 1994-1995 yılları ve diğeri de 2004-2009 yılları arası sol iktidarlar döneminde Kıbrısçılık çerçevesinde iki defa değişiklik girişimi olmuştur. 1994'te CTP ağırlığında DP ile kurulan koalisyon hükümeti döneminde ilk değişiklik yapılmıştır (*Bugün Kıbrıs*). O zaman 1974'ten beri okutulan Vehbi Zeki Serter'in kitaplarının yerine yeni kitaplar hazırlanıp 1995'te okutulmaya başlanmıştır. Söz konusu kitaplarda göze çarpan en önemli değişiklikler “soydaş, anavatan” gibi kavramların yer almaması olmuştur (Özsezer ve Özkul 155-157). Ancak 1996'da koalisyon hükümetinin dağılmasıyla eski kitaplara geri dönlmüştür.

İkinci değişiklik 2004'te CTP'nin iktidara gelmesi ve M. Ali Talat'ın Cumhurbaşkanı olmasının ardından gündeme gelmiştir. Kıbrısçılar, kullanılan ders kitaplarının ‘etnik merkezci ve ayrıştırıcı olduğu’, birleşme yerine ayrışma, ortaklık yerine farklılıkları içerdiği gerekçesiyle eleştirmişlerdir (Papadakis, “Narrative”). CTP liderliğinin bahsedilen bu iradesinin yanında ‘Bu Memleket Bizim’ ve ‘Ortak Vizyon’ gibi sivil toplum örgütleri ile KTÖS ve KTOEÖS gibi öğretmen sendikaları kitapların değişmesinde önemli rol oynamışlardır. Yeni ders kitapları, *Yeni Düzen* gazetesinden bir yazarın ifadesiyle, “Kıbrıs'ta Kıbrıs Türk toplumu kendi tarihini yarattı; bundan dolayı da yarattığımız tarihi yazmamız ve yeni nesillere öğretmemiz gerekiyordu” (Cahit) iddiasına dayandırıldı.

Tarih kitapların değiştirmesinin öncesi ve sonrası tartışmalara bakıldığında ortak bir Kıbrıs kimliği yaratmak için “aynı dili konuşma” (Önen vd. 23-24), ortak bir anlayış, ortak bilinç yaratmak istenildiği, Türklük yerine Kıbrıslı, bölünmeye karşı birleşme, rekabete karşı iş birliğini savunan (Vural ve Özuyanık 149), ‘evrensel değerlere ve toleransa dayanan’, ‘düşmanlık ve ötekileştirme’ içermeyen bir yaklaşımla gözden geçirilerek değiştirildiği iddiaları öne çıkmaktadır. Ayrıca yeni kitaplarla mevcut düşmanlığı beslediği ileri sürülen “tek yanlı mağduriyet ve etnosentrik tarih öğretimi” (Psaltis vd. 9) ortadan kaldırılmaya çalışıldığı vurgulanmıştır. Tüm süreçlerde kamuoyu oluşturmak ve farkındalık yaratmak için sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler özellikle AB tarafından desteklenmiştir. POST Araştırma Enstitüsü ve AB destekli *Barış İçin Eğitim II* ile *Barış İçin Eğitim III* projeleri, kitapların değişiminin gerekçelerini, amaçlarını, değişen içerik ve görsellerini karşılaştırarak 2007'de rapor halinde yayınlamıştır. İlgili raporlarda, 2004 öncesi kitapların ‘tek yanlı ve etnik temelli’ bir tarih anlatısı üzerine kurul-

duğunu iddia edilmiş, yeni kitapların ise AB'ye önemli referans veren, 'etnik merkezli bir tarih' anlatısından uzak, Kıbrıslı Rumların 'öteki' ve 'canavar' olarak kategorize edilmediği bir yaklaşımla yazıldığı değerlendirilmeleri görülmektedir.

Kitaplar 2005 yılında okullarda kullanılmaya başlandı. Kıbrıslılık fikrinin hâkim olduğu yeni kitaplarda, unutmama ve hatırlama ile semboller ve görsellerde ideolojik anlamda seçicilik dikkat çekmektedir. Genel olarak, Kıbrıs adası temelli görseller etrafında Kıbrıs Türkleri tarihi, coğrafi ve kültürel anlamda Kıbrıs'ın organik bir parçası olarak resmedilmiştir. Bu anlayış kitapların ismi ve kapak tasarımında başlamak üzere kendini göstermektedir. Ortaokullar için hazırlanan Kıbrıs Tarihi kitaplarının ön yüzünde Kıbrıs haritası, arka yüzlerinde ise Caretta Caratta, Kıbrıs Çiçeği ve Lefkoşa'dan bir meydan bulunmaktadır. Kıbrıs adının büyütülerek vurgulandığı yeni kitabın aksine bir önceki kitapta kapak resmi olarak modern Türkiye'nin ve Türk milliyetçiliğinin sembolü olan Atatürk'ün büstü seçilmişken, yeni kitapta ise Girne limanının eski bir resmi tercih edilmiştir. Önceki kitapların aksine, Osmanlı dönemi öncesine Kıbrıs'ın antik dönemleri ile kalıntılara yeni kitaplarda daha fazla yer ayrılmıştır. Ortaokullar birinci sınıf için hazırlanan ve sadece Osmanlı öncesi dönemi kapsayan Kıbrıs Tarihi I kitabında bu durum daha net görülmektedir. Kitap, Kıbrıs'ı antik Yunan medeniyetinin bir toprağı olarak tanımlayıp onun Helen mirasını vurgulamaktadır. Bu anlamda kitapta yer alan bir resimde Kıbrıs Ege medeniyetinin parçası olarak gösterilirken günümüz Yunanistan topraklarına Anadolu'dan daha yakın ve Türkiye ise mevcut hâlimden daha küçük bir şekilde tasvir edilmiştir.

Kitapların görsellerinde Kıbrıs Adası mevcut siyasi sınırlar olmadan bir bütün olarak gösterilmiş, adanın coğrafyası, adaya ait geçmişte birlikte ve ortak yaşamayla alakalı görsel kullanılmıştır (Önen vd. 123-131). Kitaplardaki bu ve benzeri bilgi ve görseller, Kıbrısçılığı Kıbrıs Türklerinin kimliğinin ana unsuru olarak değerlendiren tarih anlayışına sahip yeni sol hükümetin ideolojik eğiliminin kitaplara yansımaları idi (Çolak, "Nationalism"). Yeni kitaplarda kimlik tanımı, etnik ya da dinsel yerine bölgeci ve kültürcü temelli, yani Kıbrıslı temelli yapılmıştır. Kıbrıs'ta bölünmenin müsebbibi görülen 'etnik ayrışma' yerine 'Kıbrıslılık üzerinde birleşme' ve 'ortak bir Kıbrıslı kimliği' inşa edilmek amaçlanmıştır. Bu minvalde kitaplarda Türkiye için hiçbir yerde 'anavatan' terimi kullanılmamış, bunun yerine yerli bir yak-

laşım ile Kıbrıs'ı ifade etmek için 'adamız' veya 'ülkemiz' terimleri çok sık ve 'Kıbrıslı' Rumları ve Türkleri kapsayacak şekilde 'Kıbrıslılar' ve 'halk' kelimeleri de genel ifade olarak kullanılmıştır (Papadakis, "Narrative" 18). Türk ya da Rum yerine Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum nitelendirmelerinin yanında görsellerde aynı resmedilmiş, milliyetçiliğin bölen, ayıran ve ayrıştıran bir ideoloji olduğu vurgulanmış (Karahasan ve Latif) ve bir kimlik göstereni olarak 'Kıbrıslı' tabiri kitaplarda sıklıkla yer almıştır kullanılmıştır (Keser 11). Tüm bu Kıbrıs merkezli anlatı ve görseller temelinde birleştirici kimlik 'Kıbrıslı' olarak inşa edilmeye çalışılmış, başvurulan ana referans 'Anavatan Türkiye' yerine 'Avrupalılık' olarak değiştirilmiştir (Özsezer ve Özkul 157).

Kıbrısçı tarihçilik, sol çevrelerin siyasal hedefleri doğrultusunda, bir dizi unutmaya ve hatırlamayı içerecek şekilde düzenlenmiştir. Bu 'tarihin unutturulması ve hatırlatılması' istenen seçici tavır, hedeflenen siyasal mühendislik çerçevesinde, değiştirilen kitaplarda 'Rumlara dönük ulusal düşman imajı ve inşasının' reddedildiği, 'siyasi ve askeri tarih yerine kültürel ve sosyal tarihe' geniş yer ayrıldığı, 'ortaklıkların' vurgulandığı (Karahasan ve Latif 21-23; Latif, "A Challenging" 14) şeklinde meşrulaştırılıyordu. Bu anlayışa göre, siyasi ve askeri tarih daha çok mücadele, ayrışma ve çatışma içerirken, sosyal ve kültürel tarih birliktelik, ortaklıklara dikkat çekmektedir. Tarih anlatısındaki seçicilik ve ortaklıklara yoğunlaşma çatışmaların en yoğun yaşandığı 1960'lı yılların anlatısına da yansır. Her iki toplumunda sosyopolitik ve sosyoekonomik durumlarını belirlemiş olan 1974 yılına kadar yaşanan etnik çatışmaya çok az yer verilmiştir. Bununla ilişkili olarak 1963-1974 arasında Türklerin küçük bir toprak parçası olan enklavlere hapsedilip mağdur edilmesine de çok kısa değinilmiştir. Hatta KKTC'de sıklıkla kullanılan Türkiye'nin 1974 müdahalesinden bahsedilen bölümlerde bile bayrak, anıt ya da mezarlıklara yer verilmemiştir. Eski kitapların kahramanca direniş olarak tanımlandığı TMT'nin faaliyetleri şiddet içerdiği gerekçesiyle yeni kitaplarda kınanmıştır.

Ayrıca, kitaplarda hatırlanması istenen benzerlikler ve ortaklıklar olarak, Kıbrıs'a özgü kıyafetler, kültürel ve folklorik öğeler, Kıbrıslı Rumlar ile Türklerin Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmaları, maden şirketine karşı birlikte yapılan grevler, ortak müzik ve eğlenceler, Dr. Fazıl Küçük ve Makaryos'un birlikte yaptığı geziler ile açlık, salgınlar, deprem doğal felaket gibi şeyler vurgulanmış, hatta yerlerin hem Türkçe hem de Rumca isimleri-

ne birlikte yer verilmiştir. Burada geçmişte birlikte yaşanmışlıklar üzerinden birlikte yaşamanın mümkün olduğu, etnik ve dinsel farklılık olsa bile kaygılarının, amaçlarının ve mücadelelerin birlikte olacağı mesajı verilmiş, etnik ve dinsel farklılıklar ayrılmaya neden olmaması gerektiği aksine iş birlikleri ve ortak acılarda birleşileceği gösterilmek istenmiştir (Önen vd. 129; Latif, “Dilemmas” 10-11 ve 16). Yine yerli bir yaklaşımla kitaplarda göze çarpan detaylardan birisi de Kıbrıs ağzının kullanılmış olmasıdır. Özellikle çizimler ve diyaloglar çoğunlukla Kıbrıs ağzı ile yapılmaktadır (Latif, “Dilemmas” 99).

Kıbrısçılık çerçevesinde yeni kitaplarda Türkiye ile kurulan kültürel, siyasi, tarihî ve coğrafi ilişki anlatımında önemli değişim görülmektedir. 2004 öncesi kitaplarda Kıbrıs'ın Anadolu'nun coğrafi uzantısı olduğu vurgulanırken 2004 sonrasında ise “özgün ve ayrı bir kara parçası olarak ülkemiz Kıbrıs adası” söylemi tercih edilmiş, hatta adanın hiçbir kıta ile bağlantısı olmadığı, denizden yükseldiği altı çizilerek farklı yerlerde vurgulanmıştır (Önen vd. 114, 123-131). 2004 öncesi Yunanistan'ın adayı hiç yönetmediği, ada ile tarihsel bağlarının olmadığı, adanın Osmanlı egemenliğinde huzurlu ve barışçıl bir dönem yaşadığı vurgulanırken, yeni kitaplarda ise Kıbrıslıların kültürlerinin, dillerinin, tarihlerinin, hatta coğrafyalarının Yunanistan ya da Türkiye'ye yakınlık yerine Kıbrıs'ın bizatihi nev-i şahsına münhasır olduğu savunulmuştur (Önen vd. 149; Latif, “A Challenging” 8). Tüm Kıbrıs'a özgü bir coğrafya, kültür, dil ve tarihî anlatıları yerel milliyetçi bir kimlik olarak Kıbrısçılığı inşa etme çabasının göstergesidir.

Gelecekte ‘barışçıl birlikte var olma’ fikri etrafında sürekli hatırlatılacak olan öğeler tarih-dışı bir inşa çabası olarak belirlemektedir. Bu amaca yönelik olarak ‘toplumsal birliktelik’, ‘paylaşılan Kıbrıs kültürü’, ‘solun toplumlararası iş birliği’ gibi mitler oluşturulmuştur (Çolak, “Nationalism” 39). Unutturulmaya çalışılan ise modern zamanların Kıbrıs tarihini ve Kıbrıs'ta yaşayanların kimliklerini şekillendiren farklı ideolojiler ve hareketler ile onlara dayalı mücadeleler, zıtlıklar ve çatışmaların varlığıdır. Kıbrısçılar, sosyokültürel benzerlikleri seçmeci ve tarih-dışı bir şekilde kurgulayarak, Kıbrıs'ın siyasal tarihiyle nerdeyse taban tabana zıt yeni iş birlikleri ve benzerliklerle dolu yeni bir sosyal tarih yazıp benimsetmeye çalıştılar. Kitaplar, Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliğine, göçmenlere ve Türkiye'ye yönelik yerli ve dışlayıcı

bir dil kullanıyor, bu ötekileri yeniden tanımlayıp konumlarını pekiştiren yeni mitler inşa ediyordu.

Sağ ve milliyetçi siyasi partiler ve liderler, 2004 yılından itibaren hem yeni kitapları hem de kitapların dayandığı Kıbrısçılık ideolojisini çok sert bir şekilde eleştirmeye başladılar. Denktaş, kitapların vatansever, milliyetçi tarihçilerce revize edilmesi gerektiğini belirtirken; Eroğlu da benzer şekilde yeni tarih kitaplarında Türk kimliğine yer verilmeyip Türk milliyetçiliğinin etnik çatışmanın müsebbibi olarak belirtilmesinin Kıbrıs Türkleri tarafından kabul edilemez olduğunu savunmuştur (*North Cyprus Daily*). UBP Rumlar ile Türkleri aynı gösteren ve Kıbrıs Türklerinin geçmişini ve Türklüklerini unutturmayı amaçlayan yeni kitapların, 'Kıbrıslı' kimliği olan bireyler yetiştirmek istediği eleştirisi yapmıştır. UBP'nin 2009'da iktidara gelmesinin ardından ilk yaptığı işlerden birisi okutulan tarih ders kitaplarını değiştirmek oldu. 2005'de okutulmaya başlanan *Kıbrıs Tarihi* kitaplarının adı ise *Kıbrıs Türk Tarihi* olarak değiştirilmiş ve içeriği de tamamen yenilenmiştir. 2009 sonrası uygulamaya koyulan yeni kitaplarda Kıbrıs milliyetçiliği yerine Türk milliyetçiliği vurgusu kitapların içeriklerine ve görsellerine yeniden yansımıştır. 2004 sonrası tarih yazımının aksine Osmanlı ve Türk tarihine yeniden daha çok odaklanılmış, KKTC'de 'iç bütünlüğü sağlam bir toplumu oluşturmak' için geçmişte yaşanmış saldırılar ve yaşanan acılar vurgulanmıştır. Osmanlı dönemi, Türkiye'nin kuruluşu, Rumların yaptığı saldırılar ve Türkiye'nin 'kurtarıcı' müdahalesi uzun ve geniş biçimde anlatılmış, Helenik dönem, İngiliz dönemi ve Kıbrıs Cumhuriyeti daha kısa tutulmuştur. Ada halkının Venedik zulümünden kurtulmak için Osmanlı'ya başvurdukları, adanın Osmanlı yönetimi altında en huzurlu dönemini yaşadığı vurgulanmıştır. Adayı ilhak eden İngilizlerin sömürgeci güç olduğunun altı çizilerek, İngilizlerin hâkim olduğu dönem kayıp yıllar biçiminde tasvir edilerek kısa anlatılmıştır. Kıbrıslı Türklerin tarihi Türk tarihi temelinde anlatılmış, Orta Asya'nın geçmiş yurt olmasından ve Türklükten sık sık bahsedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hatta Kurtuluş Savaşından itibaren Kıbrıslı Türklerin anavatan Türkiye'ye gönül bağı ile bağlı oldukları, Türkiye'nin dönüşümünü örnek aldıkları vurgulanmıştır.

Ayrıca kitaplarda özellikle 1963'ten sonra yaşanan çatışma ortamı ve Rum saldırılarına geniş ve detaylı yer verilmiş, EOKA üyeleri terörist olarak tarif edilerek Rumların niyetlerinin bağımsızlıktan ziyade *enosis* olduğu sıklıkla

hatırlatılmıştır. Rum planları ile Rum saldırı ve mezalimleri vurgulanıp resimler ve karikatürler gibi görseller ile anlatılmıştır. Hatta Rumların Türkleri sevmediği, Kıbrıslı kimliğine ve Türklerle birliğe inanmadıkları fikri fotoğraf ve karikatür aracılığıyla desteklenmiştir. 2004 sonrası kitapların aksine Serter'in "Kıbrıs'ın Anadolu uzantısı" olduğu söylemine dönüş yapılarak Anadolu ve Kıbrıs adasını birlikte gösteren harita ve fotoğraflara yer verilmiştir. Kitaplarda genel olarak Kıbrıs'ın bir Türk adası olduğu mesajının altı daha güçlü biçimde çizilmektedir.

Kıbrıslı kimliği yerine tekrardan Türk kimliğine vurgu yapan 2009 sonrası tarih ders kitaplarını sol çevreler eleştirmiştir. Kitaplarının değiştirilmesi ve uygulanan politikalar CTP ve sol gruplar tarafından 'ırkçı, şovenist ve ayrılıkçı' olmakla eleştirilmiş gerek yeni kitap içerikleri toplumun sosyal kültürel yapısını dönüştürmeyi, Kıbrıs Türk kimliğinin Türk-İslam sentezi temelli yeni bir kimlik inşa etmeyi amaçladığını belirtmiştir (CTP). Solun aday olarak cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Akıncı (2015-2020) döneminde biraz da olsa bu söylemler zemin bulmuş ama politikaya dönüşmemiştir. UBP'nin ve adayı Ersin Tatar'ın 2020 cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmasıyla birlikte ders kitapları tartışması hâkim söylem etrafında devam etmişti. Türkiye'den kurumların desteği ile Ağustos 2021'de 'Kıbrıs Türk Tarihi ve Öğretimi' konulu bir panel düzenlemiş, tarih kitaplarının gözden geçirilerek yeniden yazılması gerektiği dile getirilmiştir (TTK). Panelde konuşan Ersin Tatar, önceki dönem değişen tarih kitaplarını eleştirmiş, tarihlerinin ve yaşadıkları zulümlerin unutturulduğunu savunarak, tarihin tüm ayrıntıları ile iyi bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Talat bu açıklamaları Kıbrıs Türklerinin 'eski ırkçı tarih' anlatısına izin vermeyeceğini belirterek eleştirmiştir (*Yeni Düzen*, Kıbrıs Türkü).

Sonuç

Bu çalışmada Kuzey Kıbrıs'ta özellikle sol gruplar arasında giderek güçlenen Rum ve Türk milliyetçiliklerine göre daha geç gelişip onlara tepki olarak ortaya çıkan Kıbrıslılık 'yeni-kabileci milliyetçilik' ve 'çoğulcu milliyetçilik' ekseninde ele alınmış ve günümüz şartları içerisinde bir yeni-kabileci milliyetçilik olduğu tartışılmaktadır. Dünya genelinde yeni teknolojik gelişmeler, iletişim ve etkileşimin daha hızlı ve etkili olması, göçle çeşitliliğin artması geleneksel ana akım yazının yetersiz kalmasına sebep olmuş ve bu yüzden de yeni bir milliyetçilik kavramsallaştırması ihtiyacı ortaya çıkarmış-

tır. Kıbrıs özelinde de ağırlıklı olarak sivil-etnik milliyetçilikler etrafında gelişen hâkim yazın ve tartışmalar milliyetçiliği açıklamada yetersiz kalmıştır. İşte bu makale hâkim yazının eksik olduğu noktaları tamamlama iddiasıyla Kıbrıs'ı anavatan olarak görüp toprak ve kültürel temelli, yerlici bir milliyetçilik olarak ortaya çıkan Kıbrısçılığın, ulusal ve uluslararası öteki tanımı, geçmişten bugüne yansıyan bir hayalî cemaat arayışı, dışardan gelenlere yani ada kökenli olmayan göçmenlere dönük karşıtlığı ve dışlayıcılığı bakımından yeni kabileci bir milliyetçilik özellikleri taşıdığını ileri sürmektedir. Bu iddia Kıbrısçı milliyetçi kimliğin inşa edilmesinde göç hareketlerine ve göçmenlerin konumlarına dönük söylem ve uygulamalar ile tarih ders kitaplarının değişimi ve tarih yazımı konuları incelenmek suretiyle ispat edilmeye çalışılmıştır.

2000'li yıllarla birlikte Kıbrıs Türk toplumu içinde Kıbrıs'ın AB'ye üyelik süreci ve GKRY'nin adanın tamamını temsilen AB'ye üye yapılması, Kıbrısçılık ve Türk milliyetçiliği temelli sosyo-politik bölünmüşlüğü artması ile sert siyasal dalgalanmalar yaşanmış ve bu dalgalanmaların etkisi günümüze kadar sürmüştür. Tüm bunlar küreselleşmenin etkisinin derin hissedildiği, uluslararası göçler yoluyla insan hareketliliğinin her toplumu etkilediği ve gelişen teknoloji ile hızlı iletişim ve etkileşimin yaşandığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Benzeşmenin arttığı kadar farklılıkların daha da fazla farkına varıldığı bu dönemde yeni geçmişler üretilmiş ve ortaya çıkan çeşitliliğe yönelik yeni tutumlar takınılmaya başlanmıştır. Yeni süreçleri açıklayabilmek için hâkim milliyetçilik yaklaşımları yetersiz kalmaya başlamıştır. Hele de Kıbrıs gibi iki toplumlu yapıya, koloni tecrübesine, yaklaşık yüz yıllık etnik ayrışma ve çatışma geçmişine, çatışma sonrası coğrafi ayrışma ve ayrı devletleşme süreçlerine ve birçok uluslararası aktörün (Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve AB gibi) dâhil olduğu bir soruna sahip bir yerde, bahsi geçen değişim ve dönüşümlerin etkisi altında milliyetçilik yaklaşımlarının da yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı hasıl olmuştur.

Kıbrıs'ta milliyetçilik bağlamında yapılan çalışmalarda baskın olan Kıbrısçılığı 'sivil ve kapsayıcı' milliyetçilik ve Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk milliyetçiliğini 'etnik ve dışlayıcı' milliyetçilik yaklaşımları günümüzde adadaki milliyetçilik akımlarını açıklamaktan çok uzak kalmıştır. Kıbrısçılık, 'etnik milliyetçiliğin' yekpareliğine, dışlayıcılığına ve öteki düşmanlığına eleştiri getirirken kendisi yeni bir biçimde dışlayıcı yerlici bir anlayışla, *göçle oluş-*

muş çeşitliliği reddeden, uluslararası bir öteki (Türkiye) bağlamında Kıbrıslılar cemaatine yekpare bir bütün olarak bakan yeni-kabileci bir söylem üretmiştir. Genel anlamda yeni-kabileci milliyetçilik olarak Kıbrısçılık, ötekileştirici bir yerlici söylemi merkeze almak, *çeşitlilik karşıtı bir söylem ve eylemi ortaya koymak* suretiyle eleştiri getirdiği dışlayıcı anlayışı da aşan, seçmeci bir şekilde mitlerle inşa edilmiş yekpare, kapalı ve bölgeci hayali bir yeni cemaat tanımlamaktadır.

Sonuç olarak, tarih kitapları değiştirilerek etnik kimlik yerine coğrafya ve kültüre dayanan, seçmeci bir şekilde geçmişten bugüne tarih, kültür, gelenek vb. ortaklık ve mitlere odaklanan, ada temelli bir hayali cemaat yaratılmaya çalışılmıştır. Bu çaba, katı ideolojik bir temelde farklı düşünenler dışlanarak yapılmaya çalışıldığından geniş bir 'iç düşmanlar' ortaya çıkarmıştır. Benzer biçimde Türkiye'den gelen göçmenlere dönük ötekileştirme hem kamu kurum ve kuruluşlarında hem sosyal hayatta hem de iş hayatında görülmüş, adadaki yerli halk olan Kıbrıslı 'bize' karşı Türkiye ve göçmenler öteki olarak değerlendirilmiştir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları şöyledir: Prof. Dr. Yılmaz ÇOLAK % 40, Dr. Öğretim Üyesi Yakup ŞAHİN % 35, Dr. Öğretim Üyesi Aysel Özdemir Çolak %25.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Açıklamalar

1 Bu makalede *Kıbrıs milliyetçiliği* ya da *Kıbrısçılık* İngilizce yazında kullanılan *Cypriot nationalism* ya da *Cypriotism* kavramlarının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar bazı Türkçe yayınlarda (Hasgüler; Çağlayan) ve kuzeydeki sol basında kavram *Kıbrıslılık* olarak kullanılsa da Kuzey ve Güney Kıbrıs'a yönelik bir siyasi ve toplumsal proje öneren bir ideolojiyi tanımlamaya yönelik kullanıldığı için Türkçede ideolojik eğilimi vurgulama açısından bizce *Kıbrısçılık* kullanımı daha uygun düşmektedir. Bir de Türkçede Kıbrıslılık daha çok bir durumu, bir hali ifade etmesinden dolayı kurgulanmış bir siyasal ideolojiyi ifade edecek bir şekilde kullanılması adadaki siyasal ve sosyal gerçeklikle de çok örtüşmemektedir.

- 2 Türkiye'den Kıbrıs'a göçenler ya da çalışmak için gidenler her ne kadar bazıları KKTC vatandaşı olmuş olsalar bile etnik köken, coğrafya ya da başka bir özelliğe bakılmaksızın 'Türkiyeli' olarak tanımlanmaktadır. KKTC'de yapılan çeşitli saha çalışmalarında bu durum net biçimde ortaya konulmaktadır. Özellikle de coğrafi bir merkeze dayanan Kıbrıslılık kimliği savunan Kıbrıs Türk solu Türkiyeli niteliğini daha çok yapmaktadır. Buradaki bir başka neden de ben/biz ve öteki zıtlığı tanımıdır.
- 3 Hobsbawm, milliyetçiliği modernleşmeyle ilişkilendirip tarih, kültür, semboller hatta mitlerle yani icat edilmiş geleneklerle inşa edildiğini iddia etmektedir.
- 4 Gellner milliyetçiliğin yaratılmış ve inşa edilmiş olduğunu, farklılıkları olan kültürel toplulukların bir araya getirilerek millet yaratıldığını belirtmekte ve burada da sanayileşmeye vurgu yapmaktadır.
- 5 Anderson'a göre milliyetçik hayal edilmiş bir siyasal cemaat olarak değerlendirilmekte ve milliyetçilikte kültüre, dile ve kapitalizmin gelişmesine önem atfedilmektedir.
- 6 Smith, modernistlerin iddia ettiği gibi milliyetçiliğin tek başına yaratılmış ve inşa edilmiş olmadığını, primordilalistlerin iddia ettiğinin aksine ezelden ebede de var olmadığını savunur. Orta yolcu bir bakış açısıyla bu iki yaklaşımı sentezleyen Smith, etnik kimlik, soy, kültür aile gibi öğelerin elitler tarafından güçlü biçimde işlenerek milletin yaratıldığını mitler, tarih, dil vb. unsurların milletin inşa edilip güçlendirilmesindeki önemli araçlar olduğunu iddia etmektedir (2004).
- 7 İngiliz sömürge yönetimi bu kitapların kullanımını 1931-1948 arası yasaklamıştır.

Kaynaklar

- Aвраamidou, Maria. "Exploring Greek-Cypriot Media Representations of National Identities in Ethnically Divided Cyprus: The Case of the 2002/2004 Annan Plan Negotiations." *National Identities*, vol. 20, no. 5, 2018, ss. 439-461.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları, 2009.
- Brown, David. "Are There Good and Bad Nationalism?" *Nations and Nationalism*, vol. 5 no. 2, 1999, ss. 281-302.
- Bryant, Rebecca. "Turkey, Cyprus and the European Division." *Insight Turkey*, vol. 9, no. 1, 2007, ss. 120-126.
- Bryant, Rebecca, ve Christalla Yakinthou. *Cypriot Perceptions of Turkey*. TESEV, 2012.
- Bryant, Rebecca, ve Mete Hatay. *Sovereignty Suspended: Building the So-Called State*. University of Pennsylvania Press, 2020.
- Bu Memleket Bizim Platformu, 22 Mart 2022, <https://www.facebook.com/bumemleketbizimplatformu/>.

- Bugün Kıbrıs*. “Tatar. Kıbrıs Türk tarihi bilmiyor.” 18 Eylül 2021, <https://bugunkibris.com/2021/09/18/tatar-kibris-turk-tarihi-bilmiyor/>.
- Cahit, Neriman. “Çağdaş Bir Tarih Eğitimi ve Yeni Kitaplar Üzerine.” *Yeni Düzen*, 26 Aralık 2005.
- Çağlayan, Pınar. *Kıbrıslı Olamamak: Kıbrıs'ta Milliyetçiliklerin İdeolojik Kökenleri Üzerine Bir Analiz*. Ankara Üniversitesi SBF, Uluslararası Siyasi ve Ekonomik İlişkiler Araştırma Merkezi, 2014.
- Çolak, Yılmaz. “Nationalism and the Political Use of History in Cyprus: Recent Developments.” *Kasarinlan: Philippine Journal of Third World Studies*, vol. 23, no. 2, 2008, ss. 20-45.
- Çolak, Yılmaz. “Identity and Citizenship among Turkish Immigrants in Northern Cyprus.” *Migration around Turkey: Old Phenomena, New Research*, ed. Ahmet İçduygu, Deniz Yüksek ve Damla B. Aksel, ISIS Press, 2013.
- Gellner, Ernest. *Uluslar ve Ulusçuluk*. Hil Yayınları, 2008.
- Hadjipavlou, Maria. “The Cyprus Conflict: Root Causes and Implications for Peacebuilding.” *Journal Peace Research*, 44 (3), 2007, ss. 349-365.
- Hasgüler, Mehmet. (ed.). “Kıbrıslılık Kimliği: Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlardaki Farklılaşmalar.” *Kıbrıslılık* içinde. Agora, 2008.
- Hatay, Mete. *Is the Turkish Cypriot Population Shrinking? An Overview of the Ethno-Demography of Cyprus in the Light of the Preliminary Results of the 2006 Turkish Cypriot Census*. PRIO Report 2, POST Araştırma Enstitüsü, 2007.
- Hatay, Mete. “The Problem of Pigeons: Orientalism, Xenophobia and a Rhetoric of the ‘Local’ in North Cyprus.” *Cyprus Review*, vol. 20, no. 2, 2008, ss. 145-171.
- Hatay, Mete, ve Rebecca Bryant. “The Jasmine Scent of Nicosia: Of Returns, Revolutions and the Longing for Forbidden Pasts.” *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 26 no. 2, 2008, ss. 423-449.
- Hobsbawm, Eric J. *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*. Ayrıntı Yayınları, 2006.
- İlter, Tuğrul, ve Sevda Alankuş. “The Changing Configurations of Self- (M)Other Dialogue in North Cyprus.” *Social Identities*, vol. 16, no. 2, 2010, ss. 261-284.
- Karahasan, Hasan, ve Dilek Latif. *Kıbrıs Tarihi Ders Kitaplarının Metinsel ve Görsel Analizi, Eski ve Yeni Kıbrıs Tarihi Ders Kitaplarının Kıyaslamalı Analizi*. POST Araştırma Enstitüsü, 2010.
- Karahasan, Hasan. “‘Bitmiş Hikâye, Bitmemiş Tarih’: Kıbrıs'ta Tarih Eğitimi Tartışmaları.” *Yeni Düzen*, 20 Eylül 2021, *Yeni Düzen*, <https://www.yeni-duzen.com/bitmis-hikaye-bitmemis-tarih-kibrista-tarih-egitimi-tartismalari-144601h.htm>.

- Karakaş, Burcu. "Kuzey Kıbrıs'ta 'Varoluş' Sıkıntısı." *Radikal*, 13 Şubat 2011, <http://www.radikal.com.tr/politika/kuzey-kibrista-varolus-sikintisi-1039851/>.
- Kaufman, Eric. "Ethno-traditional Nationalism and the Challenge of Immigration." *Nations and Nationalism*, vol. 25, no. 2, 2019, ss.435-448.
- Keser, Ulvi. "Kıbrıslılık Bağlamında KKTC' de Tarih Öğretiminde Karşılanan Sorunlara Kesitsel Bir Bakış." *2nd International Symposium on History Education*, 1-14. KTÜ Yayınları, 2012.
- Kıbrıs*. "Seçmen Sayısı 1 Yılda 4 bin 154 Arttı." 7 Kasım 2021.
- Kıbrıs Kıbrıslıdır*. 21 Nisan 2022, <https://www.cypriots.org/tr/>.
- Kıbrıs'ta Nefret Söylemi, Davranışları ve Suçları ile İlgili Rapor*. PROMITHEAS Araştırma Enstitüsü, 2015.
- Kıbrıs'ta Sosyalist Gerçek*, no. 77, Ağustos 2002.
- Kıbrıslılar Birliği*. 21 Nisan 2022, <https://www.cypriots.org/tr/>.
- Kızılyürek, Niyazi. *Doğmamış Bir Devletin Tarihi: Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti*. İletişim Yayınları, 2005.
- Kızılyürek, Niyazi. "AKP ve Kıbrıslı Türkler: İşbirliğinden Kültür Savaşına." *Yeni Düzen*, 25 Nisan 2021, <https://www.yeniduzen.com/akp-ve-kibrisli-turkler-isbirliginden-kultur-savasina-17308yy.htm>.
- "KKTC'de Nüfus Sayım Sonuçları Açıklandı", *Sabah*, 13 Ağustos 2013, <https://www.sabah.com.tr/dunya/kktcde-nufus-sayim-sonuclari-aciklandi-2462057>.
- "KKTC'li Sendikacının Türkiye Karşısı Sözlerine Başbakan Erhürman'dan Tepki." 16 Şubat 2019, *DHA*, <https://www.dha.com.tr/dunya/kktc-li-sendikacinin-turkiye-karsiti-sozlerine-basbakan-erhurman-dan-tepki-1626896>.
- Klerides, Eleftherios. "Multi-ethnic Societies in Transition to Independence: The Uneven Development of Colonial Schooling in Cyprus and Singapore." *Comparative Education*, 13 September 2021.
- Konuk, Nebiye. "Kıbrıslı Türklerin Göçmenlere Bakışı." *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, vol.2 no.3, 2018, s..55-81.
- Kreuzer, Peter. "Violent Civic Nationalism versus Civil Ethnic Nationalism: Contrasting Indonesia and Malay(sia)." *National Identities*, vol. 8, no.1, 2006, ss. 41-59.
- Kurtuluş, Hatice, ve Semra Purkis. *Kuzey Kıbrıs'ta Türkiyeli Göçmenler*. T. İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- "KTÖS, AKP ve UBP'yi Protesto Etti." *Haber Kıbrıs*, 14 Aralık 2012, <https://haberkibris.com/ktos-akp-ve-ubpyi-protesto-etti-2012-12-14.html>.
- Kuzio, Taras. "The Myth of the Civic State: A Critical Survey of Hans Kohn's Framework for Understanding Nationalism." *Ethnic and Racial Studies*, vol. 25, no. 1, 2002, ss. 20-39.

- Kymlicka, Will. *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*. Oxford University Press, 2001.
- Larin, Stephen J. "Is It Really about Values? Civic Nationalism and Migrant Integration." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 46, no. 1, 2020, ss. 127-141.
- Latif, Dilek. "A Challenging Educational Reform: Politics of History Textbook Revision in North Cyprus." *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, vol. 49, no. 1, 2019, ss. 30-46.
- Latif, Dilek. "Dilemmas of Moving from the Divided Past to Envisaged United Future: Rewriting the History Books in the North Cyprus." *The International Journal for Education Law and Policy*, Special Issue, 2010, ss. 35-46.
- Mavratsas, Caesar V. "The Ideological Contest between Greek-Cypriot Nationalism and Cypriotism, 1974-1995: Politics, Social Memory and Identity." *Ethnic and Racial Studies*, vol. 20, no. 4, 1997, ss. 717-37.
- Modood, Tariq. "A Multicultural Nationalism?" *Brown Journal of World Affairs*, vol. 25, no. 2, 2019, ss. 233-246.
- Navaro-Yashin, Y. "De-ethnicizing the Ethnography of Cyprus: Political and Social Conflict Between Kıbrıslı Türk and Settlers from Turkey." *Divided Cyprus: Modernity, History and an Island in Conflict*. ed. Y. Papadakis, Y. N. Peristianis ve G. Welz, Indiana University Press, 2006, pp. 84-99.
- Niegunth, Tim. "Beyond Dichotomy: Concepts of the Nation and the Distribution of Membership." *Nations and Nationalism*, vol. 5, no. 2, 1999, ss. 155-173.
- North Cyprus Daily*, 26 Kasım 2004.
- Önen, Mehveş, Shirin Jetha, Dağseven, Murat Kanatlı, Hakan Karahasan, ve Dilek Latif. *Bariş İçin Eğitim II: 2004 ile 2009 Yılları Arasında Okutulan Ortaokul Tarih Kitaplarının Metinsel ve Görsel Analizi*. Post Araştırma Enstitüsü, 2010.
- Özsezer, Mete, ve Ali E. Özkul. "Siyasi İktidarların Tarih Ders Kitaplarına Etkisi Bağlamında Kıbrıs Türk Toplumunda Yazılan Tarih Kitaplarının İncelenmesi (1974-2016)." *SUTAD*, vol. 45, 2019, ss. 143-165.
- Papadakis, Yiannis. "Greek Cypriot Narratives of History and Collective Identity: Nationalism as a Contested Process." *American Ethnologist*, vol. 25, no. 2, 1998, ss. 149-165.
- Papadakis, Yiannis. "Narrative, Memory and History Education in Divided Cyprus: A Comparison of Schoolbooks on the 'History of Cyprus'." *History & Memory*, vol. 20, no. 2, 2008, ss. 128-148.
- Papadakis, Yiannis. "The Good, the Bad and the Ugly: Greek Cypriot and Turkish Cypriot Schoolbooks on the 'History of Cyprus'." *When Greeks and Turks*

- Meet Interdisciplinary Perspectives on the Relationship Since 1923*, ed. Vally Lytra, Routledge, 2014, ss. 125-140.
- Perikles, Lukas, Meltem Onukan-Samani, ve Gülen Onurkan-Aliusta. "Those who Control the Narrative Control the Future: The Teaching of History in Greek Cypriot and Turkish Cypriot Schools." *Historical Encounters*, vol. 8, no. 2, 2021, ss. 124-139, <https://doi.org/10.52289/hej8.207>.
- Peristianis, Nicos. "Cypriot Nationalism, Dual Identity and Politics." *Divided Cyprus: Modernity, History, and an Island in Conflict*, ed. Y. Papadakis, N. Peristianis ve G. Welz, Indiana University Press, 2006, ss. 100-120.
- Philippou, Stavroula. "On the Borders of Europe: Citizenship, Education and Identity in Cyprus." *JSS- Journal of Social Science Education*, 2007.
- Psaltis, Charis, Mario Carretero, ve Sabina Čehajić-Clancy. "Conflict Transformation and History Teaching: Social Psychological Theory and Its Contributions." C. Psaltis (ed.) içinde, *History Education and Conflict Transformation*. Londra: Palgrave Macmillan, 2017, doi 10.1007/978-3-319-54681-0_1.
- Rüstemli, Ahmet, Biran Mertan, ve Orhan Çiftçi. "In-Group Favoritism among Native and Immigrant Turkish Cypriots." *The Journal of Social Psychology*, 140/1, 2020, ss. 26-34.
- Samani, M. O. *Kıbrıs'ta Türk Milliyetçiliği*. Bayrak Matbaacılık, 1999.
- Shulman, Stephen. "Challenging the Civic/ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism." *Comparative Political Studies*, vol. 35, no. 5, 2002, ss. 554-585.
- Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. İletişim Yayınları, 2004.
- Sonan, Sertaç, Ebru Küçükşener ve Enis Porat. *Kuzey Kıbrıs'ta Siyaset ve Toplum: Bir Anket Çalışması*, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2020.
- Şah, Aziz. "Taşımaya Nüfus Politikası İlhak Politikasıdır!" *Avrupa*, 29 Mart 2021.
- Şahin, Yakup. *Kimlik Temelli Çatışmalar ve Barış Arayışları: Kıbrıs ve Lübnan'ın Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, 2012.
- Tekerek, Hüseyin. "Nationalism and Reconciliation in Cypriot Documentary Film, 1976–1987." *SAGE Open*, vol. July-September, 2021, ss. 1-10.
- Tilly, Charles. "The State of Nationalism." *Critical Review*, vol. 10, Special Issue on Nationalism, 1996, ss. 299-306.
- Triandafyllidou, Anna. "Nationalism in the 21st Century: Neo-Tribal or Plural?" *Nations and Nationalism*, vol. 26, no. 4, 2020, ss. 792-806.
- Tocci, Nicos. "Greece, Turkey and Cyprus". *European Politics*, Ed. Colin Hay ve Anand Menon, Oxford University Press, 2007, ss. 117-129.
- TTK. "KKTC'de "Kıbrıs Türk Tarihi ve Öğretimi Paneli" Düzenlendi." 12 Ağustos 2021, <https://www.ttk.gov.tr/duyurular/kktcdde-kibris-turk-tarihi-ve-ogretimi-paneli-duzenlendi/>.

- “Türkiye, Kansız Bir Soykırım Uyguluyor.” *Gazetda*, 29 Kasım 2019, <https://www.gazetda.com/guncel/turkiye-kansiz-bir-soykirim-uyguluyor-h35990.html>.
- Türkoğlu, Fatma. “Kıbrıslı Türklerde Zenofobi (Yabancı Düşmanlığı).” *Feminist Atölye*, 20 Mayıs 2012, <http://www.feministatolye.org/index.php/kibris-fem/makaleler/425-kibrisliturklerde-zeonofobi>.
- “UBP Kıbrıs Türk Eğitim Sistemini çökertti!” *Cumhuriyetçi Türk Partisi*, 16 Eylül 2021, <https://cumhuriyetciturkpartisi.org/16-Eylul-2012-UBP-Kibris-Turk-Egitim-Sistemini-cokertti.html>.
- Volkan, Vamık. *Kıbrıs: Savaş ve Uyum; Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*, çev. B. Kılınçer, Everest, 2008.
- Yack, Bernard. “The Myth of the Civic Nation.” *Critical Review*, vol. 10, no. 2, 1996, ss. 193-212.
- Vogel, Birthe. “The Cyprus Conflict and Party-Society Relations: Between Ethno-nationalism and Peace Formation.” *Party-Society Relations in the Republic of Cyprus: Political and Societal Strategies*, ed. Giorgos Charalambous ve Christophoros Christophorou, Routledge, 2015, ss. 151-166.
- Vural, Yücel, ve Ahmet Rüstemli. “Identity Fluctuations in the Turkish Cypriot Community.” *Mediterranean Politics*, vol. 11 no. 3, 2006, ss. 329-348.
- Vural, Yücel, ve Evrim Özuyanık. “Redefining Identity in the Turkish Cypriot School History Textbooks: A Step towards a United Federal Cyprus.” *South European Society and Politics*, vol. 13, no. 2, 2008, ss. 133-154.
- Vural, Yücel, ve Nicos Peristianis. “Beyond Ethno-nationalism: Emerging Trends in Cypriot Politics after the Annan Plan.” *Nations and Nationalism*, vol. 14, no. 1, 2008, ss. 39-60.
- Yeni Düzen*. “Kıbrıs Türkü tarihini bilmeli.” *Yeni Düzen*, 11 Ağustos 2021, <https://www.yeniduzen.com/kibris-turku-tarihini-bilmeli-143223h.htm>.
- Zhuravlev, Oleg, ve Volodymyr Ishchenko. “Exclusiveness of Civic Nationalism: Euromaidan Eventful Nationalism in Ukraine.” *Post-Soviet Affairs*, vol. 36, no. 3, 2020, ss. 226-245.

Rise of Neo-Tribal Nationalism in North Cyprus: Debates on Migration and History Writing*

Yılmaz Çolak**

Yakup Şahin***

Aysel Özdemir Çolak****

Abstract

This study aims at examining the debates on identity and nationalism in North Cyprus in reference to a new analytical perspective called ‘neo-tribal nationalism’. The clashing Greek and Turkish nationalisms especially from British colonialism in Cyprus embraced a new evolution from 1960s, and especially since the partition of Cyprus in 1974. In the two sides of the island where these two official nationalisms prevailed, ‘Cypriotism or ‘Cypriot nationalism’ has developed as a nativist alternative ideology. Especially in Turkish Republic of North Cyprus (TRNC) under the influence of globalization and EU membership processes by the 2000s, left social and political groups launched Cypriotism being influential over society and politics. For this study, the dichotomy of ethnic vs civil nationalism which has often been applied in the studies on nationalism in Cyprus hypothetically fails to explain the transformation in North Cyprus. It argues that Cypriotism may be called as ‘neo-tribal nationalism’ as it focuses

* Date of Arrival: 11 October 2022 – Date of Acceptance: 03 November 2023

You can refer to this article as follows:

Çolak, Yılmaz, Yakup Şahin, and Aysel Özdemir Çolak. “Kuzey Kıbrıs’ta Yeni-Kabileci Milliyetçiliğin Yükselişi: Göç ve Tarih Yazıcılığı Tartışmaları.” *bilig*, no. 108, 2024, pp. 113-145, <https://doi.org/10.12995/bilig.10805>.

** Prof. Dr., Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-4435-1051

yilmaz.colak28@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Mersin/Türkiye; Polis Akademisi, Uluslararası Güvenlik ABD – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-6744-3901

sahinyakup33@gmail.com

**** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0003-2254-9013

aozdemircolak@gmail.com

on nativism in constructing Cypriot identity, structures myths selectively in building suitable past for that identity, excludes Turkish immigrants through hostile discourses and actions and situates Türkiye as the one of the main international other. This analysis is made through focusing on migration and history writing in TRNC.

Keywords

Cyprus, Cypriotism, Neo-Tribal Nationalism, Migration, History Writing.

Рост нео-племенного национализма на Северном Кипре: споры о миграции и написании истории*

Йылмаз Чолак**

Якуп Шахин***

Айсель Оздемир Чолак****

Аннотация

Целью данного исследования является изучение дебатов об идентичности и национализме на Северном Кипре с точки зрения новой аналитической точки зрения, называемой «неоплеменной национализм». Столкновение греческого и турецкого национализмов, особенно в результате британского колониализма на Кипре, приняло новую эволюцию с 1960-х годов, особенно после раздела Кипра в 1974 году. На двух сторонах острова, где преобладали эти два официальных национализма, «киприотизм» или «кипрский национализм» развился как нативистская альтернативная идеология. Особенно в ТРСК, под влиянием глобализации и процессов членства в ЕС к 2000-м годам, левые социальные и политические группы начали «киприотизм», оказывая влияние на общество и политику. В этом исследовании дихотомия этнического и гражданского национализма, часто применяемая в исследованиях национализма на Ки-

* Поступило в редакцию: 11 октября 2022г. – Принято в номер: 03 ноября 2023 г.

Ссылка на статью:

Çolak, Yılmaz, Yakup Şahin, and Aysel Özdemir Çolak. "Kuzey Kıbrıs'ta Yeni-Kabileci Milliyetçiliğin Yükselişi: Göç ve Tarih Yazıcılığı Tartışmaları." *bilig*, no. 108, 2024, pp. 113-145, <https://doi.org/10.12995/bilig.10805>.

** Проф., д-р, Полицейская академия, Институт безопасности – Анкара/Турция

ORCID: 0000-0002-4435-1051

yilmaz.colak28@gmail.com

*** Д-р, преп., Университет Мерсина, Департамент международных отношений – Мерсин/

Турция; Полицейская академия, Кафедра международной безопасности – Анкара/Турция

ORCID: 0000-0002-6744-3901

sahinyakup33@gmail.com

**** Д-р, преп., Университет Анкары Хаджи Байрам Вели, факультет международных отношений – Анкара/Турция

ORCID: 0000-0003-2254-9013

aozdemircolak@gmail.com

пре, гипотетически не может объяснить трансформацию на Северном Кипре. В исследовании утверждается, что «киприотизм» можно назвать «нео-племенным национализмом», поскольку он фокусируется на нативизме при построении кипрской идентичности, выборочно структурирует мифы для построения подходящего прошлого для этой идентичности, исключает турецких иммигрантов посредством враждебных дискурсов и действий и позиционирует Турцию как главного международного игрока. Этот анализ проводится сквозь призму миграции и написание истории в ТРСК.

Ключевые слова

Кипр, «киприотизм», нео-племенной национализм, миграция, историописание.

Araştırma Makalesi / Research Article

İlk Yazılı Kaynaklarına Göre Oğuzlar *Teñri* mi Yoksa *Tañrı* mı Diyordu?*

Erkan Salan**

Öz

Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili yayımlarda bir sözcüğün *tañrı* (/ *tañgrı*) ve *teñri* (/ *teñgrı*) şeklinde iki farklı biçimiyle karşılaşılır. Hatta bazen aynı eserde hem *tañrı* (/ *tañgrı*) hem de *teñri* (/ *teñgrı*) biçiminde ikili okumaların yer aldığı görülür. Farklı okuma ve kabuller, karışıklık oluşturmakla birlikte aynı sözcüğün sözü edilen dönemde iki farklı fonetik varyanta sahip olduğunun düşünülmesine imkân vermektedir. Var olan bu görünüm, niçin *tañrı* ya da niçin *teñri* okunması gerektiği konusunda bir kısım tespit ve değerlendirmelerin yapılmasını gerekli hâle getirmiştir. Aynı tarihî dönemde bir sözcüğün, herhangi bir sebebe bağlanmaksızın iki farklı biçimde okunması dil araştırmaları ve dönemin dil özellikleri bakımından sorun teşkil etmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde *teñri* biçiminin mi yoksa *tañrı* biçiminin mi kullanıldığını tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmayla ortaya çıkan sonuç; adı geçen dönemde *teñri* biçiminin bulunmadığı ve Oğuzların, ilk yazılı kaynaklarından itibaren sözcüğü *tañrı* şeklinde kalın ünlülü olarak telaffuz ettikleri yönündedir.

Anahtar Kelimeler

Oğuzlar, Eski Anadolu Türkçesi, *teñri*, *tañrı*, yazım, telaffuz.

* Geliş Tarihi: 10 Mayıs 2023 – Kabul Tarihi: 18 Temmuz 2023

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Salan, Erkan. "İlk Yazılı Kaynaklarına Göre Oğuzlar *Teñri* mi Yoksa *Tañrı* mı Diyordu?" *bilig*, no. 108, 2024, ss. 147-160, <https://doi.org/10.12995/bilig.10806>.

** Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Aydın/Türkiye

ORCID: 0000-0002-4052-1121

salanerkana@yahoo.com

Giriş

Sadece yazılı kaynaklarla takip edilebilen Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili yayımlarda *tanrı* (*Itanğrı*)¹ ve *teñri* (*Itengri*)² şeklinde farklı okumalarla karşılaşılır. Hatta bazen aynı eserde hem *tanrı* (*Itanğrı*) hem de *teñri* (*Itengri*) biçiminde ikili okumaların yer aldığı görülür.³ Farklı okuma ve kabuller, karışıklık oluşturmakla birlikte aynı sözcüğün belirtilen dönemde *tanrı* ve *teñri* olmak üzere iki farklı fonetik varyanta sahip olduğunun düşünülmesine de imkân vermektedir. Var olan bu görünüm, niçin *tanrı* ya da niçin *teñri* okunması gerektiği konusunda bir kısım tespit ve değerlendirmelerin ortaya konmasını gerekli hâle getirmiştir. Aynı tarihî dönemde bir sözcüğün, herhangi bir sebebe bağlanmaksızın iki farklı biçimde okunması dil araştırma(-cı)ları ve dönemin dil özellikleri bakımından sorun oluşturmaktadır.

Anadolu sahası eserlerine ait yayımlarda *teñri* ve *tanrı* biçimindeki okumalar, tartışmalara konu olmuştur (Tezcan 422; Korkmaz 467-468; Tezcan, *Marzubân-nâme Tercümesi Üzerine II* 147-148). Eski Anadolu Türkçesinde “Allah, Tanrı” anlamını karşılayan Türkçe sözcüğün *teñri* (*Itengri*) mi yoksa *tanrı* (*Itanğrı*) mi okunması gerektiği konusundaki belirsizliğe, ilk defa Tezcan (422) “‘Marzubân-nâme Tercümesi’ Üzerine” başlıklı tanıtma yazısında “*teñri* ‘tanrı’ sözcüğü Eski Osm.da ön sıradan ünlülerle okumayı haklı kıla- cık hiçbir neden yoktur.” ifadesiyle Korkmaz’ın *teñri* şeklindeki okumasının *tanrı* olarak düzeltilmesi gerektiğini herhangi bir kanıt sunmaksızın vurgu- layarak temas etmiştir. Daha sonra belirtilen eleştiri, Korkmaz (467-468) tarafından şu şekilde cevaplandırılmıştır:

Eğer bu yargının kaynağı Tarama Sözlüğü ise (ki öyle olduğu anlaşılıyor), kendi yargısı da TS.’nün bu maddesi de düzeltilmeye muhtaçtır. Çünkü TS. 3735, 3736, 3737’de verilen örneklere dikkat edilecek olursa, *Tanrı* kelimesi imlâları bakımından 1) *Teñri* (تنكرى), 2) *Tanrı* (تانكرى), 3) *Teñrilik* (تنكركلق) olmak üzere üç ayrı biçimde yazılmıştır. Buna göre 1) *Teñri* yazılışında olanlar XIII-XVI. yüzyıllara, 2) *Tanrı* yazılışında olanlar ise XVI-XIX. yüzyıllara aittir. 3) XV. yüzyıldan alınmış ilgi çekici bir tek örnekte de *Teñri* yazılışı kalın sıradan *-lık* eki ile genişletilmiştir. Bu durumda o yazılışı da *Tanrılık* diye okuyabiliriz. Ancak, eserin hangi yüzyılda kopya edildiğini de ayrıca araştırmak gerekir. Gerek *Teñri* yazılışı yaygın olan yukarıdaki örnek ve açıklamalar gerek Eski Anadolu Türkçesinin birçok yaz-

ması üzerine yaptığımız incelemeler göstermiştir ki, *Tevri* kelimesi, yazılışı bakımından bölgeden bölgeye eserden esere değişik durumlar göstermekle birlikte, Eski Anadolu Türkçesinde ilk kalınlaşma belirtilerini XV. yüzyılda ortaya koymuştur. XIV. yüzyıl metinlerinde hep incedir. XV. yüzyıl ortalarına kadar uzanan dönemde daha yazı klişeleşmemiş ve imlâ da birçok yerde söylenişle bağlantılı bulunduğu, bu kelimenin XIV. yüzyıl metinlerinde ince olduğunu, XV. yüzyılda yer yer kalınlaşmaya yüz tuttuğunu ve bu kalınlaşmanın ancak XVI. yüzyıldan sonra genelleştiğini söyleyebiliriz. Nitekim Şeyhoğlu'nun *Hurşîdnâme*'sinin XV. ve XVI. yüzyıla ait kopyalarının hemen hepsinde de kelime ince sıradan okunacak biçimde yazıldığı hâlde, yalnız Münih nüshasında ara sıra *Tanrı* yazılışına rastlanmaktadır. Kelimenin ses yapısında böyle bir gelişme söz konusu olunca, karışıklığı önlemek için *Tarama Sözlüğü*'nde de bu yazılışlara bağlı okunuş biçimlerinin ayrı maddelere alınması uygun düşerdi. Sonuç olarak diyebiliriz ki, *Marzubân-nâme* bir XIV. yüzyıl metni olduğuna ve üzerinde durulan kelime de eserde düzenli olarak *Tevri* biçiminde yazıldığına göre, okuyuşumuz yerindedir.

Korkmaz'ın cevabına karşılık Tezcan (*Marzubân-nâme Tercümesi Üzerine II* 147-148), sözcüğün Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde neden *tanrı* okunması gerektiği yönündeki iddiasını delillendirmek için yeni bir yazıda üç maddelik gerekçe sunmuştur:

- 1) Eski yazılı metinlerdeki *tanrılık* biçimi. 2) Grek harfleriyle yapılmış çeviriyazılarda *tanrı* sözcüğünün her zaman *Alpha* ile yazılması, hiçbir zaman *Epsilon* ile yazılmaması. 3) Sözcük yalnız Oğuzcada kalın sıradan değildir. Çuvaşça *turã* ve Yakutça *tanjara* biçimleri de **tanrı*'dan gelmektedir.

Sözcük üzerine geçmişte yapılan tartışmalar, devam edegelen *tevri* (*İtenğri*) ve *tanrı* (*İtanğri*) biçimindeki ikili okumalar ve var olan tespite muhtaç kesin durum, konunun ayrıca ve etraflıca ele alınmasını bir gereklilik hâline getirmiştir. Hazırlanan bu çalışma, Eski Anadolu Türkçesinde başka bir ifadeyle Oğuzların ilk yazılı kaynaklarında *tevri* biçiminin mi yoksa *tanrı* biçiminin mi kullanıldığını tespit etmeyi ve var olan karışıklığı veya tutarsızlığı gidermeyi amaçlamaktadır. Oğuzların ilk yazılı kaynaklarında *tevri* biçiminin mi yoksa *tanrı* biçiminin mi kullanıldığı konusundaki görüş ve değerlendirmeye

leri yazım ve sözcüğün alabildiği ek bakımından ortaya koymak, konuyu anlaşılır kılacaktır.

Sözcüğün Yazımı ve Düşündürdükleri

Eski Anadolu Türkçesinde *tanrı* (/tanğrı) sözcüğünün yazımında bir çeşitlilik söz konusudur. Ön ses /t/ ünsüzü sadece *te* ile, /a/ ünlüsü hareke yani *üstün* ile, /ɲ/ ünsüzü *üç noktalı kef*, *nun+kef*, *nun+üç noktalı kef* ve *-sıklıkla-kef* ile yazılırken son ses /l/ ünlüsü çoğunlukla *esreli ye* ve daha seyrek olmak üzere hareke yani *esre* ile işaretlenmiştir:

tanrı تَنْرِي (Gülşehrî 164b/9) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Gülşehrî 223a/6) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Gülşehrî 187b/16) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Gülşehrî 196a/8) “Tanrı” - *tanğrı* تَنْغْرِي (Gülşehrî 192b/6) “Tanrı” - *tanğrı* تَنْغْرِي (Gülşehrî 193b/4) “Tanrı”

tanğrı تَنْغْرِي (Âşık Paşa 335b/7) “Tanrı” - *tanğrı* تَنْغْرِي (Âşık Paşa 345b/10) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Âşık Paşa 347b/2) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Âşık Paşa 340b/15) “Tanrı”

tanrı تَنْرِي (Birnbäum 115 [4b/10]) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Birnbäum 115 [4b/3]) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Birnbäum 115 [4b/3]) “Tanrı”

tanrı تَنْرِي (Kitâbu Tezkiretü'l-Evliyâ 2b/9) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Kitâbu Tezkiretü'l-Evliyâ 8a/3) “Tanrı” - *tanğrı* تَنْغْرِي (Kitâbu Tezkiretü'l-Evliyâ 10a/3) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Kitâbu Tezkiretü'l-Evliyâ 11a/11) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Kitâbu Tezkiretü'l-Evliyâ 29a/3) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Kitâbu Tezkiretü'l-Evliyâ 166a/3) “Tanrı”

tanğrı تَنْغْرِي⁴ (Sarı 53b/4) “Tanrı” - *tanğrı* تَنْغْرِي (Sarı 54b/10) “Tanrı”

tanğrı تَنْغْرِي (Mirsâdü'l-İbâd 198b/19) “Tanrı” - *tanrınınu* تَنْرِينُ (Mirsâdü'l-İbâd 61b/13) “Tanrı'nın (oğludur)”

tanğrı تَنْغْرِي (Süleymân Çelebi 39/2) “Tanrı” - *tanğrı* تَنْغْرِي (Süleymân Çelebi 25/6) “Tanrı”

tanğrı تَنْغْرِي (Risâletü'l-İslâm 4b/8) “Tanrı” - *tanrı* تَنْرِي (Risâletü'l-İslâm 17a/6) “Tanrı”

Yazım, sözcüğün *tevri* (/tenğri) mi yoksa *tanrı* (/tanğrı) mı olduğu konusunda herhangi bir tespite imkân vermemektedir. Eski Anadolu Türkçesine

göre bir sözcüğün ön sesinde /t/’yi karşılamak için *te* (ت) harfinin kullanılması, sözcüğün ince (ön) ünlülü olduğu veya kalın (art) ünlülü olmadığı konusunda kesin bir fikir ifade edebilmek için yeterli değildir. Çeşitli örneklerden anlaşılacağı üzere belirtilen dönemde kalın ünlülü olup ön seste hem *te* (ت) hem de *tı* (ط) ile yazılabilen sözcüklere rastlanmaktadır.⁶ Hatta kalın ünlülü olup çoğunlukla *te* ile yazılabilen sözcükler (*tavuk*, *torbal/tobra/tovra*, *toz* ...) de vardır.⁷ Dolayısıyla ön ses /t/’sinin işaretlenmesinde *tenin* kullanılmış olması, sözcüğe ait ünlünün kalınlığını ya da inceliğini belirlemede bir ölçüt değildir.

Eski Anadolu Türkçesinde kalın ünlülü Türkçe sözcüklerin ön sesinde *te* (ت) yerine (/yanında) *tı* (ط) harfinin kullanılması yaygınlık kazanmıştır. Ancak *taşrı* (*taşrı*) sözcüğünün *tı* ile yazıldığı bir örneğe rastlanmamıştır. Bu durumda *tın*ın kullanılmama gerekçesi için iki ihtimalden söz edilebilir: Birincisine göre sözcüğün kutsiyet ifadesi taşımasından dolayı asli yazımını değiştirmeme çabası ön plana çık(arıl)mış olabilir. Fakat bu, oldukça uzak bir ihtimaldir. Zira Eski Anadolu Türkçesine göre *tavuk* “tavuk” ve *torbal/tobra/tovra* “torba” sözcüklerinin yazımında da kalın ünlülü olmalarına rağmen genellikle *tı* harfinin kullanılmadığı görülür. Bununla birlikte Anadolu sahasında *nun+kefli* yazımların yerini çoğunlukla *kefli* yazımlar almıştır. Kabul edilebilir olan diğer ihtimal ise çalışmaya konu olan dönem için kalın ünlülü Türkçe sözcüklerin ön sesindeki *tı* ve *dal* harfinin /t/’den ziyade /d/ sesini karşılamak üzere de kullanılmış olmasıdır (Sarı 41; Akca 22-23; Akar 93-94, 123-124). Bu durumda Oğuz lehçesine göre *taşrı* sözcüğünün ön sesinde /t > d/ değişmesi meydana gelmediği için *tılı* yazıma yer verilmediği düşünülebilir. Dolayısıyla ön seste *tı* harfinin kullanılmaması, sözcükteki ünlülerin ince olmasıyla ilgili değildir.

Taranan eserlerde, *taşrı*’daki /a/ ünlüsü daima hareke yani *üstün* ile işaretlenmiş ve sözcüğün *elifle* yazıldığı bir örneğe rastlanmamıştır.⁸ *taşrı*’ya ait yazımda *elif*’in kullanılmamış olması, *taşrı* veya *taşrı* biçiminin varlığını belirlemede bir kanıt oluşturmaz. Zira Eski Anadolu Türkçesinde, sözcük içindeki /a/ genellikle *üstünlü elif* veya *üstün* ile yazılırken /e/ çoğunlukla *üstün* bazen de *üstünlü elifle* karşılanmıştır (Salan 427, 429).

Sözcüğe ait ünlünün inceliğini ya da kalınlığını belirlemede *nun+kef* veya *kef* etkenlerden biri olarak düşünülebilir fakat bunlar ünlü üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Eğer sözü edilen harfler ünlülerde belirleyici bir

etkiye sahip olsaydı, her iki işaret hem kalın hem de ince ünlülü sözcüklerle kullanılamazdı ve bir eserdeki aynı sözcük hem *nun+kef* hem de *kefle* yazılamazdı.⁹ Bu bakımdan belirtilen işaretler, yazımı farklı olsa da aynı sesi yani sadece art damak ı'sini karşılamaya yönelik olduğu için *tenri* ve *tanrı* biçimlerinin tespitinde ve okunmasında bir ölçüt veya gerekçe oluşturmaz.

Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren görülen çeviri yazılı metinlerde de sözcük *tanrı* şeklinde kalın ünlülüdür (Kartallıoğlu 273). Çeviri yazılı metinlerdeki bu görünüm, Eski Anadolu Türkçesinde *tanrı* biçiminin varlığı bakımından dikkate değerdir.

Sözcüğün Alabildiği {+lık} Eki

Eski Anadolu Türkçesinde damak uyumu gelişmiş ve sağlam olduğundan bir Türkçe sözcüğün ünlüsüne ait kalınlığı veya inceliği belirlemede en sağlıklı çözüm aldığı eklerle bakmaktır. Bu durumda *tanrı* (*tanğrı*) sözcüğünün aldığı eklerde ünlüyü belirleyici bir işaretin olup olmadığına dikkat etmek gerekir. Çeşitli eserlerde, sözcüğün sadece *kafla* yazılan {+lık} ekini alabildiği görülmektedir yani sözcüğün *kefle* yazılmış {+lik} ekini alabildiği bir örnek yoktur:

tanrılık تَنرِیْکْ (Dîvân-ı Yûnus 149b/4) “Tanrılık”

tanrılık تَنرِیْکْ (Gülşehrî 164b/11) “Tanrılık”

tanrılık تَنرِیْکْ (K. Yavuz 824 [206b/2]) “Tanrılık”

tanğrılık تَنرِیْکْ (Âşık Paşa 329a/8) “Tanrılık” - *tanrılık* تَنرِیْکْ (Âşık Paşa 329a/10) “Tanrılık”

tanrılık تَنرِیْکْ (Birnbaum 115 [4b/9]) “Tanrılık” - *tanrılık* تَنرِیْکْ (Birnbaum 115 [4b/6]) “Tanrılık”

tanrılığın تَنرِیْکْ (Kitâbu Tezkiretü'l-Evliyâ 140a/9) “Tanrılığın (hakkı)”

tanğrılık تَنرِیْکْ (Mirsâdü'l-İbâd 198b/15) “Tanrılık”

tanğrılığı تَنرِیْکْ (Doğan 7b/10) “Tanrılığı”

tanrılığın تَنرِیْکْ (Sarı 83a/10) “Tanrılığın (hakkı)”

tanrılık تَنرِیْکْ (Risâletü'l-İslâm 87a/13) “Tanrılık” - *tanrılık* تَنرِیْکْ (Risâletü'l-İslâm 88b/12) “Tanrılık”

tanğrılık تَنرِیْکْ (Süleymân Çelebi 13/3) “Tanrılık”

Verilen örneklerde *tanrı*'daki art damak ɲ'sinin *kefle* veya *nun+kefle* gösterilmiş olması, gelen ekin kalın ünlülü olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. *Kafla* yazılan {+lık} eki, Eski Anadolu Türkçesinde *tenri* (*İtenġri*) biçiminden ziyade *tanrı* (*İtanġri*) biçiminin kullanıldığına işaret eder.

Harezmi Türkçesi eserlerinden *Mukaddimetü'l-Edeb*'in 1257 tarihli Yozgat nüshasında (Togan 84), *İtanġri* sözcüğüne *kafla* yazılan {+ka} ve {+lık} ekleri getirilmiştir.¹⁰ Yine 1303'te istinsah edilmiş Memlûk Türkçesine ait *Behçetü'l-Hadaik* nüshasında, Harezmi Türkçesi eserlerine göre Oğuz lehçesi özelliklerinin daha baskın olduğu görülür. Burada da sözcük daima *kafla* yazılan {+lık} ekini almıştır (Canpolat 621). Bu durum, Oğuz lehçesinin en eski yazılı kaynaklarından itibaren sözcüğün *tenri* (*İtenġri*) biçiminde kullanımının olmadığına dair başka bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Tanrı Sözcüğünün Kökeni

Eski Türkçedeki *tenri*¹¹, muhtemelen *ten-* “yükselmek, havalanmak” fiiline getirilen ettirgenlik ekiyle türetilmiş **tenür-* şeklinin {-i} fiilden isim yapım ekiyle isim hâline gelmesi ve orta hece ünlüsünün düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır¹² (Ağca 213). Sözcükteki anlam gelişmesinin ise “yükselti” > “gök, sema” > “büyük, yüce, ulu” > “yaratan” (Ağca 213) şeklinde olduğu düşünülebilir. *tanrı* (*İtanġri*) biçimi ise belki de bilinen yazılı kaynaklar öncesi dönemde en eski Oğuz lehçesine özgü olmak üzere *tenri* sözcüğünden ünlü kalınlaşmasıyla gelişmiş olmalıdır.¹³ Dolayısıyla sözcüğün eski Oğuz lehçesinde *tanrı* şeklinde kullanılmasını, lehçeye ait söyleyiş özelliği olarak değerlendirmek mümkündür. Buna karşılık eldeki veriler, şu an için *tanrı* biçiminin kesin olarak nasıl ortaya çıktığını tespiti imkân vermemektedir.

Sonuç

Oğuz lehçesine özgü ilk yazılı kaynakların ortaya çıktığı Eski Anadolu Türkçesinde *tenri* (*İtenġri*) biçimi yoktur, *tanrı* (*İtanġri*) vardır. Yani sözcüğün sadece kalın ünlülü biçimi kullanılmıştır. Belirtilen dönemde sadece *kafla* yazılan {+lık} ekini alabilmesi, *tanrı* biçiminin varlığının temel göstergesidir. Bugünkü Türkiye Türkçesinde *tanrı*'nın korunmuş olması da ifade edilen düşünceyi destekler. Dolayısıyla Oğuzlar, ilk yazılı kaynaklarını ortaya koydukları dönemden bu yana sözcüğü *tanrı* biçiminde kalın ünlülü olarak telaffuz ediyorlardı.

Yazıma bakarak sözcüğün *tevri* mi yoksa *tavrı* mı olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Zira ünsüzlerin ve ünlülerin yazımı, sözcükteki ünlülerin kalın (art) veya ince (ön) olmak üzere özelliklerini belirlemede bir ölçüt olarak kabul edilemez. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan çeviri yazılı veya Latin harfli metinlerdeki *tavrı* yazılışı, Eski Anadolu Türkçesinde *tavrı* biçiminin varlığını destekler.

Önceki dönemlerden hareketle Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde, -ak-sini düşündürecek bir yazım özelliği olmadığı sürece- *tevri* (*İtenğri*) şeklindeki okumalara yer verilmemelidir. Zira bu okumalar, ilk yazılı kaynakların ortaya konduğu dönemin veya bu döneme ait Oğuz lehçesinin özelliklerini yansıtmaktan uzaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

- 1 Karahan 415; Argunşah 23, 59, 61 ...; Canpolat ve Önler 185; Köktekin 482; Turan 182; Akar 94-95. Yapılan bilimsel yayımlarda *tavrı* (*İtanğri*) biçimindeki okumaların, *tevri* (*İtenğri*) şeklindeki okuma tercihlerine göre çok daha yaygın olduğunu belirtmek gerekir.
- 2 Mansuroğlu 14, 31, 81 ...; Hacıeminoğlu 100; Ergin 538, 539; Akkuş, *Kemal Ümmî Divânı* 682; Akca 20; Ersoy ve Ay 223; Güneş 677.
- 3 Yüksel vd. 366-367; O. Yavuz 347, 385, 387; Sevinçli 157, 165; Cin 681, 685; Uysal 163, 274.
- 4 Yazmadaki bütün örneklerde sözcük *nun+üç noktalı kefle* ile yazılmıştır. *İtanğri* sözcüğü dışındaki diğer örneklerde ise art damak *ri*si *kefle* veya çoğunlukla *üç noktalı kefle* işaretlenmiştir. Bu bakımdan nüshadaki *İtanğri* yazımını, kalıplaşmış imlânın bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.
- 5 Örneğin alındığı nüshada sözcüğün *kefle* yazımı yoktur.
- 6 *İtoprak* طَپْرَاقْ (Doğan 90b/12) “toprak” - *İtoprak* طَپْرَاقْ (Doğan 90b/13) “toprak” - *İtoprağın* طَپْرَاقْ (Taş 1 [1b/2]) “toprağını”; *İtuz* تَوْز (Erdağı Doğuer 543 [41a/4]) “tuz” - *İtuz* طَوْز (Erdağı Doğuer 528 [48b/7]) “tuz”.
- 7 *İtavuk* تَوُكْ (Sarı 78b/1) “tavuk” - *İtavuk* تَوُكْ (Mordtmann 225/5) “tavuk” - *İtavuk* تَوُكْ (Akkuş 7b/11 [Tıpkıbasım]) “tavuk” - *İtavuk* تَوُكْ (Şerefeddin Sabuncuoğlu 48b/5) “tavuk” - *İtavuk* طَاوُكْ (Bayat 595 [118b/10]) “tavuk” - *İtavuk* تَاوُكْ (Özçelik 22 [6a/11]) “tavuk”; *İtoz* تَوْز (Mordtmann 193/6) “toz” - *İtoz* تَوْز (Özçelik 120 [30b/1]) “toz” - *İtoz* طَوْز (Dîvân-ı Yûnus 142b/9) “toz” - *İtoz* تَوْز (Ahmedî 107a/5)

- “toz” - *toz* تُوْز (Gülşehrî 174b/16) “toz” - *doz* دُوْز (Âşık Paşa 334b/3) “toz” - *tozını* تُوْزِيْنِ (Süleymân Çelebi 38/8) “tozunu”; *torba* تُوْرْبَا (Özçelik 568 [142b/5]) “torba” - *tobra* تُوْرْبَا (Kul Mesûd 78b/2) “torba”, *tovrayı* تُوْرْاِي (Kitâbu Tezkiretü'l-Evliyâ 183b/12) “torbayı”.
- 8 *Tarama Sözlüğü*'nde, XVI. yüzyılın ilk yarısında yazılmış olan *Şâmilü'l-Luga* isimli Farsça-Türkçe sözlükten tanıklanan bir örnekte sözcüğün *tañrı* (تَاكْرِي) biçiminde *elifle* yazıldığı gösterilmiştir (Türk Dil Kurumu 3736). Fakat sözü edilen sözlükten tanıklanan örnek, yazmada *tanğrı* تَاَنْكْرِي (Hasan bin Hüseyin Karahisarî 53a/1) biçiminde *elifsiz* yazılmıştır. Bu durumda, Eski Anadolu Türkçesinde *tañrı* sözcüğünün *elifle* yazımı henüz tespit edilmemiştir ve *Tarama Sözlüğü*'ndeki ilgili örneğin eski harfli biçimi düzeltilmelidir.
- 9 *benğzer* بَنْغَزَر (Doğan 3b/1) “benzer” - *benzer* بَنْزَر (Doğan 4b/15) “benzer” - *benzer* بَنْزَر (Doğan 17b/13) “benzer” - *benğzer* بَنْغَزَر (Doğan 17b/14) “benzer”; *şongra* شَوْنْغْرَا (Taş 1 [1b/14]) “sonra (çekim edatı) - *şonra* شَوْنْرَا (Taş 13 [7b/3]) “sonra (çekim edatı); *bing* بِنْغ (Taş 8 [5a/13]) “bin (sayı)” - *bin* بِنْك (Taş 41 [21b/6]) “bin (sayı)”.
- 10 *tanğrıka* تَاَنْكْرِيْكََا (82b/5) “Tanrı'ya”, *tanğrılık* تَاَنْكْرِيْلِيْكَ (246a/4) “Tanrılık”.
- 11 Bir kısım araştırmacılar, *tevri* ile Sümercedeki *dingir* “Tanrı” sözcüğünün aynı kökten geldiğini düşünmektedir (Hatiboğlu 574-575; Tuna 21). Buna karşılık sözcüğün Çince kaynaklı olduğu da düşünülmüş fakat bu görüşün doğru olmadığı ortaya konmuştur (İnayet 198).
- 12 Tekin, *tevri*'nin Eski Türkçe *tägrä* “çepeçevre”, *täğirmän* “değirmen” sözcüklerinin kökeninde yer alan *tägir- “döndürmek, çevirmek, kuşatmak” eyleminin daha eski bir biçimi olan *tänir-den -i ekiyle türetilmiş bir ad olabileceği kanaatindedir (11).
- 13 Ünlü kalınlaşması, genel olarak araştırmacılarca iki nedene bağlanmaktadır. Bunlardan ilki, kalınlaşmanın Arapça *ta'älä* sözcüğüyle birlikte kullanılmasından dolayı meydana geldiği düşüncesidir (Eraslan 198; Tekin 11). Ancak böyle bir etki söz konusu olsaydı sözcüğün, *ta'älä* ile kullanımlarının olduğu Çağatay sahasında da *tenğri* / *tingri* yerine (İyanında) *tanğrı* / *tingri* olması gerekirdi. Bununla birlikte Türkçenin uzak lehçeleri olan Çuvaş ve Yakut Türkçesinde sözcüğün kalın sıradan olması da (Tezcan, *Marzubân-nâme Tercümesi Üzerine II* 148; Tekin 11) *ta'älä* etkisini desteklememektedir. İkinci neden ise kalınlaşmanın *tevri* sözcüğündeki art damak ŋ'sinin etkisiyle meydana geldiği görüşüdür (Hatiboğlu 574). Ancak ünlü kalınlaşmasının; iç seste art damak ŋ'sinin bulunduğu *beliñle*- “korku ile birden sıçramak”, *deñiz* “deniz”, *eñek* “çene, çene kemiği”, *geñez* “kolay”, *göñlek* “gömlek”, *göñül* “gönül”, *siñek* “sivrisinek”, *siñir* “sinir”, *siñü* “mızrak”, *siñük* “kemik” ... gibi pek çok ince sıradan sözcükte meydana gelmemiş olması belirtilen görüşü tartışmalı hâle getirir.

Kaynaklar

- Ağca, Ferruh. "Eski Türkçe *kök tejri* ve *kök kalık* İkillemeleri Üzerine." *Türkbilg*, no. 30, 2015, ss. 201-221.
- Ahmedî. *Cemşid ü Hurşid*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No. 921 vr. 76b-116a.
- Akar, Ali. *Oğuzların Dili - Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. Ötügen Neşriyat, 2018.
- Akca, Hakan. "Eski Anadolu Türkçesinde Kelime Başı T- / D- Meselesi." *Türkbilg*, no. 34, 2017, ss. 7-24.
- Akkuş, Muzaffer. *Kitab-ı Gunya*. TDK Yayınları, 1995.
- Akkuş, Muzaffer. *Kemal Ümmî Divânı (İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım)*. Niğde Belediyesi Yayını, 2007.
- Argunşah, Mustafa. *Kırdecî Ali Kesikbaş Destanı*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Âşık Paşa. *Garib-nâme*. Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, No. 06 Hk 320/1.
- Bayat, Ali Haydar. *Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıb (823 / 1420) İnceleme - Metin - Dizin - Sadeleştirme - Tıpkıbasım*. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, 2005.
- Birnbaum, Eleazar. *The Book of Advice by King Kay Kâus ibni Iskander The Earliest Old Ottoman Turkish Version of His Kâbüsnâme*. ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Harvard University, 1981.
- Canpolat, Mustafa. *Behcetül-Hadâik fi Mev'izati'l-Halâik*. TDK Yayınları, 2018.
- Canpolat, Mustafa, ve Zafer Önler. *İshâk bin Murâd Edviye-i Müfred*. TDK Yayınları, 2007.
- Cin, Ali. *Mesud bin Ahmed Sübeyl ü Nev-bahâr (Kenzü'l-Bedâyi') İnceleme - Metin - Dizin*. Eğitim Yayınevi, 2012.
- Divân-ı Yûnus*. [Karaman Nüshası], Millî Kütüphane, No. A-4764.
- Doğan, Enfel. *Şeyhoğlu Sadru'd-dîn Mustafâ Kâbüs-nâme (Giriş-Notlar-Metin-Sözlük/Dizin-Tıpkıbasım)*. TDK Yayınları, 2016.
- Eraslan, Kemal. "Manzum Oğuzname." *Türkiyat Mecmuası*, vol. 18, 1976, ss. 169-244.
- Erdağı Doğuçer, Binnur. *Hekim Bereket Hülâsa Metin-Sözlük*. Ürün Yayınları, 2016.
- Ergin, Muharrem. *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Ersoy, Ersen, ve Ümran Ay. *Hoca Dehbânî Divanı*. TÜBA Yayınları, 2017.
- Gülşehrî. *Mantıku't-Tayr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, No. 2557.
- Güneş, İsmail. *Abdullah-ı İlahî Manzum Usûl-i Vusûl-i İlahiyye İnceleme - Metin - Dizin*. Sonçağ Akademi, 2022.

- Haceminoğlu, M. Necmettin. “Sa‘lebî’nin Kıyasu’l-Enbiya’sının Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi.” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, vol. 13, 1965, ss. 99-122.
- Hasan bin Hüseyin Karahisarî. *Şâmilü’l-Luga*. Millî Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, No. 03 Gedik 17524/2.
- Hatiboğlu, Vecihe. “Tarihin Karanlık Dönemleri ve İlk Kültür Sözcükleri.” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, vol. XXXIV, no. 302, 1976, ss. 574-578.
- İnayet, Alimcan. “Türkçede Çince Kaynaklı Gösterilen Bazı Kelimeler Üzerine.” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, no. 7, 1999, ss. 193-204.
- Karahan, Leylâ. *Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf*. TDK Yayınları, 1992.
- Kartallıoğlu, Yavuz. *Stambol’dan İstanbul’a: Osmanlı Türkçesi Telaffuz Kayıtları (1533-1921 Arası Latin Harfli Metinlerin Verilerine Göre)*. TDK Yayınları, 2022.
- Kitâbu Tezkiretü’l-Evliyâ*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koşuşlar, No. 1004.
- Korkmaz, Zeynep. “Bir Tanıtma Yazısı Üzerine.” *Türkoloji Dergisi*, vol. 8, no. 1, 1979, ss. 459-478.
- Köktekin, Kâzım. *Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah*. TDK Yayınları, 2007.
- Kul Mesûd. *Kelile ve Dimne*. Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, No. 1897.
- Mansuroğlu, Mecdut. *Sultan Veled’in Türkçe Manzumeleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1958.
- Mirsâdü’l-İbâd*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No. 2235.
- Mordtmann, J. H. *Suheil und Nevbehâr*. Orient - Buchhandlung Heinz Lafaire, 1925.
- Mukaddimetü’l-Edeb*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, No. 00396.
- Özçelik, Sadettin. *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin II. Cilt*. TDK Yayınları, 2016.
- Risâletü’l-İslâm*. Koç Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu, No. 367.
- Salan, Erkan. “Eski Anadolu Türkçesi Ses Bilgisi.” *Tarihî Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi*, ed. Ümit Hunutlu, Gül Yılmaz Çal ve Serap Ekşioğlu, Akçağ Yayınları, 2023, ss. 423-495.
- Sarı, Mustafa. *Erzurumlu Darir Yüz Hadis Yüz Hikâye Türk Dilinde Art Zamanlı Değişmeler*. TDK Yayınları, 2016.
- Sevinçli, Veysi. *Hatiboğlu Letâyifnâme (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Töre Yayın Grubu, 2007.
- Süleymân Çelebi. *Vesîletü’n-Necât*. University of Michigan, Special Collections Research Center, Isl. Ms. 412.
- Şerefeddin Sabuncuoğlu. *Cerrâbiyye-i İlhaniyye*. Bibliothèque Nationale de France, Supplément Turc 693.

- Taş, İbrahim. *Şeyyâd Hamza Yûsuf ve Zelihâ* [Gramer-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük-Dizin-Tıpkıbası]. TDK Yayınları, 2019.
- Tekin, Talat. *Hunların Dili*. Doruk Yayınları, 1993.
- Tezcan, Semih. “Marzubân-nâme Tercümesi” Üzerine.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, vol. 25, 1977, ss. 413-431.
- Tezcan, Semih. “Marzubân-nâme Tercümesi” Üzerine II Suyun Dibindeki Deveci.” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C XLI, no. 342, 1980, ss. 146-150.
- Togan, Zeki Velidî. “Zimahşeri’nin Doğu Türkçesi ile ‘Muḳaddimetü’l-Edeb’i.” *Türkiyat Mecmuası*, vol. 14, 1965, ss. 81-92.
- Tuna, Osman Nedim. *Sümer ve Türk Dillerininin Târihi İlgisi ile Türk Dili’nin Yaşı Meselesi*. TDK Yayınları, 1997.
- Turan, Fikret. *Bahşâyîş bin Çalıça - Bahşâyîş Lügati*. TDK Yayınları, 2017.
- Türk Dil Kurumu. *Tarama Sözlüğü V O-T*. TDK Yayınları, 2009.
- Uysal, İdris Nebi. *Yunus Emre Divanı (Karaman Nüshası)*. Kesit Yayınları, 2014.
- Yavuz, Kemal. *Âşık Paşa Garib-nâme I/2*. TDK Yayınları, 2000.
- Yavuz, Orhan. *Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü’l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri [İnceleme-Gramer-Metin]*. Tablet Kitabevi, 2006.
- Yüksel, Hasan, H. İbrahim Delice, ve İ. Hakkı Aksoyak. *Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin: İslâmî’nin Mesnevisi*. Dilek Matbaacılık, 1996.

According to Their First Written Sources, Did Oghuzs Say *Teḡri* or *Taḡri*?*

Erkan Salan**

Abstract

In publications about Old Anatolian Turkish, two different forms of a word are encountered: *taḡri* (*Itaḡri*) and *teḡri* (*Iteḡri*). In fact, it is sometimes seen that the same work includes binary readings in the form of both *taḡri* (*Itaḡri*) and *teḡri* (*Iteḡri*). While different readings and acceptances create inconsistency, it allows to think that the same word had two different phonetic variants in the mentioned period. This existing view has necessitated some determinations and evaluations about why it should be read as *taḡri* or *teḡri*. Reading a word in two different ways in the same historical period without any reason creates a problem in terms of language studies and language characteristics of the period. With this study, which aims to determine whether the *teḡri* form or the *taḡri* form was used in Old Anatolian Turkish; It has been concluded that the *teḡri* form did not exist in the mentioned period and that the Oghuzs pronounced the word as *taḡri* with a back vowel since their first written sources.

Keywords

Oghuzs, Old Anatolian Turkish, *teḡri*, *taḡri*, spelling, pronunciation.

* Date of Arrival: 10 May 2023 – Date of Acceptance: 18 July 2023

You can refer to this article as follows:

Salan, Erkan. "İlk Yazılı Kaynaklarına Göre Oğuzlar *Teḡri* mi Yoksa *Taḡri* mı Diyordu?" *bilig*, no. 108, 2024, pp. 147-160, <https://doi.org/10.12995/bilig.10806>.

** Assoc. Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature – Aydın/Türkiye
ORCID: 0000-0002-4052-1121
salanerkan@yahoo.com

Первые письменные источники огузов: «тенгри» или «тангры»?*

Эркан Салан**

Аннотация

В публикациях о староанатолийском тюркском языке встречаются две разные формы слова: *taŋrı* (/taŋrı) и *teŋrı* (/teŋrı). Фактически, иногда можно увидеть, что одна и та же работа включает двоичные прочтения как в форме тангры (/taŋrı), так и тенгри (/teŋrı). Хотя разные прочтения и восприятия создают противоречия, это позволяет думать, что одно и то же слово имело два разных фонетических варианта в указанный период. Эта существующая точка зрения потребовала некоторых определений и оценок относительно того, почему его следует читать как тангры или почему следует читать тенгри. Чтение слова двумя разными способами в один и тот же исторический период без какой-либо причины создает проблему с точки зрения изучения языка и языковых особенностей того периода. Результат этого исследования, целью которого является определить, используется ли в староанатолийском тюркском языке форма тенгри или форма тангры; что в вышеупомянутый период не было формы тенгри, и огузы произносили это слово как тангры с гласной заднего ряда со времен своих первых письменных источников.

Ключевые слова

Огузы, староанатолийский тюркский язык, *teŋrı*, *taŋrı*, написание, произношение.

* Поступило в редакцию: 10 мая 2023 г.– Принято в номер: 18 июля 2023 г.

Ссылка на статью:

Salan, Erkan. "İlk Yazılı Kaynaklarına Göre Oğuzlar *Teŋrı* mi Yoksa *Taŋrı* mı Diyordu?" *bilig*, no. 108, 2024, pp. 147-160, <https://doi.org/10.12995/bilig.10806>.

** Доц., д-р, Университет Аднана Мендереса, Айдын, факультет гуманитарных и социальных наук, кафедра турецкого языка и литературы – Айдын/Türkiye

ORCID: 0000-0002-4052-1121

salanerkana@yahoo.com

Araştırma Makalesi / Research Article

20. Yüzyılın İkinci Yarısında Azerbaycan ve Özbek Şiirinin Millî İdeolojik Yönden Karşılaştırılması*

Terane Heşimova**

Öz

Azerbaycan ve Özbek Türklerinin edebî ve kültürel ilişkileri eski bir tarihe, köklü geleneklere sahiptir. İbn Sina, Harezmi, Buhârî, Uluğ Bey, Ali Şîr Nevaî gibi tanınmış şahsiyetlerin isimleri Azerbaycan'da büyük bir saygıyla anılmakta, Kağanî, Nesîmî ve Fuzûlî'yi Özbek halkı kendi şairleri gibi okumaktadır. Çalışmamızda, 20. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan ve Özbek edebiyatında Sovyet yönetiminin yasaklamaya çalıştığı millî, tarihî ve Türk birliği temaları üzerine şiirlerde, konu ve fikir benzerlikleri ele alınacaktır. 1950'lerde Stalin'in ölümünden sonra ve dünya edebiyatındaki yenilenme süreçlerinin etkisiyle Azerbaycan ve Özbek edebiyatında üstü kapalı şekilde millî konular ele alınmaya başlandı. Makalede, bu dönemde millî şiiri esaretten kurtarma yolunda kalemleriyle savaşan Bahtiyar Vahapzade, Halil Rıza, Fikret Koca, Erkin Vahidov, Abdulla Oripov, Cemal Kemal'in şiirlerindeki, manzumelerindeki ortak konular, ülkü ve fikir benzerlikleri, edebî etki, esinlenme gibi konular gözden geçirilmiş, Sovyet yönetimine karşı direnişlerden söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Azerbaycan şiiri, Özbek şiiri, Vladimir Lenin, Josef Stalin, Sovyet rejimi, asimilasyon.

* Geliş Tarihi: 25 Ekim 2022 – Kabul Tarihi: 28 Ağustos 2023

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Heşimova, Terane. "20. Yüzyılın İkinci Yarısında Azerbaycan ve Özbek Şiirinin Millî İdeolojik Yönden Karşılaştırılması." *bilig*, no. 108, 2024, ss. 161-186, <https://doi.org/10.12995/bilig.10807>.

** Doç. Dr., Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Doğubilimcilik Enstitüsü, Merkezi Asya Ülkeleri Bölümü – Bakü/Azerbaycan

ORCID: 0000-0002-1417-8497

tarana_nur@yahoo.com.tr

Giriş

Aynı milletin çeşitli kolları (halkları) arasında başta edebî olmak üzere çeşitli kültür alanlarında alakalar, siyasi, iktisadi ve askerî meselelerde birliktelikler çok tabii ilişkilerdir. Ancak coğrafya ve tarihin mecbur kıldığı farklılaşmalar bu birlikteliği zedeleyebilmektedir. Türkler, 10. yüzyıldan itibaren dağıldıkları geniş coğrafyalarda zaman zaman kardeş halklarla da mücadelelere girişti ve yabancı güçler karşısında zayıf duruma düştüler. 15. yüzyıldan itibaren farklı siyasi idarelerle birlikte farklı yazı dilleri de ortaya çıkmaya başladı. 17. yüzyılda başlayan hanlıklar mücadelesi, Asya kıtasının üçte biri kadar olan Türkistan coğrafyasını 18. yüzyıl başlarında Çarlık Rusya karşısında siyasî birlikten mahrum bıraktı. Bu durumun doğal sonucu, yukarıda işaret edilen diğer alanlarda da farklılaşmaktı. 20. yüzyılın başlarında, I. Dünya Savaşı'nın bitimine yakın (1917) baş gösteren Bolşevik İhtilali sonrasında kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Doğu Türklüğünü göreceli bir siyasi birliğe kavuştururken bu birliğin güneyindeki Türkler ve dağılan Osmanlı coğrafyasındaki Türklükle bağlarını kopma derecesine indirmişti. Özellikle Sovyetler Birliği dâhilindeki Türk halklarının Latin alfabesine geçirilmesi (1926), Türkiye Cumhuriyeti'nin de Latin alfabesini kabulü (1928) sonrasında Josef Stalin yönetimindeki Sovyetlerin yeni bir hamle ile idaresi altındaki Türk halklarına ve diğer Müslüman halklara birbirinden farklı Kiril alfabesi uygulaması (1930'lu yıllar), sözü edilen farklılaşmayı bir anlamda husumete kadar vardırdı. Fakat aşağıda ayrıntılı biçimde sunulacağı üzere, bu durumu millet hayatının istikbali için bir tehlike olarak gören aydınlar (özellikle bunlar arasındaki şair ve yazarlar), Sovyet idaresinin zaman zaman 1937 Ziyalılar Kırımını hatırlatan uygulamalarına rağmen Türk halkları arasında yakınlaşmayı sağlayıcı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Azerbaycan ve Özbekistan edebiyatçıları, bu faaliyetlerin öncüleri arasındadır.

Aynı millettten olan Azerbaycan ve Özbek halkları ortak gelenek ve göreneklere, kültür ve din birliğine sahiptirler. Biri Türk dilleri ailesinden Oğuz grubuna, diğeri Karluk grubuna dâhil olmakla birlikte bu şivelerin birbirine yakınlığı edebî ilişkilerin de gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu yakınlık ve hatta ortaklık halklarımızın sözlü ve yazılı edebiyatına yansımış, edebiyatlarımız zamanla kültürel, sanatsal ilişkiler doğrultusunda daha da gelişmiştir. Edebî ilişkilerin şekillenmesinde çeviri ve esinlenme gibi edebî etkilenmeler önemli rol oynamıştır. Divan edebiyatı şairlerimiz bedii dil,

ifade, vezin, şekil, konu, üslup açısından birbirinden faydalanmış, sonuç itibariyle, Türk halkları edebiyatının istikbaldeki gelişim yollarını da işaret etmişlerdir.

Hatta sözü edilen yazılı edebî alakalar dışında dil içinde özel bir iletişim sistemi olan “gizli dil” biçimlerinden “Abdal/Teber Dili” de Özbekistan’dan Azerbaycan’a ve Anadolu içlerine kadar uzanan ortak kültür unsurlarından biridir.¹

Eski Türk kültüründen, folklorundan aldığı konuların yazılı edebiyata kazandırılmasında müstesna hizmetleri olan klasik Azerbaycan düşünürü ve şairi Nizâmî Gencevî’nin (1141-1209) şiir sanatında oluşturduğu anane ve temayülleri başarılı bir şekilde kullanan Özbek halkının büyük oğlu, Ali Şîr Nevâî (1441-1501) Çağatay edebiyatının, dilinin gelişiminde hizmetleri büyük olan Özbek düşünürü, şairidir. Türk dilinde “Hamse” sahibi ilk şair Ali Şîr Nevaî’dir. Aradan yüzyıllar geçmesine rağmen Ali Şîr Nevaî’nin eserlerinin 15. yüzyıldan beri Azerbaycan’da okunması, el yazmalarının Özbekistan’dan sonra Azerbaycan’da yaygın olarak bulunması, eserlerinin bugün Azerbaycan’da orijinalinden okunması (Araslı 11), aynı dili konuşmaları, aynı değerlere sahip olmaları, aynı millete ait olmalarındandır.

Bilindiği gibi, Sovyet İmparatorluğu’nun esaretinde bulunan diğer Türk halkları gibi Azerbaycan ve Özbek halkları da yetmiş yıl boyunca kendi edebiyatlarını Sovyet sisteminin yasaklarına göre oluşturmuşlardır. Millî ve tarihî konuların Sovyet düşüncesine uygun hâle getirilerek yazılması, dolayısı ile sahteleştirilerek kaleme alınması, Türk birliği konusunun yasaklanması, Sovyet İmparatorluğunu öven eserlerin yazılması bu dönemin edebiyatının genel manzarasını oluşturur. 20. yüzyılda edebiyatta, şiirde millî ideoloji meseleleri bağlamında Azerbaycan ve Özbek edebî ilişkileri birkaç aşamayı içerir:

1. 20. yüzyılın ilk yirmi yılında (Çarlık’tan Sovyet rejimine, Lenin’li yıllar),
2. Sovyet rejiminin yerleşme dönemi (Stalin’in yasaklar dönemi),
3. Asrın ikinci yarısının başlarında (Stalin sonrasında yasakların yumuşadığı dönem),
4. Bağımsızlık Dönemi.

Bunlara başlangıç olarak 19. yüzyıl tiyatro yazarlarından Azerbaycanlı Mirza Fetali Ahundzâde’nin (1812-1878) gayretlerinin Özbek şairi ve dramaturgu Hamza Hekimzade Niyazi tarafından devam ettirilmesi gösterilebilir. Ahundzâde, 1850-55 yılları arasında 6 komedi (*Hekâyet-i Molla İbrahimha-*

lil Kimyager, Hekâyet-i Mösyö Jordan Hekim-i Nebatat ve Derviş Mestalişah Cádûgûn-ı Meşhur, Hekâyet-i Vezir-i Han-ı Lenkeran, Hekâyet-i Hırs-ı Gul-durbasan, Hekâyet-i Merd-i Hasis Hacı Gara, Murafie Vekillerinin Hekâyeti) ve bir de hikâye (*Hekâyet-i Yusuf Şah veya "Aldanmış Kevakib"*) yazmış fakat Rus sansüründen dolayı eserlerini önce Rusçaya çevirerek yayımlamış, "*Temsilât*" adını verdiği komediler kitabını nihayet 1859'da Tiflis'te Türkçe olarak bastırmaya muvaffak olmuştu (Akpınar 53).²

Hamza Hekimzade Niyazi (1889-1929) ise Özbekistan'ın ilk dramaturgu sıfatıyla Mirza Fetali Ahundof'un tiyatrolarıyla aynı muhtevada eserler vererek halkını millî uyanışa çağırdı. O da tıpkı Ahundof gibi çeşitli yeni edebî türlere yol açıcılık vazifesi yüklendi. *Yengi Saadet Yahud Milli Roman* adlı eseri, Çağatay Türkçesinden Özbek edebî diline geçişin ilk eserlerindendir. Ama asıl başarısı -Ahundof gibi- tiyatro eserleriyle. Hatta en başarılı eseri sayılan *Zeherli Hayat Yahud İşk Kurbanları, çağdaş* Özbek edebiyatının ilk piyeslerindendir. Nitekim bu piyeste Ahundof'un hemen her sahne eserinde bıkmadan vurguladığı toplumsal eşitsizlik, kadınların acınacak talih(sizlik)leri açıkça gösterilmiştir.

Laşman Faciası, Bay ile Hizmetçi, Kim Togrı, Molla Narmuhammed Damlanın Küfr Hatası, Burunğı Saylavlar, Fergana Faciası, İşçiler Hayatıdan, Töhmətçiler Cezası, Burunğı Kazılar Yaki Meyserening İşi, Perenci Sırlarından Bir Levha Yaki Yallaçılar İşi gibi tiyatro eserleriyle, Sovyet rejimi baskısı etkili olmadan önceki dönemde, cehaletin toplumu esarete ve yok oluşa sürüklediği fikrini işlemeye çalıştı. Ayrıca *Kengeş* [bağımsızlık] ve *Hürriyet* adıyla çıkardığı dergiler vasıtasıyla Cedîcilik hareketine uygun fikirlerini yaymaya çalıştı. Eserlerindeki ana fikir, eski düzeni, cehalete dayalı örfleri eleştirirken eğitimin önemini ve milliyetçiliğin gerekliliğini vurgulamaktı (Bilveren 418). Şunu da belirtmek gerekir ki Hamza Hekimzade Niyazi'nin "Saylav Aldıda", "Burunğı Saylavlar", "Mart Kurbanı Aynisa", "Laşman Faciaları" gibi eserleri devrin gereği ve Sovyet rejiminin emri üzerine yazdığı piyeslerdendir (Açık 21).

1904'te Petersburg'da başlayan grevler Çarlık Rusyası'nın çeşitli bölgelerine yayılınca 22 Ocak 1905'teki müdahalede binlerce kişinin öldürülmesi, yönetime karşı bir nefret doğurarak birbirini takip eden isyan hareketlerini başlatmış ardı sıra Japonya ile başlayan savaşta Rus ordusunun yenilgisi Rus idaresini zor duruma sokarken baskı altındaki Türk soylu halklara nispi bir hürriyet sağlamıştı. Bu ortamın getirdiği müsait şartlardan faydalanan Azerbaycan aydınla-

rı, ülkelerinde çıkardıkları sayısı 50'yi aşan gazeteler ve dergilerle halka millî davaları hakkında fikirler vermeye başladılar.³ Azerbaycan'da başlayıp Özbekistan edebiyatına ilham kaynağı olmuş bu kültür faaliyetleri içerisinde Calil Memmedkulizade ile Ömer Faik Numanzade'nin kurduğu "*Molla Nasreddin*" adlı mizah dergisinin apayrı bir yeri vardır. 7 Nisan 1906'da Tiflis'te neşir hayatına başlayan bu dergi daha sonra Tebriz ve Bakü'de yayımlandı. Bu derginin sanat ortamına katkısıyla Azerbaycan hiciv edebiyatı belirgin bir şekilde Özbek edebiyatını etkiledi. Özbek halkının hayatında büyük bir rönesansa vesile olan *Molla Nasreddin* dergisini örnek alan Özbek aydınları kendi hiciv dergisi olan *Muştum*'u çıkardılar. "İran, Irak, Türkiye, Afganistan, Hindistan gibi ülkelerin ulusal kurtuluş hareketlerine manevi destek veren *Molla Nasreddin*, yayın faaliyeti boyunca Orta Asya halklarının sosyo-politik olaylarına, sosyal yaşamına kendi sayfalarında yer veriyordu. Azerbaycan yazarı, dramaturgu Celil Memmedkuluzade'nin editörlüğünde yayımlanan *Molla Nasreddin* dergisi Özbek halkı içerisinde yerel bir dergi gibi kabul görmüş ve geniş çapta dağıtılmıştır (Aliyev 83). Dergide toplumsal bilgilenmesine, aydınlanmasına, millî hakların savunulmasına yönelik konular güncelliğini korumuş, Azerbaycan ve Özbek edebiyatını, şiirini etkilemiştir. Döneminde yabancı dillerin anadilinin yerine geçmesi Celil Memmedkuluzade'nin "anadili" vurgusu yaparak edebî dilin geliştirilmesi konusunda duyarlı bir tavır sergilemesine neden olmuştur. Farsça ve Rusça yazarları eleştiren "*Molla Nasreddin*"cilerin oluşturduğu bu anane sonraki yıllar Azerbaycan ve Özbek edebiyatına yansımış, ana dilin halkın konuşma dili olması gerektiğini savunan pek çok eserler kaleme alınmıştır.

20. yüzyılın başlarındaki nispi serbestlik, Azerbaycan'ın doğusundaki bütün Türkler (ve tabii Özbekler) için de hem Cedîdcilik cereyanının hem de örgüt faaliyetlerinin arttığı yıllardır. 1901 yılından itibaren yerli gençlerden oluşan "Ceditler Tödesi" adlı bir cemiyet kurulmuştu. Münevver Kari bazı dostlarıyla birlikte 1909'da "Cemiyet-i Hayriye"yi, 1913'te "Turan" derneğini kurdu. Turan derneğinin "Mektep", "Neşriyat" şirketleri "Turan Kütüphanesi", "Turan Kulübü" vardı. 1917'de bunlara "Turan" gazetesi de eklendi.⁴

Stalin idaresindeki dönem, dinî ve millî değerleri tamamen silmeye ve Ruslar lehinde "asimilasyon"a bağlı Sovyet rejimi dönemidir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin her tarafında ama özellikle Müslüman halkların çok büyük bölümü Türk halkları idi ve bu dönem Türk halklarının asimile edilmeye çalışıldığı zaman dilimi olmuştur.

Bu dönemde bütün sanat ve edebiyat faaliyetleri, rejim propagandası olma-ya zorlanmış ve sanatında çok başarılı edipler de bu ilkeye uymak mecburiyetinde bırakılmıştır. Azerbaycan'da Samed Vurgun, Özbekistan'da (hepsi ilk şiirleriyle) Mirtemir, Zülfiye, Uygun, Şöhret, Şükrüllâ, Remz Babacan, Saide, Zunnurava ve Mirmuhsin, bu isimlerin önde gelenleri arasındadır (Kocaoğlu, “Özbekler” 202-203).

Rejimin emirlerine uymadığı düşünülenler ise ya sürgüne gönderilmiş ya da hapsedilmiş ve ölüm cezasına çarptırılmıştır. Mikâil Müşfik (1908-1938), bu akibete uğrayan sayısı belirsiz Azerbaycan aydınlarındandı; henüz 28 yaşındayken on kitabı yayımlanmıştı. 1936'dan sonra *Sındırılmış Saz, Azadlık Dastanı gibi manzum hikâye(poema)ler ve birçok şiiri yayınlandı*. 1937 yılında “Hurda Küçük Burjuva Şairi ve devlet düşmanı” suçlanıp tutuklanmasıyla Bakü yakınlarındaki Bayıl cezaevinde hapsedildi, 30 yaşında 1938 yılında idam edildi (Akpinar 354).

50'li yılların ortalarında, 60 ve 70'lerde hem Azerbaycan hem de Özbek edebiyatında millî konular üstü kapalı anlamda oluşmaya başladı (Alişanov 4). Bu açıdan bakıldığında, Azerbaycan ve Özbek halklarının edebiyatında Sovyet döneminin 60'lı ve 70'li yıllarını millî uyanış yılları olarak değerlendirebiliriz. Çünkü Stalin'in ölümünden sonra sanata konulan yasaklarda bir yumuşama gerçekleşti. Bu dönemde milletsever şairler ve yazarlar üstü kapalı olsa bile millî köklerini, Türk halklarının manevi bağlarını, tarihlerini, geleneklerini yansıtan eserler kaleme almaya başladılar.

Sovyet esaretinde bulunan, aynı sosyo-politik süreçleri paylaşan Azerbaycan ve Özbek halklarının kaderinde ve edebiyatında 1950-60'lı yıllar önemli bir dönemdir. Her iki halkın 60'lı yıllarda edebiyata katılan, millî kimlik kavramını idrak eden gençleri şiirde millî konulara değinmekle, tarihlerini, tarihî kahramanlarını, ediplerini yüceltip betimleyerek şiiri millîleştirmeye çaba gösterirdiler. Azerbaycan ve Özbek halkının genç şairleri fazla dikkat çekmemek, takiplerle, yasaklarla yüzleşmemek için ara sıra dönemin liderlerini övmek mecburiyeti hissettiler, Sovyetleri ve liderlerini öven şiirler bile kaleme aldılar. “1935-1945'li yıllarda doğan Özbek şairleri 1960'lardan itibaren lirik ve millî konularda şiirler kaleme alarak, millî şiiri Sovyetler'i övmeye odaklanmış durumdan uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Şüphesiz dönemin şartlarına göre, fazla dikkat çekmemek için genç şairler isteksizliklerine

rağmen, ara sıra Lenin’i ve “Sovyet” ülkesini öven şiirler de kaleme alırdılar” (Kocaoğlu, “Çağdaş Özbek” 7).

Bu dönemde Azerbaycan ve Özbek halklarının millî duygulara, millî bilince sahip şairleri ister ele alınan konular, içerik, ifade biçimi, isterse de üslup açısından birbirinden esinlenerek, halkların toplumsal ve kültürel düşünce-sinin şekillenmesinde, millî ideolojik yönden bilgilenmesinde önemli olan şiirler ve manzumeler kaleme aldılar. Azerbaycan şiirinde Bahtiyar Vahap-zade, Halil Rıza, Sabir Rüstemhanlı, Fikret Koca, Özbek edebiyatında Abdulla Oripov, Erkin Vahidov, Rauf Parfi, Cemal Kemal, Aziz Abdürrezzak milletin istikbali için millîleşmeyi ve onun getireceği istiklali sağlamak için edebiyat vasıtasıyla siyasal olaylarda da mücadele vermeyi gerekli görmüşlerdir.

20. Yüzyılın İkinci Yarısında Azerbaycan ve Özbek Şiirinde Konu ve Düşünce Benzerlikleri

Bahtiyar Vahapzade`nin Ana Dili Konusunda Şiirleri ve Özbek Sanat Ortamı 1950`li yıllarından itibaren Azerbaycan ve Özbek edebiyatında millî şiirde bir rahatlama oluştu. Stalin`in ölümüyle Sovyet esaretinde bulunan Türk halkları için sanatta ve edebiyatta yeni bir süreç başladı. Yasaklar hafifledi, Sovyetlere övgü dolu şiirler yerini kısmen millî konulara bıraktı. Yasakların hafiflemesi nedeniyle Azerbaycan ve Özbek halklarının şairleri kendi millî haklarını savunmak için harekete geçtiler. Esasında aynı milletin bireyleri olan şairler, sanat ilişkilerini Sovyetler Birliği`nin kardeş halklarının şairleri gibi kurmuş olsalar bile, içerik, mahiyet tam farklıydı. Onlar aynı milletin bireyleri olduklarını idrak eden, millî özgürlüklerini kazanmak için dönemin şartlarından istifadeye çalışan, Türk halklarının fikren birlik olmasını temel alan şairler idi. Sovyet halklarının şairleri gibi sıkça bir araya gelen bu millî şairler birbirinin sanatından etkilenmiş ve bu sanat olayları edebiyatlarımızda konu, düşünce, biçim ve üslup benzerlikleri, ahenk uyumu, ortak gelişim özelliklerine yol açmıştır.

Eserlerinde ana dilini en temiz şekilde kullanmaya özen gösteren ve halkının, milletin duygularına tercüman olan Bahtiyar Vahapzade (1925-2009) Azerbaycan halkının şairi, filozofu, milletsever evladıdır. Bahtiyar Vahapzade`nin şiiri, halkının acılarına, üzüntülerine tarihî kökler ve yabancı etkiler açısından ayna tutmakta, milletin tarihini çarpıtılmasına isyan etmekte, gerçekleri içtenlikle ifade etmekte, geleceğe geçmiş ve bugünün vasıtasıyla köprü kur-

maktadır. Bu nedenle, sanatı ve kişiliği ülkede ve ülke dışında her zaman ilgi odağına dönüşmüş, özellikle Sovyet boyunduruğu altında inleyen Türk halklarının şairlerinin ilham kaynağı olmuştur. “Bahtiyar Vahapzade’nin 1960’lardan başlayarak kapsamlı manevi ve estetik arayışları sınırlarının çok ötesinde yankılanıyordu. Kardeş Özbekistan’ın sanata yeni katılan gençliği, büyük şairin ateşli anavatan çağrılarına cevap verdi” (Kasimbeyli 30). Bu şiirsel yanıtlar ifade tarzlarına, millî-estetik tonlarına göre farklı olsalar bile, onların özlerinde ve içeriklerindeki uyum dikkat çekicidir. Konumuzun amacı açısından şunu belirtelim ki, 60’lardan günümüze kadar Bahtiyar Vahapzade’nin birçok eserleri Özbekçeye aktarılmış, Özbekistan’da kitapları basılmış, dergilerde bazı şiirleri yayımlanmış, sanatı üzerine çalışmalar yapılmıştır.

Kaffar Mirze’nin çevirisiyle “Mezar”, “Açlardan Toklara”(1962), Reşit Mura’nın çevirisiyle *Toşkent Oxşomi* dergisinde “Nevai”, “İki Kör” şiirleri (1968), Nosir’in çevirisiyle “Azerbaycan”, “Bir Yürekte Dört Fesil” (1973), *Şark Yıldızı* dergisinde Razzok Abduraşid’in çevirisinde “Kızıma”, “Teklik”, “Ehtiyat” şiirleri yayımlanmıştır (1973). 60’lardan günümüze kadar Bahtiyar Vahapzade’nin *Benim Yolum* kitabı, “Şebi-Hicran”, “Feryat” manzumeleri ve diğer eserleri Cabbar Cabbarov’un, Cemal Kemal’in, Şahlo Kasumova’nın çevirileriyle Özbek diline aktarılmıştır” (Kengerli).

Çeviriler aracılığıyla Özbek okuyucusunun, Özbek halkının millî şairlerinin benimsediği Vahapzade sanatı, konu ve içerik, düşünce şekli açısından Özbek şiirini de etkilemiştir. Erkin Vahidov, Abdulla Oripov, Cemal Kemal, Aksad Muhtar, Cumaniyaz Cabbarov ve diğer Özbek şairlerinin eserlerinde B. Vahapzade’nin sanatıyla, kaleme aldığı şiirleriyle konu, düşünce ve içerik benzerliklerinin, üslup ve biçim, ahenk benzerliğinin ve genel bir uyumun olduğu görülmektedir.

Bir halkın ana dili korunduğu, konuşulduğu sürece o halk yaşar. Çünkü dil halkın kültürünü ve tarihini içinde barındırır. Sovyetler Birliği döneminde mevcut idarenin Türk halklarının ana dillerini yasaklaması nedeniyle millî şairlerimiz, ana dillerini korumak için harekete geçtiler. Azerbaycan edebiyatında Bahtiyar Vahapzade, Halil Rıza, Sabir Rüstemhanlı, Özbek edebiyatında Erkin Vahidov, Abdulla Oripov, Cemal Kemal ve diğer Azerbaycan ve Özbek şairleri, Sovyetlerin yıkım politikasına itiraz olarak, toplumsal düşüncede millî kimlik kavramını şekillendirmek, ana dilini saldırlardan savunmak amacıyla şiirler kaleme aldılar. Bu konuda Bahtiyar Vahapzade ilk şiirini 1954’te, Stalin’in ölümünden (5 Mart 1953) hemen sonra, yasakların

hafiflediği dönemde kaleme aldı. Cesaretle “Ana Dilim” şiirinde Rus dilinin baskıladığı ana dilinin tarihini, güzelliğini betimleyen şair, ana dilini dünyanın ve atalarının en değerli mirası olarak değerlendirdi:

Bu dil - bizim ruhumuz, aşkımız, canımızdır,
Bu dil - bir-birimizle ehdi-piymanımızdır.
Bu dil-tanıtmış bize bu dünyada herşeyi.
Bu dil -ecdadımızın bize buraktığı
En kıymatlı mirastır, onu gözlerimiz gibi
Koruyup kuşaklara biz de armağan edek. (Vahapzade, *Seçilmiş Eserleri* 8)

Ana dili konusu Bahtiyar Vahapzade'nin sanatında özel bir yere sahiptir. Çağdaş Azerbaycan şiirinde ana dili konusunun mimarı olan Bahtiyar Vahapzade'nin millî dilin korunmasına adanmış çok sayıda şiirleri ve bilimsel çalışmaları bulunmaktadır. Şunu da belirtelim ki, Özbek edebiyatında ana dili konusunun tarihi çok eskilere dayanır. Ali Şir Nevaî, Mirtemir, Tursunov gibi edipler ana dili konusunda şiirler kaleme almışlardır. Bununla birlikte 20. yüzyılın 50-60'lı yıllarında B. Vahapzade'nin 1954'te cesaretle yazdığı “Ana Dilim” şiiri Özbek şiirinde millî düşüncenin uyanmasında ve şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. “Ana Dilim” şiiri Özbek sanat ortamında yankılanmakla, ana dili tutsak olan Özbek halkının ana dili uğruna mücadelesine, Özbek halkının sosyo-politik düşüncesinin şekillenmesine yardım etmiştir. “Ana Dilim” şiirinin ardından millî öz bilincin mantıksal duygusuyla şiirler yazan Özbek şairi Rauf Parfi, 1958'de “Özbek Dili” şiirini kaleme almıştır. “1960'lı yıllarda tüm aydın gençlerde olduğu gibi Parfi de “saf sanat”la ilgilendi ise de millî değerleri hiçbir zaman unutmadı. Komünist ideolojiden daima uzak durdu, yoksulluk pahasına da olsa Sovyet ideolojisinin sunduğu imtiyazlardan yararlanmayı hiç düşünmedi, topyekûn Sovyetleştirme tufanında Türk kimliğini koruyan ender aydınlardan birisi idi” (Koraş 3).

Hayhot, toptaganda arab va müğil,
Hayetingning zanjirli yili,
Boşdan ne keçirding, mardona üğil,
Üzbek tili, Üzbek tili.
Üliğ tariuxingga kilaman hitob
Navoiy şeirining guli,
Keçmiş zamonlarning tipik guvoği,
Üzbek tili, Üzbek tili.⁵ (1958) (Parfi, *Sabr Darahii* 198)

Bahtiyar Vahapzade'nin "Ana Dilim" şiiri gibi Rauf Parfi'nin "Özbek Dili" şiiri de daha sonra Abdulla Oripov'un "Ona Tilimga" (Anadilime) şiirine ilham kaynağı olacaktır.⁶

Bahtiyar Vahapzade'nin Özbek halkının sosyo-politik düşüncesinin şekillenmesinde müstesna bir rolü olan manzum metinlerden biri de "Latin Dili" şiiridir. Bahtiyar Vahapzade, Sovyet şiirinin 60'lı ve 70'li yıllar aşamasında, Sovyetler Birliği'nin birleşik bir devlet kurma ve Rus dilini tek dil olarak kullanma politikasına itiraz olarak 1967 yılında "Latin Dili" şiirini yazdı ve böylece Türk halklarının millî kimliğini üstü kapalı ifade şeklinde savunmaya çalıştı.

Atlantika kıyısında
Coşa-coşa, taşa-taş:
-Ben özgürüm, ben mutluyum,
Diyor natik yad dilinde.
Söyle, natik, şimdi neye inanalım -
Kulağamı, ya gözemi?
Amelemi, ya sözemi?
"Ben özgürüm, bağımsızım" sözlerini
Öz dilinde söylemeye izin yoksa,
De, kim sana özgür der?
Söyle, nasıl özgürsün sen,
Komalarda tutsak olmuş ana dilin. (Vahapzade, *Seçilmiş Eserleri* 303)

Özbek edebiyat bilimcisi Babahan Şerif (1), Bahtiyar Vahapzade'nin "Latin Dili" şiirinin Özbek halkının sanat ortamına, sosyo-politik düşüncesine etkisini şöyle açıklamaktadır:

Bahtiyar Hocanın "Latin Dili" şiiri Özbekçeye çevrilmeden önce, Özbek aydınları şiiri orijinalinden okumuşlardır. Edebiyat eleştirmeni Azad Şarafaddinov, şiiri orijinal hâliyle okuduğunda, Bahtiyar Vahapzade'nin millî ruhunu hissederek heyecanlanıyor. Özbekistan'da Azerbaycan şiirinin çevirmenlerinden olan, ünlü şair Nasir Muhammed'in söylediğine göre kendisi Bahtiyar Vahapzade'nin birkaç şiirini Özbekçeye aktarmış ve Azad Şarafaddinov'a önermiştir. Şiirleri okuyan üstat, memnuniyetini dile getirerek, Bahtiyar Vahapzade'nin "Latin Dili" şiirini Özbekçeye aktarmasını tavsiye ediyor. Çünkü bu

olağanüstü, millî ruhta güçlü, günümüzde çok gerekli bir şiidir, diye söylemişti. 1980'lerin sonunda, Özbekistan'da Özbekçeye devlet dili statüsü vermek için güçlü bir mücadele vardı. İşte o zaman bu şiir yayınlandı ve Bahtiyar Vahapzade'nin "Latin Dili" şiiri sosyo-politik düşünceye önemli etki göstermiş oldu.

"Latin Dili" şiirinin sanatsal ve toplumsal değerinden bahseden Babahan Şerif, ana dilini millî, insani ve tarihsel açıdan değerlendiriyor: "Aslında başka bir dil öğrenmenin yanlış bir yanı yok. Doğru, bu bir erdemdir, ancak yabancı dil öğrenmek kişinin kendi dilini, kendi köklerini unutması pahasına olmamalıdır. Aksi takdirde dilini unutan bir millet yok olmaya ve tarih sahnesinden silinmeye mahkumdur" (Babahan 1).

Vahapzade'nin millî bilincindeki vatan kavramıyla fikirleri özdeş olan Özbek şairlerinden biri Abdulla Oripov'dur (1941-2016). Azerbaycan-Özbek sanat ve kardeşlik ilişkilerinin gelişmesine özel katkılarda bulunan Abdulla Oripov ile Bahtiyar Vahapzade'nin sanatında konu, anlatım tarzı bakımından paralellikler, benzerlikler vardır. Bu bağlamda 20. yüzyıl Özbek şiirinde vatan kavramının şekillenmesinde Oripov'un "Özbekistan, Vatanım Benim" şiirinin önemi özel olarak vurgulamak gerekir. Bu şiir millî bilincin, vatan duygusunun olgunlaşmasında, vatan imgesinin manevi-ahlaki açıdan zenginleşmesinde büyük rol oynadı. A. Oripov, vatanın evlatlarının ifade edemediği acılarını, yüreklerinde sonsuza kadar taşıdıkları hayallerini şiirle ifade etmeyi başardı.

Keçmişing bor çından ham uzok,
İlgay olmas barçasin küzim.
Mağtamasman moziyni birook,
Ütmişingni üylyayman bir zum.
Zabtga olib keng Osiyeni,
Bir zot çikdi mağrur, davongir
İkki asr yârim düneni
Zir kağşatdi Büyük jahongir.
Aytgum, bu kün, manim, manim
Üzbekiston, Vatanım manim.⁷ (Oripov, "Abdulla Oripov sara she'rlari")

Oripov'un "Özbekistan, Vatanım Benim" şiiriyle, Bahtiyar Vahapzade'nin "Ben Azerbaycan'ın Oğluyum" şiirinin sanatsal özellikleriyle, millî acıların samimiyetle ifadesiyle, anlam zenginliği ve güzelliği arasında benzerlikler vardır.

Azerbaycan oğluyum, yaşım adımdan kadim.
Hiç kesin tavuğuna hiç zaman “kiş” demedim,
Kimsenin toprağında gözüm yok, bilsin alem.
Toprağımdan bir çerek kimseye de vermem.
Ben bir kadim şarkıyım, seslerim elvan-elvan
Müziğim Karabağ’dır, sözlerimse Nahçıvan. (Vahapzade, *Seçilmiş Eserleri* 33)

Genellikle, Vatan ve ana dili konusu Abdulla Oripov’un ve Bahtiyar Vahapzade’nin eserlerinin ortak özelliğini oluşturmaktadır. Bahtiyar Vahapzade, ana dilinde konuşmayanları, Rus dilinde konuşmayı çağdaşlık, modernlik gibi değerlendirenleri millî köklerinden kopmuş vatan haini gibi betimlemeler.

Ey öz ana dilinde konuşmağı ar bilen,
Bunu faharet bilen
Modalı edebazlar
Kalbinizi okşamır koşmalar, telli sazlar.
Koy bunlar benim olsun.
Ancak Vatan ekmeğı,
Bir de ana yüreğı
Sizlere ganim olsun. (Vahapzade, *Seçilmiş Eserleri* 9)

Abdulla Oripov, 1965 yılında Özbek diline ithaf ettiği “Ona Tilimga” başlıklı şiirinde dile yönelik saldırılara üstü kapalı itiraz ediyor, ana dilini hedefleyenleri eleştiriyor. Ana dilinde konuşmayanları papağanlara benzetiyor:

Ona Tilimga
Ming yillarkim, bulbul kalomi
O’zgarmaydi, yahlit hamışa.
Ammo şo’rlık to’tining holi
O’zgalarga taqlid hamışa.
Ona tilim, sen borsan, şaksiz
Bulbul kuyin şe’rga solaman.
Sen yo’qolgan kuning, şubhasiz,
Men ham to’ti bo’lib qolaman...⁸ (Oripov, “Ona Tilim”)

Abdulla Oripov, 1965 yılında kaleme aldığı “Ona Tilimga” şiirinin yazılma tarihinden, karşılaştığı politik engellerden böyle bahsediyor: “Bu şiirin tarihi çok uzundur. Bu sekiz mısralık şiirin başıma sekiz bomba gibi düşeceğini

mi hayal ettim? Şiir çıktığında, ‘Anadiliniz var mı? Hala dünya sosyalizmi fikrine karşı mısınız? Senin ebeveynlerin kimler? Hangi milliyetçinin çocuğusun?’ diyen bir dünyanın baskısı altındaydım” (Oripov, “Ona Tilimga”).

Bahtiyar Vahapzade gibi Abdulla Oripov da ana diline adanmış şiirlerinde ana dilini unutanları vatanın bugünü ve geleceği için bir tehlike olarak görüyor. Maddi ve manevi bir zenginlik olan ana dilinin korunmasını her yurttaşın görevi olarak tasvir eden, ana dilinin her milletin tarihini, millî ve manevi değerleriyle geleneklerini içerdiğini şiirlerine yansıtan şairlerimiz, her bir vatandaşı kendi ana diline sahip çıkmaya çağırıyor. Abdulla Oripov ana dilini unutanları başkasının söylediklerini tekrarlayan bir papağana benzetiyor. Bahtiyar Vahapzade ise, “modalı edebazlar” (moda tutkunu, havallılar) diye yabancı dilde konuşanları ulusal kültürümüzün düşmanı olarak eleştiriyor.

Ayrıca Abdulla Oripov’un klasik Azerbaycan şairi Mehseti Gencevi’nin rubailerini, çağdaş Azerbaycan şairi Halil Rıza’nın millî konularda şiirlerini Özbekçeye aktarmıştır. Özbek şairinin genel olarak Türk halklarının kültürünü yansıttığı Azerbaycan’a adanmış şiirleri de önem arz etmektedir.

Bahtiyar Vahapzade ve Cemal Kemal

Bahtiyar Vahapzade’nin çevirmenlik çalışmalarında Özbekçeden yaptığı çeviriler özel değer arz etmektedir. Özbek şairlerinden Kafur Kulam’ın, Cemal Kemal’in ve diğer Özbek şairlerinden yaptığı çeviriler geçtiğimiz asrın ortalarında her iki ülkede kitap ve sanat dergilerinde yayınlanır. Şairin, Özbek şiirinden Azerbaycan Türkçesine aktardığı şiirlere dikkat ettiğimizde, Vahapzade’nin önem ve önceliği millî konulara verdiğini görüyoruz. Vahapzade, 1987 yılında Azerbaycan-Özbek edebî ilişkilerinin gelişmesine özel katkısı olan Özbek şairi Cemal Kemal’in, halkın ve milletin kaderini, millî dertlerini, özgürlük aşkını dile getirdiği şiirlerini Azerbaycan Türkçesine aktarmış, kitabının “Çevriler” bölümünde yayınlamıştır (Vahapzade, *Dünya Dönüyor*).

Bahtiyar Vahapzade Cemal Kemal’in Sovyetler döneminde cesaretle ve bazen üstü kapalı şekilde anlattığı millî konulu şiirlere Azerbaycan Türkçesinde yeni bir hayat vermiş, okuyucularına tanıtmıştır. Cemal Kemal’in “Giyimim, Kefenim” şiirinin her satırı ve her kelimesi, köleliğe karşı bir protesto ruhu ve millî kimliğe saygı, ana diline sevgi yüklüdür.

Halkımın dili var, her sözü ateş,
Her sesi, her nebzi bana kol-kanat,
Üstümde giyimdir, beynimde-güneş,
Onsuz ben neyim ki, kuruca bir ad! (Vahapzade, *Dünya Dönüyor* 190)

Cemal Kemal'in 1980 yılında kaleme aldığı "Özbekçem, Türk Dilim, Zatım-Nicatım" şiirinde şair, ana dilinin tutsak olmasından endişelenir ve dilini koruyamadığından duyduğu üzüntüyü dile getirir. Bu duygular Vahapzade'nin kendine has düşünceleriyle eşleştirdiğinden, Azerbaycan Türkçesine aktarılırken anlamını, formunu kaybetmemiş, akıcı bir şekilde ifade edilmiştir.

Sen dil ağacının şah budağsın,
Özbekçe'm, Türk dilim-zatım, nicatım.
Korumak zoruymuş, vasıf etmek kolay,
Ölsem kefenimsin, kalsam hayatım. (Vahapzade, *Dünya Dönüyor* 190)

Vahapzade'nin çevirisinde Cemal Kemal'in "Dem öter, demler öter" şiiri, zamanın ve hayatın sadakatsizliği düşüncesiyle başlar, gece ve gündüzün, yokluğun ve varlığın, yolların ve yolculuğun düşünce haritasını çizmesiyle devam eder. Şair dünyanın bilgelğine ve felsefesine dayanan düşünceleriyle beraber öz ana diline sevgisini anlatır.

El gözüm, dil de canım,
Kurban olalım el ve dile,
El ve dil vardısıa... candan
Süzüler, sözler öter. (Vahapzade, *Dünya Dönüyor* 189)

Bahtiyar Vahapzade Cemal Kemal'in millî ruhlu şiirlerini Özbekçeden çevirdiği gibi, Vahapzade'nin şiirlerini de Cemal Kemal, C. Cabbarov, Reşit Mura ve diğer Özbek şairleri kendi yazı dillerine uyarlamışlar, farklı yıllarda yayınlamışlardır.

Bahtiyar Vahapzade'nin edebî kişiliği ve sanatı Özbek halkı içerisinde, sanat ortamında her zaman ilgi odağı olmuştur. Şairin Özbekistan'da yayınlanan kitapları, sanatıyla ilgili yapılan araştırmalar, anısına organize edilen bilimsel şöenler Özbek halkının Azerbaycan edebiyatına, Bahtiyar Vahapzade'nin sanatına olan sevgisinin göstergeleridir. Özbek şairi Pulat Fazıl, Azerbaycan halkına, Bahtiyar Vahapzade'ye olan sevgisini "Nurlu Azerbaycan tek dost diyarı var, iyi ki, bu yurdun Bahtiyarı var" (Hacızade 5) mısralarıyla anlatır.

Bağımsızlık döneminde Özbekistanlı şairlerden Usman Kuçkar, Babahan Şerif, Bakidcan Tohliyev, Saodat Muhammedova; Bahtiyar Vahapzade'nin sanatını, edebî ve sosyal faaliyetini, çalışmalarını incelemiş, şairin yaşam ve faaliyetlerini genel Türk edebiyatının gelişimi bağlamında değerlendirmişler. Sonuç itibariyle, Bahtiyar Vahapzade'nin sanatıyla ilgili çok sayıda bilimsel makaleler, monografiler kaleme alınmıştır.

Erkin Vahidov Sanatında Azerbaycan Şiiriyle Benzerlikler

Modern Özbek edebiyatının önde gelen temsilcisi Erkin Vahidov (1936-2016), Özbek edebiyatının klasik ve çağdaş şiir gelenekleri ile şiirler yazan bir şairidir. Özbekistan'ın Fergana bölgesinde doğan Erkin Vahidov, 1960'larda, Sovyet yasaklarının hafiflediği bir dönemde edebiyat dünyasına gelmiştir. Erkin Vahidov'un eserleri ve dünya edebiyatından çevirileri, Özbek ve genel Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Şairin sanat hayatında "Özbek'im" kasidesi özel değer taşımaktadır.

1968 yılında kaleme aldığı "Özbeğim" kasidesi olup Sovyet döneminde ağır tenkide uğramıştır. Şair, bu şiiriyle, Sovyetlerin millî kimlikleri Rus potasında eritme siyasetine ve bilhassa Türk halklarına karşı "medeniyet getiren" kavim olma iddiasına karşı, Özbek Türklerinin kadimî ve görkemli geçmişini ortaya koyarak mücadele ruhunu uyarmış ve pekiştirmiştir. (Tolkun 3)

Bu şiiri yazdıktan kısa bir süre sonra şairin hayatında sıkıntılı ve gergin günler başlamıştır. Şair işinden ve tüm görevlerinden uzaklaştırılır. İşinden uzaklaştırıldığı dönemde Erkin Vahidov, Alman şairi Goethe'nin "Faust" eserini Özbek Türkçesine çevirir. "Özbek'im" şiirinden dolayı Abdulla Orpov Erkin Vahidov'u "milletinin yüreğine yük olan sözleri dile getiren bir şair" (*Seçme Şiirler* 3) olarak değerlendirir. Çünkü Erkin Vahidov, bu şiiriyle halkının tarihini, köklerini şiirin diliyle anlatmış, Özbek halkının tarih sahnesindeki özgün yerini göstermiştir. Millî kimliğine yönelmiş siyasetlere karşı çıkan şair "Özbek'im" şiiriyle genel olarak Türk milletinin kararlılığını ve yenilmez ruhunu yüceltmıştır:

Tarixingdir ming asrlar
Ichra pinhon O'zbekim,
Senga tengdosh Pomiru
OgsochTiyonshon, O'zbekim.

Gaysari Rum nayzasidan
Bağ'rida dog' uzra dog',
Chingizu Botu tig'iga
Ko'ksi galgon, O'zbekim.

Yog'di to'rt yondin asrlar
Boshingga tiyri kamon,
Umri gurbon, mulki toroj,
Yurti vayron, O'zbekim.

Davr zulmiga va lekin
Bir umr bosh egmading,
Sen - Muganna, sarbador - sen,
Erksevar gon, O'zbekim.⁹ (Vahidov, *Seçme Şiirler* 58)

Bu şiir, Türk halklarının millî kimliğini hedef alan siyasetlere, sömürge yasaklarına açık bir protesto şiiridir. Şiirin diğer mısralarında şair, halkının esarete olmasına rağmen sadece bir sürelik kaderine kul olduğunu, esaret zincirlerini kıracak manevî kudretinin bitmediği gibi artarak devam ettiğini beyan ediyor:

İlm u şe`rde şah ve sultân,
Lek takdirde kul,
Öz elide çekdi gurbet,
Zar u nâlán, O'zbekim.¹⁰ (Vahidov, *Seçme Şiirler* 163)

Şair, “Özbek'im” şiirinin her bir mısrasında büyük bir tarihi, milletin kahramanlığını, halkının tüm acılara ve köleleştirmeye direnme kararlılığını sergiliyor ve hiçbir zulmün halkının millî iradesini kırmayı başaramayacağını mesajını veriyor. “İnancını yenileyen Özbek'im” ibaresiyle halkının millî ideallerle yaşamına dikkat çeken şair, “Yağdı tört yandın asrlar başingge tîr-i kemân” (Yağdı dört taraftan başına oklar) -mısrasıyla halkının karşılaştığı saldırılara işaret ediyor. “Yangrasin Erkin sözing, aslatiling lâl olmasın, dest köter devrân yükini, etme kadding ya, kalem” (Vahidov, *Seçme Şiirler* 148), “Kelimen özgürce yankılansın, Erkin, dilin sessiz kalmasın asla, zamanın yükünü kaldır, kalemim asla bükülme”, - diyen şair, Özbek halkının tarihini ve kaderini, özgürlük duygularını, millî haklarına kavuşmak istediğini betimler. “Şair, toplumu ileriye götüren, savaşçı, özverili, geleceğe hizmet eden kişidir. Ama her şeyden önce şair şair olmalı, şiir sanatında ustalaşabilmelidir”

(Vahidov, *Seçme Şiirler* 14) diyen E. Vahidov her zaman şiirin doğası gereği millî olmasına, halkını, toplumu ileri götürmesine dikkat çekiyor.

Sovyetler Birliği'nde yaşayan diğer Türk halkları gibi, Azerbaycan ve Özbek halkları da aynı sosyo-politik olayları paylaştıkları için edebiyatta, şiirde, ele alınan konularda ve hatta şairlerin yaşam ve kaderinde benzerlikler vardır. Azerbaycan şairi Halil Rıza (1932-1994) ile Özbek şairi Erkin Vahidov'un şiirlerindeki millî düşünce, yaşamlarındaki mücadele çok benzerdir. Hatta her iki şair millî mücadelelerinden dolayı, halklarının özgürlüğüne kavuşması yolunda faaliyetlerinden dolayı tutuklanmışlardır. Halil Rıza 1990'lar da 9 ay hapis hayatı yaşarken 200'den fazla şiir, manzume, mektup kaleme alır. Hapishanelerde milliyetçilikle suçlandıklarında Halil Rıza *Lefortova Günlüğü*'nü yazmış, Erkin Vahidov ise Alman edebiyatından *Faust* eserinin çevirisini yapmıştır. Her iki şairin diline, dinine, millî kimliğine, tarihine, edebiyatına adanmış şiirlerinde genel bir uyum, benzerlikler, düşünce paralellikleri mevcuttur.

Çağdaş Azerbaycan-Özbek edebî ve bilimsel ilişkilerinin gelişmesine büyük katkılarda bulunan Azerbaycanlı şair Halil Rıza'nın hayatı ve eserleri Türklük ideolojisi ile iç içe geçmiştir. Milletine sevgi ve kardeşlik motifleri, bilimsel faaliyetinin ve şiir sanatının temelini ihtiva eder. Halil Rıza *Modern Azerbaycan-Özbek Sanatsal İlişkilerinin Güncel Sorunları* başlıklı monografisinde (Rıza, *Modern*) köken itibarıyla Azerbaycan'dan olan, Özbek edebiyatının ünlü ismi Maksut Şeyhzade'nin hayat ve sanatını araştırmıştır. Halil Rıza, Şeyhzade'nin "Celaleddin Manguberdi" ve "Mirza Ulug Bey" tarihsel manzumelerini bilimsel yönden incelenmiştir. Milletine ve soyuna bağlılık Halil Rıza'nın Özbek edebiyatından yaptığı çevirileri de etkilemektedir. Çevirisi yapılan şiirleri orijinaliyle karşılaştırdığımızda Halil Rıza'nın Türklük bilincinin, ruhunun mısralara yansımış olduğunu görüyoruz. Halil Rıza'nın kendi şiirlerinde ve çevirisini yaptığı şiirlerde Türklük, şovenizmden uzaktır ve halkına, milletine yönelik saldırgan politikalardan korunma amaçlıdır. Çünkü şairin ruhu ve düşüncesi genel olarak insanlığa sevgiyle doludur.

Ben güneş yürekli Halil Rıza'yım
Yer boyda, gök boyda sadagatım var,
Reyhan yaprağına, karıncaya da,
Yurdumda olana muhabbetim var. (Rıza, *Türkün Toplusu* 34)

Halil Rıza, Türk milletinin tarihini sahteletirmek isteyen, Türk halklarını birbirinden ayrı düşürmek isteyen politikalara karşı çıkararak, Türk halklarının tarihî zaferlerini, manevi kudretini şiirlerinin ana temasına dönüştürür. Halil Rıza ana dilini sevmeyenlere “teslim olmuş kaçaklar” diyor. Türk dilini muhteşem bir ağaca, Türk halklarının yazı dillerini dallara benzetir şair.

Himalayda, Tyan-Şanla yaşıt olan, ey mücüze,
Söyle nasıl çıktın yüze?
Hangı ayda, hangı günde silkelendi bizim cahan?
Elbrus, Alp, Pamir dağı erzi yardı, çıktı ne zaman?
Ben düşündüm, çözüm buldum, fikirlerin ilgeyine:
Özbek dili kaldırmıştır bu dağları öz çiyinine. (Rıza, *Türkün Toplusu* 37)

“Özbek dili kaldırmıştır bu dağları öz çiyinine” ifadesi, eserin şiirsel değerini artırmakla kalmaz, bununla beraber diline, kültürüne yönelik saldırılara karşılık verir. Şair, köklü kültürü, tarihi ve coğrafyası olan halklar için kölelik zincirlerini kırmanın zor olmadığı anlamını aktarıyor okuyucusuna. Bu mısralar, fikir ve içerik açısından Erkin Vahidov’un “Senga tengdosh Pomiru, ogsoch Tiyonshon, O’zbekim” (Vahidov, *Seçme Şiirler* 160) mısralarıyla çok yakındır. Her iki şiir, Özbek halkına adanmıştır. Erkin Vahidov ve Halil Rıza’nın ikisi de Özbek halkının tarihini, coğrafyasını ve kültürünü şiirselleştirir. Bildiğimiz gibi, Türk dünyasının sanatsal bilincinde, mitolojisinde dağlar ayaklar altında kalmadığı için, göklere, Allah’a yakındır diye kutsaldır. Her iki şair, Özbek halkının varlığını anlattıklarında, halkın tarihini dağlarla kıyaslamakta ve dağlarla yaşıt olan ulusun zorlukları ve mücadeleleri geride bıraktıklarına dikkat çekmektedirler.

Erkin Vahidov’a göre, mevcut politikanın etkisiyle millî ve manevi değerlerinden uzaklaştırılan, dilinden, örfünden, geleneklerinden utanır hâle getirilen gençlerin yüksek görevlerde işe alınmaları, bu millî değerlerine yapılmış darbedir. Toplumunu yönlendiren ve geliştiren millî kültürün yıkılmasına, millî ahlaki değerlerin ortadan kalkmasına kayıtsız kalamayan Erkin Vahidov ve Halil Rıza da mevcut olaylara şiirleriyle itiraz ediyordular. Her iki şairin sanatında bu konuyla ilgili pek çok şiir bulunmaktadır. Halil Rıza da Erkin Vahidov da yaşamları boyunca milletin tarihinin, millî kültürünün, gelenek ve göreneklerinin korunmasına, gelecek kuşaklara aktarılmasına çalışmışlardır. Şu bir gerçek ki, Erkin Vahidov, hem de Halil Rıza Azerbaycan’a ve Özbekler’e adanmış şiirlerinde Türk milletinin imge-

sini oluşturmuşlardır. Halil Rıza millî varlığını, millet kavramını korumak uğruna mücadelesinde isyankâr ruhtadır. Halil Rıza şiirinde sanki bu zincirleri kıracak savaşıyı görürüz. Vahidov'un sanatında ise bu mücadele daha sakindir, düşündürüdür.

Bu — shoirning dilin ezgan
Istibdodning dardidir.
Yurakdan qon bo'lib sizgan
Iste'dodning dardidir.
To'lg'orida bu alamning
Tanho ingroq — xonish bor.
Abadiyat
Jaxannamning
Otashida yonish bor¹¹ (Vahidov, "Ruhlar İsyoni").

Ne gam, kinle silahlan,
Topdan, tüfengden üstün,
Tankdan, rökettenden güçlü
Gayretinle silahlan!
Zopayla, kürekle, taş-kesikle silahlan,
Nuş et yıldırımları, sen şimşekle silahlan!
Kanında saflık adlı taşkın ile silahlan,
Dünyaya sevgin, aşkın ile silahlan! ("Silahlan" şiiri), (Rıza, *Türkün Destanı* 127)

Erkekler başını eğmemiş yada,
Hosrov`a göstermiş ferhatlığını.
Kolları zincirli tutsak olsa da,
Korumuş düşünce özgürlüğünü. ("Erkekler"şiiri), (Rıza, *Türkün Destanı* 146)

Halil Rıza'nın isyanının nedenleri bellidir. Bir yüzyılda toprakları defalarca talan edilen, parçalanmış vatanın, Azerbaycan'ın feryadı şiirin ruhunda haykırışa dönüşür. Mücadele, şiirin hayatının ideali hâline gelmiştir.

Özgürlüğü istemirim
Zarre-zarre, gram-gram
Kolumdaki zincirleri kıram gerek
Kıram! kıram!

Özgürlüğü istemirim
Bir hap gibi, ilaç gibi
İstiyorum sema gibi,
Güneş gibi, cahan gibi:
Çekil, çekil ey kasıbkar:
Ben bu yurdun gur sesiyim:
Gerek değil sıkı bulak,
Ben ümmanlar teşnesiyim. (Rıza, *Türkün Destanı* 38)

Erkin Vahidov ve Halil Rıza şiirinin ortak özelliklerinden biri, millî dertlerini anlatmak için, başka bir halkın benzer acılarını anlatmalarındır. Halil Rıza'nın 1960'ta yayımlanan, dillere ezber olan "Afrika'nın Sesi" şiirinde, şair Afrika insanının mücadelesinden bahsederken, aslında kendi millî haklarını savunmaktadır. Erkin Vahidov da "Kanada Türkümü" toplu şiirlerinde aynı şekilde küresel meselelerden bahsederek millî dertlerini anlatmaktadır.

Sonuç

Görüldüğü gibi, ortak tarih ve geçmişi olan Azerbaycan ve Özbek halklarının edebî ilişkileri de, dil ve din birliğine, kardeşliğe dayalı olarak gelişmiştir. Zengin bir folklor, halk edebiyatı gelenekleri olan Azerbaycan ve Özbek halkları ortak folklor örneklerine, destanlara, ninnilere, masallara sahiptirler.

Ortak özelliklere sahip edebiyatlarımız her zaman aynı sorunlara yönelmişler. Toplumunu aydınlatma, bilgilendirme gibi konular, 20. yüzyılın başlarından ortalarına doğru gerek Azerbaycan'da gerekse de Özbekistan'da millî edebiyat anlayışını oluşturdu. Millî edebiyat anlayışı 1900'lerden itibaren ulusal uyanışlarla başladı. 1920'lerden sonra Sovyet sanat anlayışı edebiyatta etkisini gösterdi. Sovyet İmparatorluğunun millî değerlerden, manevi-tarihî köklerden ayırma girişimi Azerbaycan ve Özbek edebiyatlarında keskin ideolojik yasalara neden oldu. Edebiyatta sosyalist, komünist ideolojiye bazen doğrudan, bazen de dolaylı olarak karşı çıkan yazar ve şairler Sovyet yönetiminin kurbanı oldular. Yasaklara, katliamlara, aydınların kırımına (1937) rağmen millî edebiyatlarımız millî yazarların, şairlerin mücadele dolu yaşamları, faaliyetleri, sanatları pahasına kendi özelliklerini korumuş, millî ideolojinin temelinde, özgürlük motifi eserler kaleme alınmıştır. Bu şairler, bütün yasaklara rağmen edebiyatlarında var güçleriyle Türk birliğini ve hürriyet sevgisini korumuşlar, halkı ve okuru bu fikirlerden yola çıkarak bilgilendirmeye çalışmışlardır. Azer-

baycan ve Özbek edebiyatları bu bağlamda konu ve düşünce benzerliklerine sahiptirler. Bu iki edebiyat ortak özellikleri ihtiva ederek gelişmişlerdir.

Bahsedildiği gibi, Azerbaycan ve Özbekistan'da, 1960'lardan itibaren edebiyatta millî-ideolojik meseleleri bazen açık, bazen üstü kapalı şekilde dile getiren, millî ve insanî hakları savunan pek çok aydın vardır. Bunlar birbirlerinin eserlerinden beslenmiş, mevcut sosyo-politik olayların etkisinde aynı konularda, benzer içerik ve üslûpta eserler kaleme almışlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısında ("60'lı Yıllar Edebiyatı") yer alan dönemde millî konularda çok sayıda şiir örnekleri kaleme alınmış, çeviri, esinlenme, edebî etki aracılığıyla şairlerimiz birbirinin ele aldığı konulardan, ifade tarzından, sanat üsluplarından yararlanmışlardır. Bu anlam sonraki yıllar edebiyatını, bağımsızlık dönemi edebiyatını etkilemiş, özgür şiirinin temeli olmuştur. Bu doğrultuda Türk halklarının kültürel ve sanatsal açıdan, tarihî ortaklık duygusunun çağdaş gelişimine yönelik kaynaşmaları, genel Türk edebiyatını milliyetçi çizgide gelişmeye yönlendirmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

- 1 Makalenin sınırlarını zorlayacağı için bu konu derinleştirilememiştir. Geniş bilgi için bk. Sarıkaya ve Seyfeli.
- 2 Bu bakımdan Ahundzâde, Türk ve İslâm âleminin ilk tiyatro yazarıdır. Türkiye'de basılan ilk tiyatro eseri olarak bilinen Şinasi'nin Şair Evlenmesi adlı piyesi, 6 Rebülevvel 1277'de (22 Eylül 1860) çıkmaya başlayan *Tercümân-ı Ahvâl*'de tefrika edilmiştir.
- 3 Bu süreli yayının organlarının listesi için bk. Çelik 78.
- 4 "Bütün Türklük" fikrini ifade eden "Turan" kelimesi ilk defa Macaristan'da Panslavizm ve Pangermenizm akımlarına karşı bir korunma gayretiyle kurulan "Magyar Turáni Társaság" derneğinin adına girmiştir. II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı-Türk aydınları bu fikri çokça işlediler. Selanik'te Turan gazetesi yayımlandı. Konunun Özbekistan'daki tarihî seyri için bk. Kasımov.
- 5 Heyhat, Arap ve Moğol vurduğunda,
Hayatının kelepçeli yılları,
Başından neler geçti, yiğit oğul?
Özbek dili, Özbek dili.

Ulu tarihine ederek hitap
Nevaî'nin şiirinin gülü,
Geçmiş zamanların gerçek tanığı,
Özbek Dili, Özbek Dili.

- 6 Rauf Parfi'nin gerek Özbek edebiyatı gerekse "Sovyet" yönetiminin asimilasyon siyasetine karşı mücadele anlamı taşıyan metinleri hakkında geniş bilgi için bk. Koraş.

- 7 Gerçekten uzun bir geçmişin var,
Her şeyi göremiyorum.
Maziyi övmüyorum ama
Bir an için geçmişini düşünüyorum.
Geniş Asya'nın fethi,
Bir adam çıktı, kibirli kibirli,
Dünyanın iki buçuk asrı
Yüce cihangir içini çekti.
Demek istediğim, bu gün benim, benim.
Özbekistan, vatanım benim.

- 8 Anadilime
Bin yıllardır bülbül kelamı
Değişmiyor, hep aynıdır.
Ama değişir papağanının durumu
Daima başkalarını taklit eder.
Ana dilim, sen varsın, şüphesiz
Bir bülbül gibi şarkı söylüyorum.
Gerçek budur, kaybolduğunda
Ben de bir papağan olacağım....

- 9 Tarihindir bin asırlar
İçinde gizli Özbek'im,
Sana yaşıttır Pamir ve
Ak saçlı Tiyaşan, Özbek'im.
Roma Kayserinin mızrağından
Bağrında yara üstüne yara,
Cengiz ve Batu hançerine
Göğsü kalkan, Özbek'im.
Yağdı dört yandan asırlar
Başına yay okları
Ömrü kurban, mülkü talan,
Yurdu veyrân, Özbek'im.
Devrin zulmüne ancak
Bir ömür baş eğmedin,

- Sen, -Mukanna, kumandansın,
Özgür kan, Özbek'im.
- 10 Bilim ve şiirde şahlar şahı,
Ancak takdirine kul,
Kendi ülkesinde çekti gurbet,
Acılı sızılı, Özbek'im.
- 11 Bu şairin dili ezilirse
İstibdadın acısı.
Yürekten kan akıyorsa
Başarının acısı.
Acı dolu
Yalnız bir inleme var.
Sonsuzluk cehenneminin
Ateşinde yanma var.

Kaynaklar

- Açık, Fatma. *Özbek Edebiyatı*. Alp Yayınevi, 2007.
- Akpınar, Yavuz. *Mirza Fethali Ahundzade: Komediiler (Temsilât)*. Ege Üniversitesi Basımevi, 1988.
- Alışanov, Şirindil. "Poeziya // Edebî Proses – 77." İlim, 1978.
- Aliyev, Gulam Hüseyin. "Molla Nasreddin' ve Özbek Hayatı." *Azerbaycan*, no. 7, 1966, s. 3.
- Araslı, Hamit. *Ali Şir Nevai'nin Seçilmiş Eserleri*. Önder Yayın Evi, 2004.
- Babahan, Şerif. "Azerbaycan Şiirinin Çağdaş Manzarası Hakkında Görüşler." *525-ci Gazet*, 2017.
- Bilveren, Tuğba. "Özbek Ceditçi Hamza Hakimzoda Niyoziy'nin Tiyatro Faaliyetleri ve Zaharli Hayot Yohud Ishk Qurbonları (Zehirli Hayat Yahut Aşk Kurbanları) Piyesi." *Asia Minor Studies*, vol. 8, no. 1, 2020, ss. 418-432.
- Çelik, Dursun. "XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan Birinci Bölüm." *bilig*, no. 3, 1996, ss. 60-79.
- Hacızade, Nahit. "İyi ki, Bu Yurdun Bahtıyarı Var." *Adalet* Gazetesi, 23.06. 2012. s.17
- Kasımbeyli, Yaşar. "Bəxtiyar Vahabzadə və Abdulla Orıpoov yaradıcılığı Türk xalqlarının ədəbi əlaqələri rakursunda." *525-ci qəzet*, 03.12.2015, s. 6, <http://www.anl.az/down/meqale/525/2015/dekabr/466059.htm>.
- Kasımov, Begali. *Milli Uyanış*. Çev. Fatma Açık, Atatürk Kültür Merkezi, 2009.
- Kengerli, Qulu. "Özbəkistanda Azərbycan ədəbiyyatının təbliği və tərcüməsi." *Modern.az İnformasiya Agentliyi*, 27 Noyabr 2021, <https://modern.az/edebiyat/318323/zbekistanda-azerbaycan-edebiyatının-teblii-ve-tercumesi/>.

- Kocaoğlu, Timur. “Çağdaş Özbek Şiiri.” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, no. 1, 1996, ss. 3-53.
- Kocaoğlu, Timur. “Özbekler.” *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 7. cilt, Dergâh Yayınevi, 1990, ss. 197-205.
- Koraş, Hikmet. *Özbek Şairi Rauf Parfi*. Kömen Yayınları-Türk Dünyası Şiir Dizisi, 2009.
- Oripov, Abdulla. “Ona Tilimga.” Zıyauz.Com Kutubxonasi, 1965, <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/mustaqillik-matbuoti/abdulla-oripov-hayratning-ko-zlari-katta-bo-ladi-1992>.
- Oripov, Abdulla. “Halil Rizo, İkki Şeir.” *Tarjimalar*. Xurshid Davron Kutubxonasi, 21.03.2017, <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/abdulla-oripov-tarjimalar.html>.
- Oripov, Abdulla. “Ona Tilim.” Xurshid Davron Kutubxonasi, 20.02.2023, <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/ona-tili/ona-tilim-mushoira.html>.
- Oripov, Abdulla. “Abdulla Oripov sara she’rlari.” *İlmlar.uz*, 2023, <https://ilmlar.uz/abdulla-oripov-sara-sheerlari-a-oripov-sheerlar-toplami/>.
- Parfi, Rauf. *Sabr Darahti*. Edebiyat ve Sanat Yayın Evi, 1986.
- Parfi, Rauf. “1955-1962 yıllar she’rlari & İbrohim Haqqul. Hissiy tafakkur shoiri.” *Xurshid Davron Kutubxonasi*, 27.03.2022. <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/ibrohim-haqqul-hissiy-tafakkur-shoiri.html>.
- Rıza, Halil. *Turan Toplusı*. İlim Yayın Evi, 1992.
- Rıza, Halil. *Türkün Destanı*. Genclik Yayın Evi, 2000.
- Rıza, Halil. *Modern Azerbaycan-Özbek Sanatsal İlişkilerinin Güncel Sorunları*. Doktora Tezi. Millî İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü, 1987.
- Sarıkaya, Mahmut, ve Mahmut Seyfeli, “Kırşehir Abdal/Teber Dili ve Azerbaycan, Özbekistan Gizli Dilleriyle İlgisi.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 15, Bahar 2004, ss. 243-278.
- Selahittin, Tolkun. “Özbek Şairi Erkin Vahid’in “Vätän Umidi” Adlı Şiiri ve Yorumu.” *Türkbilgi*, no. 31, 2016, ss. 47-56.
- Vahapzade, Bahtiyar. *Dünya Dönüyor, Şiirler ve Poemalar*. Gençlik Yayın Evi, 1987.
- Vahapzade, Bahtiyar. *Seçilmiş Eserleri*. I. cilt (Şiirler). Önder Yayın Evi, 2004.
- Vahidov, Erkin. *Seçme Şiirler*. Kültür Bakanlığı, 1991.
- Vahidov, Erkin. “Ruhlar isyonı. Doston.” 28.12.2021, *Xurshid Davron Kutubxonasi*, <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/erkin-vohidov-ruhlar-isyoni-doston.html>.
- Yılmaz, Tuğba. *Abdulla Oripov’un Şiirleri Üzerine Dil ve Üslup Çalışması (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2022.

National-Ideological Comparison of Azerbaijani And Uzbek Poetry in the Second Half of the 20th Century*

Terane Heşimova**

Abstract

Literary and cultural ties between Azerbaijani and Uzbek Turks have an ancient history and deep traditions. The names of well-known figures such as Ibn Sina, Kharezmi, Bukhari, Ulugbek and Ali-Shir Nava'i are mentioned with due respect in Azerbaijan, and Uzbek people read Kagani, Nasimi and Fuzuli like their own poets. Our study will examine the parallels and similarities of themes and ideas in poems on the themes of national, historical and Turkic unity, which the Soviet administration tried to ban in Azerbaijani and Uzbek literature in the second half of the 20th century. In the 1950s, after the death of Stalin and under the influence of the processes of renewal in world literature, national problems began to be implicitly covered in Azerbaijani and Uzbek literature.

In the article, the common themes in the poems of Bahtiyar Vahabzade, Khalil Rıza, Fikret Koca, Erkin Vakhidov, Abdulla Oripov and Jemal Kemal, who fought with their pens for the release of national poetry from captivity during this period, the similarity between ideals and ideas, the issues such as literary effect and inspiration are reviewed, and the resistance of the above-mentioned poets against the Soviet rule is discussed.

Keywords

Azerbaijani poetry, Uzbek poetry, Vladimir Lenin, Joseph Stalin, Soviet regime, assimilation.

* Date of Arrival: 25 October 2022 – Date of Acceptance: 28 August 2023

You can refer to this article as follows:

Heşimova, Terane. "20. Yüzyılın İkinci Yarısında Azerbaycan ve Özbek Şiirinin Milli İdeolojik Yönden Karşılaştırılması." *bilig*, no. 108, 2024, 161-186, <https://doi.org/10.12995/bilig.10807>.

** Assoc. Prof. Dr., Azerbaijan Republic National Academy of Sciences, Institute of Oriental Studies – Bakü/Azerbaijan

ORCID: 0000-0002-1417-8497

tarana_nur@yahoo.com.tr

Национально-идеологическое сравнение азербайджанской и узбекской поэзии второй половины XX века*

Теране Хешимова**

Аннотация

Литературные и культурные связи между азербайджанскими и узбекскими тюрками имеют древнюю историю и глубокие традиции. Имена таких известных деятелей, как Ибн Сина, Хорезми, Бухари, Улугбек и Али-Шер Навои, упоминаются в Азербайджане с должным уважением, а узбеки читают Кагани, Насими и Физули как своих собственных поэтов.

В исследовании рассмотрены параллели и сходства тем и идей в стихотворениях на темы национального, исторического и тюркского единства, которые советская администрация пыталась запретить в азербайджанской и узбекской литературе во второй половине XX века. В 1950-е годы, после смерти Сталина и под влиянием процессов обновления в мировой литературе, национальные проблемы стали имплицитно освещаться в азербайджанской и узбекской литературе.

В статье рассматриваются общие темы в стихах Бахтияра Вахабзаде, Халила Рызы, Фикрета Коджи, Эркина Вахидова, Абдуллы Арипова и Джемала Кемалы, боровшихся своим пером за освобождение национальной поэзии из плена в этот период, сходство идеалов и идеи, рассматриваются такие вопросы, как литературный эффект и вдохновение, а также обсуждается сопротивление вышеупомянутых поэтов советской власти.

Ключевые слова

Азербайджанская поэзия, узбекская поэзия, Владимир Ленин, Иосиф Сталин, Советская власть, ассимиляция.

* Поступило в редакцию: 25 октября 2022 г. – Принято в номер: 28 августа 2023 г.

Ссылка на статью:

Heşimova, Terane. “20. Yüzyılın İkinci Yarısında Azerbaycan ve Özbek Şiirinin Millî İdeolojik Yöneden Karşılaştırılması.” *bilig*, no. 108, 2024, 161-186, <https://doi.org/10.12995/bilig.10807>.

** Доц., д-р, Национальная Академия Наук Азербайджана, Институт Востоковедения, Отдел стран Центральной Азии – Баку/Азербайджан

ORCID: 0000-0002-1417-8497

tarana_nur@yahoo.com.tr

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Tarihi Rus Haritalarında Osmanlı Devleti (1700-1917) [The Ottoman Empire in Historical Russian Maps (1700-1917)].

Author of text Mikhail Bashanov, transl. and ed. by İlyas Kemaloğlu, TDBB, 2023.*

Başak Kuzakçı**

History can be defined as the actions and words of people, but it is important where, in what situation, at what distance all these occurred, and what kind of natural events affected these actions. In addition, cartography is used to examine the locations of communities, both old and new city names, and their geography through maps and general descriptions. History is doomed to fail in its search for truth without the information the map gives about geography. The book titled *Tarihi Rus Haritalarında Osmanlı Devleti (1700-1917)* [The Ottoman Empire in Historical Russian Maps (1700-1917)], prepared for publication by Mikhail Bashanov and İlyas Kemaloğlu, significantly contributed to Turkish history literature in this context. In this book, the mapping process of the Ottoman geography by the Russians is discussed in depth, based on Russian archive records.

Turkish communities and states, which have been skilled in adapting to geography and turning geographical conditions into economic, political, and military advantages since the beginning of history, do not have a strong tradition in mapping and recording the geography in question. The origins of scientific geography, cartography, and atlas production date back to the Ptolemaic period in Europe in the 2nd century BC. With the contribution

* You can refer to this article as follows:

Kuzakçı, Başak. "Tarihi Rus Haritalarında Osmanlı Devleti (1700-1917) [The Ottoman Empire in Historical Russian Maps (1700-1917)]. Author of text Mikhail Bashanov, transl. and ed. by İlyas Kemaloğlu, TDBB, 2023." *bilig*, no. 108, 2024, pp. 187-195. <https://doi.org/10.12995/bilig.10808>.

** Dr., Independent Researcher – İstanbul/Türkiye

ORCID: 0000 0002-8730-1898

basakkuzakci@gmail.com

of the scientific experience in question, cartography, and atlas printing emerged as one of the most powerful areas of print capitalism in *the Age of Discovery* and early modern Europe from the 15th to 16th centuries. Netherlands and Venice became two major production centers in this area. In the book prepared by Mikhail Bashanov and İlyas Kemaloğlu, based on this historical background, the process of Russia's mapping of the Ottoman geography and the political, military, and economic factors behind this activity are discussed. The authors explain the mentioned issues based on Russian archival sources.

These were commercial and political targets during the Age of Inner Asian Discovery of the Russian Tsardom, which started approximately in the second half of the 17th century and reached its peak during the reign of Tsar Peter, like Europe's adventure of discovery of the New World in the 15-16 centuries. At the same time, the main goal of the Russians was to map unknown geographies and make them known. For this reason, embassy convoys sent to the interior of Asia were accompanied by cartographers and geographers, without exception. Although not as deep and rooted as in Europe, cartography in the European sense began to flourish in the Russian Tsardom in the 17th century, especially with the contributions of the Dutch cartographer-ethnographer-historian such as Nicholas Witsen.¹ Despite the time shifts, in other words, synchronization differences, in the history of Ottoman and Russian modernization, the most common motif identified is the role of foreign experts. In the field of cartography, the Ottoman Empire primarily benefited from foreign experts. Early scientific maps developed in Russia and the Ottoman Empire as translations of European maps. However, it should be added that Russia benefited from European experts on a much larger scale than the Ottoman Empire. It should be considered that the developments in question took place in the 18th century in Russia and in the 19th century in the Ottoman Empire.

This book explains the role of foreign experts in the development of cartography in the Russian Empire and the transition period from archaic efforts to scientific methods. In addition, the study directly deals with the birth, development, and institutional progress of the science of cartography in Russia. In addition, it reveals in a very concise manner the systematic policy-making process of the Russian Tsardom in the field of cartography

and the institutional developments in cartography. Based on this ground, it focuses on the policy development process of the Russian Tsardom to map the Ottoman's northern borders, the Balkan lands, and subsequently the entire empire's geography for commercial, military, and political reasons. The military revolution in Europe, the transition from mercantilism to capitalism, the emergence of world economies, and print capitalism enabled cartography in Europe to be based on very precise, calculated, and scientific foundations. Russia, which inherited this tradition, established its own cartography infrastructure in the 18th century. The book reveals the importance of the personal patronage and initiatives of the tsars and tsarinas in the development and institutionalization of scientific cartography in Russia. These developments are directly explained in the context of state policy.

This book is not only one of the rare studies on cartography in Turkish historical literature but also, for the first time, in a comprehensive and methodological manner, Ottoman maps, which exist in Russian state archives, libraries, and statesmen's collections. The author of the book examined the Russian map collections that developed at the beginning of the 19th century and identified maps and geography works in manuscripts and prints, Russian and other European languages about the Ottoman lands and seas. In this respect, it went beyond the theoretical-encyclopedic explanations of Russian cartography and the mapping of the Ottoman Empire and made a very valuable contribution to Turkish historical literature.

Russia's process of mapping the lands of the Ottoman Empire began with the Ottoman-Russian wars that spanned the 18th century. The authors state that the mapping activity in the first half of the 18th century was limited to the topographic examination of battlefields and front lines and the work of military survey engineer officers and topographers, and state that the military character of the mapping studies of this period was dominant. They also determined that in addition to the land parts of the empire, they also mapped the coastlines, especially the Black Sea.

In the second half of the 18th century, especially during the Ottoman-Russian wars that started in 1768 and lasted intermittently until 1792, Russian cartography also witnessed scientific revolutions. Tsarina Catherine's reforms that transformed Russia also manifested themselves in the field of

cartography. Thus, imperial institutions and schools directly responsible for topography and cartography were established. During the wars that continued a wide front extending from the north of the Black Sea to Romania and the Balkans, the Russian general staff, and military strategists experienced difficulties in terms of command and administration due to the lack of detailed and accurate topographic maps. For this reason, they began to work on mapping almost the “four corners” of the empire. In the book, it is stated that during this period, Russian cartography was still not at the European level, the maps made were far from meeting military needs, maps were generally brought from Europe, and the measurements made by Russian engineers were incorrect. For this reason, mistakes occurred in the operational plans of a great military strategist like Rumyantsev. It can be said that the Ottoman wars served as an incentive and, in a way, a catalyst in the development of scientific cartography in Russia. During these wars, initiatives were initiated to map not only the Ottoman Balkans, Crimea, and the Black Sea, but also the Bosphorus and the Mediterranean coasts. During *the Çeşme Raid/Battle of Çeşme*, the Russian Navy benefited from European guides and hydrographic maps and assigned officers to conduct scientific investigations between the Mediterranean and the Sea of Marmara to produce its own maps.

The Russian Tsardom, which included cartographers and geographers in its embassy convoys for the exploration of Inner Asia during the time of Tsar Peter, continued the same tradition within the framework of the 19th century policies on the Ottoman Empire and in the process of mapping the Ottoman geography. Russia, which continued its strategic policies not only during war periods but also during peace periods, included survey officers and topography experts in the delegations and enabled them to make measurements and prepare maps along the route. In the book, historical maps found in Russian catalogs and their technical features, their common features with Ottoman cartography, and map preparation methods of the period are included in detail. Additionally, photographs and visuals of the tools used in the map preparation process are also included. The academic rigor of Bashanov and Kemaloğlu, who published the book bilingually in Turkish and Russian, in the publication process of the visuals, emphasizes Ottoman relations in the development of Russian cartography by bringing together historical, technical, and strategic data. In addition, in the study,

the technical aspects and strategic features of the Ottoman maps in the Russian archives are revealed very clearly in terms of historical methodology.

Strategies against the Ottoman Empire, military operations, and the expansion policy towards the Caucasus and the Balkans are the main motivational sources in the development of cartography in accordance with European technical and scientific principles in Russia. As stated by the authors, although Russian cartography was in the development phase from the 16th century to the end of the 18th century, it appeared far from Europe's scientific certainty and technical infrastructure. With the Ottoman-Russian wars that started in the last quarter of the 18th century, topographic Ottoman maps for military purposes began to be prepared both in the new structure of the military administration and in the cartography, departments established within the Russian general staff. The institutional structure in question has developed rapidly since the 19th century. In the book, the development process of Russian cartography is not explained only by institutional and technical developments. The development of Russian science academies, advances in the field of astronomy, and the progress of military and civilian higher education institutions are evaluated in the context of their contributions to cartography. In fact, this point of view in the book shows that military or technical developments cannot be permanent and successful without scientific mentality and institutional development. From this point of view, the reasons why progress in technical fields such as cartography was quite slow in the experience of the Ottoman Empire become apparent. Cartography based on scientific foundations is only possible with a stable institutional structure that provides education in fields such as trigonometry, astronomy, topography, and geography. In this study, current scientific developments in Russia, which date mainly to the first half of the 19th century, are included in this framework.

During the Age of Empires in the 19th century, Russian cartography entered a new phase. Thus, both the borders of Russia and the Ottoman geography began to be mapped in accordance with scientific principles and in various types of maps that were not only of a military nature. While maps prepared in the archaic periods of Russian cartography were largely in German and Russian, French replaced German in the 19th century. The authors, who emphasize the European influence on the birth and progress

of cartography in the Russian Tsardom from this perspective, also explain with examples that the scientific mentality in Europe was not fully adopted. Unlike European cartography, Russian maps are not offered for sale or shared. Since maps were considered very important strategic products, they were kept in high secrecy. During the scientific map period of the Russian Tsardom, the nature of Ottoman maps naturally changed. In the study, it is stated that studies in the form of Ottoman maps in the 19th century began to develop during the 1828-1829 war. Scientific detailed maps of a part of the European territory of the Ottoman Empire, Memleketeyn, and the Bosphorus region are examined as examples. Another important evidence of the transformation of Russia's 19th century cartography is that, unlike the previous war periods, the regions for which there was not enough data were left blank instead of being mapped incorrectly. Care was taken to ensure that the scientifically based Ottoman maps, which were compiled using various foreign sources and astronomy sources, were as accurate as possible. As emphasized in the book, this quality is one of the concrete indicators of the mental transformation in Russian cartography. Other examples also prove that the contributions of Ottoman wars to Russian cartography continued to intensify during the 19th-century wars.

During the 1828-1829 Ottoman-Russian War, geodesy, topography, and astronomy studies were carried out simultaneously with the conflicts, especially on the battlefield. The mentioned war, as strongly emphasized in the study, is seen as the first experience of the new scientific era in the context of Russian cartography and Ottoman maps studies in Russia. For the first time in cartography, topography units were assigned to war and made first-hand scientific systematic markings, geodesy studies, and astronomical measurements in a wide area on the front. The first studies on mapping the inner regions of the Ottoman Empire, except Rumelia, Memleketeyn, the Bosphorus line, and the Black Sea coast, began during the 1828-1829 Ottoman-Russian War period. Topography expert officers who were captured in the Ottoman territory or undertook various diplomatic duties made measurements and drawings on the routes they passed and prepared data and maps about the eastern and inner regions of the Ottoman geography.

This study on the Ottoman Empire in historical Russian maps (1700-1917) not only discusses the emergence of scientific Ottoman maps in Russia in a historical context but also provides data about technical features and map-making methods. In this way, the subject is examined in a holistic manner with its history, and technical, scientific development processes. In addition, examples of maps in Russian archives and private collections symbolizing the periods mentioned were included to visualize the subject. In this book, in addition to military and official maps, developments and map examples in private and civilian Russian cartography that emerged with the technical and scientific advances in the 19th century are included, and the effect of military control on this process is revealed.

Russia's comprehensive and revolutionary military reforms throughout the 19th century were directly reflected in Russian cartography. *Russian Military Topographic Depot*, the center of Russian military cartography, was transformed into *the State Cartography Department/Russian Geographical Society*. In addition, a major educational reform was carried out by transferring Russian military education to academies. Another issue that is constantly emphasized in this book, which we have reviewed, is the reforms in military training, dispatch, and administrative structure. As a matter of fact, these themes are among the main factors that enable the development of Russian cartography. After the Russian military reform in the 1830s, geodesy, topography, and optical surveying were included in the core courses of the military academy training curriculum, and Russian military cartography was placed on a very solid scientific foundation. New studies on mapping the Rumelia regions of the Ottoman geography, as well as the Caucasus and Anatolia, where Russia concentrated its strategic goals, began in the same period. As evaluated in the study, the strategic goals of the Russian Tsardom and the General Staff and the deficiencies experienced on the battlefield determined the direction of cartography activities. As a matter of fact, during the period of softening in Ottoman-Russian diplomatic relations in the early 1830s, especially after *the Treaty of Hünkâr İskelesi/the Treaty of Sultan's Pier* in 1833, topography expert officers were sent to remote provinces of the Ottoman geography on secret missions during peacetime. The officers who made measurements and collected data here also examined the geography and road networks and presented this information to *the Russian Cartography Departments*. In addition to the

terrestrial Ottoman maps of Russia, hydrographic maps are also discussed. Studies on almost every type of cartography have been carried out, and maps have been prepared that specifically identify land borders as well as the Ottoman coastline and sea routes.

Cartography was identified as one of the tools of imperialism in the 19th century. For many reasons such as military strategy, ethnology, determination of natural riches, and determination of transportation areas, European countries have devoted resources to mapping the surrounding geographies. In the Ottoman example, as stated in the study, there is an imperial competition. The race of England, France and, after the 1870s, Germany to map the Ottoman geography accelerated the policy of Russian cartographers to produce new maps based on this data. The data in question makes it possible to evaluate the 19th century projects for the Ottoman Empire from a new perspective, in terms of mapping activities.

During Russia's military revolution in the 1830s, whose scientific quality increased in the 1820s, the cartography process, supported by academy education, continued its development during *the Crimean War* and largely during *the 1877-1878 Ottoman-Russian War*, and successful quality map production continued. Especially after the war in question, detailed geodesy and topography studies were accelerated in the Rumelia lands and the Caucasus geography, which were captured by Russia, and complete maps were prepared. Russia's mapping activity entered the second phase during the modernization period after 1878. Thus, open, or secret cartography measurements were carried out over the entire Ottoman geography, from the Straits to the interior of Anatolia. As Bashanov and Kemalöglü put forward, Russian cartography continued uninterrupted from the 19th century to the beginning of the 20th century, in other words, until the beginning of *the First World War*. Continuous updating of old maps by directly applying new measurement techniques and scientific methods was the basis of Russian military policies. One of the main goals was to perfect the existing maps in every respect by constantly updating the missing data regarding Ottoman geography with confirmation from various sources. In this respect, this book which we are considering can be considered as the exhibition of the development process in question with historical methodology through examples.

The book titled “The Ottoman Empire in Historical Russian Maps (1700-1917)” is not content with introducing the Ottoman maps prepared during the Russian Tsarist period and providing encyclopedic information in Russian archives, private collections, and library warehouses. In addition, the study also considers the process of mapping the Ottoman geography by Russian cartographers, the contributions of Russian military modernization, and Ottoman-Russian relations to this process. The maps in the study were obtained from the *Russian State Military Archive*, *Russian State Archives of Ancient Documents*, *State Historical Museum*, *Russian State Library*, *National Library of Russia*, and museum collections in Saint Petersburg and Moscow. The book explains the motivating role of Ottoman relations in the development of Russian scientific cartography, the contributions of the scientific revolution to the advancement of cartography, and the manifestations of imperialist competition on Ottoman geography in the field of cartography. In this respect, it offers original, new perspectives in the context of Ottoman and Turkish historiography. Beyond this, by bringing to light the Ottoman maps of Russia that are outside the focus of Turkish historical literature, it brings to the agenda of Turkish historiography a previously unexamined aspect of 19th century Ottoman-Russian relations. It is certain that this book, which was brought to the attention of the Turkish readership and the scientific community, will lead to new scientific studies on Ottoman cartography, cartography and military, scientific investigations, and projects on Ottoman geography in Europe.

Notes

- 1 Keuning, Johannes. “Nicolas Witsen as a Cartographer.” *Imago Mundi*, 11, 1954, pp. 95-110.

bilig

2023 MAKALE ADI DİZİNİ
KİŞ – BAHAR – YAZ- GÜZ
(SAYILAR: 104-105-106-107)
2023 INDEX OF ARTICLES
WINTER – SPRING – SUMMER – AUTUMN
(VOLUMES: 104-105-106-107)

“1720-1730’lu Yıllarda Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyasetinde Azerbaycan’ın Kuzeybatı Topraklarının Yeri ve Rolü”, Elvira Latifova, Güz/107, ss. 101-125.

“The Place and Role of the Northwest Territories of Azerbaijan in the Caucasus Politics of the Ottoman State in the 1720-1730s”, Elvira Latifova, Autumn/107, pp. 101-125.

“Algının Çerçevenmesi: İngiliz Basınında 1896 Osmanlı Bankası Baskını”, Levent Ürer, Asuman Kutlu, Bahar/105, ss. 79-97.

“Framing Perception: British Press Coverage of the 1896 Ottoman Bank Raid”, Levent Ürer, Asuman Kutlu, Spring/105, pp. 79-97.

“Arapça ve İbranice Filistin Basınından Örneklerde Türk Millî Mücadelesi, 1919-1922”, Selim Tezcan, Yaz/106, ss. 173-198.

“The Turkish War of Independence in Examples from the Arabic and Hebrew Press of Palestine, 1919-1922”, Selim Tezcan, Summer/106, pp. 173-198.

- “Avrupa İslamı Söyleminin Almanya’ya Yansımaları ve Almanya’da Türk-İslam’ın Tanınması Meselesi”, Mahmut Mazlum, Kış/104, ss. 153-178.
“Reflections of ‘European Islam’ Discourse to Germany and Recognition of Turkish-Islam”, Mahmut Mazlum, Winter/104, pp. 153-178.
- “Aytmatov’un Eserlerinde Sovyet Çalışma Hayatı ve Emekçi İlişkileri”, Cevat Özyurt, Yaz/106, ss. 145-172.
“Soviet Work Life and Labor Relations in Aitmatov’s Works”, Cevat Özyurt, Summer/106, pp. 145-172.
- “Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye’de Çevresel Bozulmanın Temel Makroekonomik Belirleyicileri: Panel Veri Analizleri”, Sevda Yapraklı, Dilek Özdemir, Özge Buzdağlı, Güz/107, ss. 161-195.
“The Main Macroeconomic Determinants of Environmental Degradation in the Independent Turkic Republics and Türkiye: Panel Data Analysis”, Sevda Yapraklı, Dilek Özdemir, Özge Buzdağlı, Autumn/107, pp. 161-195.
- “Bâkî Dîvânı’nın Yeni Bir Nüshası ve Bâkî’nin Dîvân Neşirlerinde Bulunmayan Şiirleri”, M. Fatih Köksal, Kış/104, ss. 27-53.
“A New Copy of Bâkî’s Dîvân and Bâkî’s Poems That Are Not in Dîvân Publications, M. Fatih Köksal, Winter /104, pp. 27-53.
- “Bulgaristan’da Kurulan Bir Türk Derneği: Turan Gençlik ve Spor Birliği”, Mustafa Mutlu, Güz/107, ss. 33-62.
“A Turkish Association Founded in Bulgaria: Turan Youth and Sports Association”, Mustafa Mutlu, Autumn/107, pp. 33-62.
- “Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme’yi Artırır mı? Türk Cumhuriyetleri Örneği”, Emin Hüseyin Çetenak, Özkan Haykır, Özlem Öztürk Çetenak, Yaz/106, ss. 55-76.
“Does Financial Development Enhance Economic Growth? The Case of Turkic Countries”, Emin Hüseyin Çetenak, Özkan Haykır, Özlem Öztürk Çetenak, Summer/106, pp. 55-76.
- “Hristiyan Çevreye Ait Eski Türkçe Metinlerde Dinî İfadeler”, Berker Keskin, Güz/107, ss. 63-100.
“Religious Expressions in the Old Turkish Texts Belonging to the Christian Milieu”, Berker Keskin, Autumn /107, pp. 63-100.

“Hunlardan Kalan Kültürel Miras: Çin Kaynaklarında “Batur” Unvanı”, Gökçen Kapusuzoğlu, Bahar/105, ss. 39-54.

“Cultural Heritage Remaining from the Huns: Title of “Batur” in Chinese Sources”, Gökçen Kapusuzoğlu, Spring/105, pp. 39-54.

“İslam Şehri Paradigmasına Meydan Okumak: Kolektif Eylem Teorisi Merceğinden Osmanlı Kentsel Mekânları Üzerine Bir Deneme”, Handan Karakaş Demir, Yaz/106, ss. 109-144.

“Challenging the Islamic City Paradigm: A Trial for Ottoman Urban Spaces through the Lens of Collective Action Theory”, Handan Karakaş Demir, Yaz/106, ss. 109-144.

“Krokodil Dergisinde Türk Devlet Adamları ile İlgili Karikatürlerin Görsel Retorik Analizi: 1922-1924”, Erkam Temir, Kış/104, ss. 123-151.

“Visual Rhetorical Analysis of Cartoons about Turkish Statesmen in Magazine Krokodil: 1922-1924”, Erkam Temir, Winter/104, pp. 123-151.

“Kazakistan’daki Bölgesel Cedidcilik Hareketi Kapsamında Milli Kimlik İnşası Meselesi Üzerine Bir İnceleme”, Sayan Shylmambetov, Bakhytzhan Saparov, Kış/104, ss. 179-205.

“Some Problems of the Study of the Regional Jadid Movement in Kazakhstan in the Context of the Structure of National Identity”, Sayan Shylmambetov, Bakhytzhan Saparov, Winter/104, pp. 179-205.

“Makroekonomik ve Sosyo-politik Endeks Nitelikli Çalışan Başına Reel GSYH’yi Nasıl Etkiler? Türk Cumhuriyetleri’nden Kanıtlar”, Eşref Uğur Çelik, Fehmi Buğra Erdal, Mustafa Can Küçüker, Tolga Omay, Bahar/105, ss. 01-38.

“How Does Macroeconomic and Socio-political Index Affect the Real GDP per Qualified Worker? Evidence from Turkish Republics”, Eşref Uğur Çelik, Fehmi Buğra Erdal, Mustafa Can Küçüker, Tolga Omay, Spring/105, pp. 01-38.

“Mültecilerin Yükseköğretime Erişimi ve Entegrasyonu Konusunda Türkiye’nin Kapsayıcı Yaklaşımı”, Ayselin Yıldız, Güz/107, ss. 197-222.

“Inclusive Approach of Türkiye on Access and Integration of Refugees to Higher Education”, Ayselin Yıldız, Autumn/107, pp. 197-222.

- “Nomgon Yazıtı’ndaki Kutlug Kagan’ın Kimliği Meselesi”, Erkin Ekrem, Yaz/106, ss. 35-54.
“The Issue of Qutlug Qaghan’s Identity in the Nomgon Inscription”, Erkin Ekrem, Summer/106, pp. 35-54.
- “Orhun ve Selenge Havzası’ndaki Bazı Erken Demir Çağ Kirigsurları”, Oktay Özgül, Yavuz Günaşdı, Kış/104, ss. 55-93.
“Some Kirigsurs of the Early Iron Age in the Orkhon and Selenga Basins”, Oktay Özgül, Yavuz Günaşdı, Winter/104, pp. 55-93.
- “Orta Asya Devletleri’nin Küresel Güçlere Siyasal Yakınlığının Analizi: Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan Örneği”, Zuhul Çalık Topuz, Güz/107, ss. 01-32.
“An Analysis of Central Asian States’ Political Affinity to Global Powers: Case of Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan”, Zuhul Çalık Topuz, Autumn/107, pp. 01-32.
- “Osmanlı’da Modernleşme, Kamusal Alan ve Kadın: Toplumsal Değişimi ‘Hanımlara Mahsûs Gazete’yle Okumak”, Meltem Güler, Hasan Çelik, Güz/107, ss. 127-160.
“Modernization, Public Space and Women in the Ottoman Empire: Analyzing Social Change through ‘Hanımlara Mahsûs Gazete’”, Meltem Güler, Hasan Çelik, Autumn/107, pp. 127-160.
- “Soğuk Savaştan Günümüze Hindistan’ın Orta Asya Politikasının Bölgesel Çıkarlar Bağlamında Değerlendirilmesi”, Ferhat Çağrı Aras, Ekber Kandemir, Bahar/105, ss. 159-181.
“An Evaluation of India’s Central Asian Policy in the Context of Regional Interests”, Ferhat Çağrı Aras, Ekber Kandemir, Spring/105, pp. 159-181.
- “Tang Hanedanlığı Dönemi Çin Müziği ve Türk Kavimlerinin Çin Müziğine Etkileri”, Nuray Pamuk Öztürk, Bahar/105, ss. 55-78.
“Chinese Music of the Tang Dynasty And The Effects Of Turkish Music to Chinese Music”, Nuray Pamuk Öztürk, Spring/105, pp. 55-78.
- “Türk Dünyasında Birlik Fikrinin Kökenleri”, Cemil Doğaç İpek, Mehmet Çağatay Güler, Bahar/105, ss. 129-158.
“The Origins of the Unity Idea in the Turkic World”, Cemil Doğaç İpek, Mehmet Çağatay Güler, Spring/105, pp. 129-158.

- “Türk Dış Politikasında Libya İç Savaşı ve Doğu Akdeniz Meselesi Arasındaki Bağ: Tehdidin Dengelenmesi”, Sami Kiraz, Kış/104, ss. 95-122.
“The Link between Libyan Civil War and the Eastern Mediterranean Issue in Turkish Foreign Policy: Balancing the Threat”, Sami Kiraz, Winter/104, pp. 95-122.
- “Türk Devletleri Teşkilatının Dijital İletişim ve Dijital Diplomasi Perspektifi”, Fatmanur Altun, Yaz/106, ss. 01-33.
“The Organisation of Turkic States’ Digital Communication and Digital Diplomacy Perspective”, Fatmanur Altun, Summer/106, pp. 01-33.
- “Türkistan Askerî Valiliğinin Kurulması ve Sınırlarının Belirlenmesi (Yedi Adet Harita ile Birlikte)”, Ebubekir Güngör, Yaz/106, ss. 77-107.
“Foundation of Turkestan Military Governorship and Determination of Its Borders (Including Seven Maps)”, Ebubekir Güngör, Summer/106, pp. 77-107.
- “Türkiye’nin Diaspora Politikası: 2010’dan Bu Yana Bakış Açısında Değişim”, Gizem Kolbaşı-Muyan, Bahar/105, ss. 99-128.
“Türkiye’s Diaspora Engagement Policy: Change in Perspective Since 2010”, Gizem Kolbaşı-Muyan, Spring/105, pp. 99-128.
- “Türkiye ve Özbekistan’da Yazılan Romanlarda ‘Ankara Savaşı’”, Fatma Açıık, Kış/104, ss. 01-26.
“‘Ankara War’ in Novels Written in Turkey and Uzbekistan”, Fatma Açıık, Winter/104, pp. 01-26.
- Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Abdiraşidov, Zaynabidin. İsmail Gaspıralı ve XX. Yüzyılın Başlarında Türkistan (Temaslar–İlişkiler–Tesir). Çev. Hatice Kerimoğlu. Selenge Yayınları, 2022.”, Ahmet Özkan, Bahar/105, ss. 183-191.
- Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Doğu’dan Batı’ya Masalın Serüveni: Dünya Masalları (2 cilt). Ed. Prof. Dr. Fatma Ahsen Turan, Prof. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy ve Doç. Dr. Şengül Demirel, Nobel Kültür Yayınları, 2022.”, Tunahan Eren Arslan, Yaz/106, ss. 199-206.

Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Karabakh: From Conflict to Resolution. Edited by Muhittin Ataman and Ferhat Pirinęi. SETA Publications, 2021.”, Avnihan Kırışık, Kış/104, ss. 207-215.

Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Organization of Turkic States: Politics, Economics, Cultural Collaborations and 2040 Vision. Edited by Yılmaz Ulvi Uzun and Hakan Kaya. Nobel, 2023.”, Farrukh Jumayev, Güz/107, ss. 223-232.

bilig

2023 YAZAR ADI DİZİNİ
KİŞ – BAHAR – YAZ – GÜZ
(SAYILAR: 104-105-106-107)
2023 INDEX OF AUTHORS
WINTER – SPRING – SUMMER – AUTUMN
(VOLUMES: 104-105-106-107)

Açık, Fatma, “Türkiye ve Özbekistan’da Yazılan Romanlarda ‘Ankara Savaşı’”, Kış/104, ss. 01-26.

Açık, Fatma, “‘Ankara War’ in Novels Written in Turkey and Uzbekistan”, Winter/104, pp. 01-26.

Altun, Fatmanur, “Türk Devletleri Teşkilatının Dijital İletişim ve Dijital Diplomasi Perspektifi”, Yaz/106, ss. 01-33.

Altun, Fatmanur, “The Organisation of Turkic States’ Digital Communication and Digital Diplomacy Perspective”, Summer/106, pp. 01-33.

Aras, Ferhat Çağrı, Ekber Kandemir, “Soğuk Savaştan Günümüze Hindistan’ın Orta Asya Politikasının Bölgesel Çıkarlar Bağlamında Değerlendirilmesi”, Bahar/105, ss. 159-181.

Aras, Ferhat Çağrı, Ekber Kandemir, “An Evaluation of India’s Central Asian Policy in the Context of Regional Interests”, Spring/105, pp. 159-181.

Arslan, Tunahan Eren, Yayın Değerlendirme/Book Reviews: “Doğu’dan Batı’ya Masalın Serüveni: Dünya Masalları (2 cilt). Ed. Prof. Dr. Fatma Ahsen Turan, Prof. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy ve Doç. Dr. Şengül Demirel, Nobel Kültür Yayınları, 2022.”, Yaz/106, ss. 199-206.

Çalık Topuz, Zuhul, “Orta Asya Devletleri’nin Küresel Güçlere Siyasal Yakınlığının Analizi: Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan Örneği”, Güz/107, ss. 01-32.

Çalık Topuz, Zuhul, “An Analysis of Central Asian States’ Political Affinity to Global Powers: Case of Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan”, Autumn/107, pp. 01-32.

Çelik, Eşref Uğur, Fehmi Buğra Erdal, Mustafa Can Küçükler, Tolga Omay, “Makroekonomik ve Sosyo-politik Endeks Nitelikli Çalışan Başına Reel GSYH’yi Nasıl Etkiler? Türk Cumhuriyetleri’nden Kanıtlar”, Bahar/105, ss. 01-38.

Çelik, Eşref Uğur, Fehmi Buğra Erdal, Mustafa Can Küçükler, Tolga Omay, “How Does Macroeconomic and Socio-political Index Affect the Real GDP per Qualified Worker? Evidence from Turkish Republics”, Spring/105, pp. 01-38.

Çetenak, Emin Hüseyin, Özkan Haykır, Özlem Öztürk Çetenak, “Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme’yi Artırır mı? Türk Cumhuriyetleri Örneği”, Yaz/106, ss. 55-76.

Çetenak, Emin Hüseyin, Özkan Haykır, Özlem Öztürk Çetenak, “Does Financial Development Enhance Economic Growth? The Case of Turkic Countries”, Summer/106, pp. 55-76.

Ekrem, Erkin, “Nomgon Yazıtı’ndaki Kutlug Kagan’ın Kimliği Meselesi”, Yaz/106, ss. 35-54.

Ekrem, Erkin, “The Issue of Qutlug Qaghan’s Identity in the Nomgon Inscription”, Summer/106, pp. 35-54.

Güler, Meltem, Hasan Çelik, “Osmanlı’da Modernleşme, Kamusal Alan ve Kadın: Toplumsal Değişimi “Hanımlara Mahsûs Gazete”yle Okumak”, Güz/107, ss. 127-160.

Güler, Meltem, Hasan Çelik, “Modernization, Public Space and Women in the Ottoman Empire: Analyzing Social Change through “Hanımlara Mahsûs Gazete”, Autumn/107, pp. 127-160.

- Güngör, Ebubekir, “Türkistan Askerî Valiliğinin Kurulması ve Sınırlarının Belirlenmesi (Yedi Adet Harita ile Birlikte)”, *Yaz/106*, ss. 77-107.
Güngör, Ebubekir, “Foundation of Turkestan Military Governorship and Determination of Its Borders (Including Seven Maps)”, *Summer/106*, pp. 77-107.
- İpek, Cemil Doğaç, ve Mehmet Çağatay Güler, “Türk Dünyasında Birlik Fikrinin Kökenleri”, *Bahar/105*, ss. 129-158.
İpek, Cemil Doğaç, and Mehmet Çağatay Güler, “The Origins of the Unity Idea in the Turkic World”, *Spring/105*, pp. 129-158.
- Jumayev, Farrukh, *Yayın Değerlendirme/Book Reviews: “Organization of Turkic States: Politics, Economics, Cultural Collaborations and 2040 Vision. Edited by Yılmaz Ulvi Uzun and Hakan Kaya. Nobel, 2023.”*, *Güz/107*, ss. 223-232.
- Kapusuzoğlu, Gökçen, “Hunlardan Kalan Kültürel Miras: Çin Kaynaklarında “Batur” Unvanı”, *Bahar/105*, ss. 39-54.
Kapusuzoğlu, Gökçen, “Cultural Heritage Remaining from the Huns: Title of “Batur” in Chinese Sources”, *Spring/105*, pp. 39-54.
- Karakaş Demir, Handan, “İslam Şehri Paradigmasına Meydan Okumak: Kolektif Eylem Teorisi Merceğinden Osmanlı Kentsel Mekânları Üzerine Bir Deneme”, *Yaz/106*, ss. 109-144.
Karakaş Demir, Handan, “Challenging the Islamic City Paradigm: A Trial for Ottoman Urban Spaces through the Lens of Collective Action Theory”, *Yaz/106*, ss. 109-144.
- Keskin, Berker, “Hristiyan Çevreye Ait Eski Türkçe Metinlerde Dinî İfadeler”, *Güz/107*, ss. 63-100.
Keskin, Berker, “Religious Expressions in the Old Turkish Texts Belonging to the Christian Milieu”, *Autumn /107*, pp. 63-100.
- Kırışık, Avnihan, *Yayın Değerlendirme/Book Reviews: “Karabakh: From Conflict to Resolution. Edited by Muhittin Ataman and Ferhat Pirinççi. SETA Publications, 2021.”*, *Kış/104*, ss. 207-215.

- Kiraz, Sami, “Türk Dış Politikasında Libya İç Savaşı ve Doğu Akdeniz Meselesi Arasındaki Bağ: Tehdidin Dengelenmesi”, *Kış/104*, ss. 95-122.
- Kiraz, Sami, “The Link between Libyan Civil War and the Eastern Mediterranean Issue in Turkish Foreign Policy: Balancing the Threat”, *Winter/104*, pp. 95-122.
- Kolbaşı-Muyan, Gizem, “Türkiye’nin Diaspora Politikası: 2010’dan Bu Yana Bakış Açısında Değişim”, *Bahar/105*, ss. 99-128.
- Kolbaşı-Muyan, Gizem, “Türkiye’s Diaspora Engagement Policy: Change in Perspective Since 2010”, *Spring/105*, pp. 99-128.
- Köksal, M. Fatih, “Bâkî Dîvânı’nın Yeni Bir Nüshası ve Bâkî’nin Dîvân Neşirlerinde Bulunmayan Şiirleri”, *Kış/104*, ss. 27-53.
- Köksal, M. Fatih, “A New Copy of Bâkî’s Dîvân and Bâkî’s Poems That Are Not in Dîvân Publications”, *Winter /104*, pp. 27-53.
- Latifova, Elvira, “1720-1730’lu Yıllarda Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyasetinde Azerbaycan’ın Kuzeybatı Topraklarının Yeri ve Rolü”, *Güz/107*, ss. 101-125.
- Latifova, Elvira, “The Place and Role of the Northwest Territories of Azerbaijan in the Caucasus Politics of the Ottoman State in the 1720-1730s”, *Autumun/107*, pp. 101-125.
- Mazlum, Mahmut, “Avrupa İslamı Söyleminin Almanya’ya Yansımaları ve Almanya’da Türk-İslam’ın Tanınması Meselesi”, *Kış/104*, ss. 153-178.
- Mazlum, Mahmut, “Reflections of ‘European Islam’ Discourse to Germany and Recognition of Turkish-Islam”, *Winter/104*, pp. 153-178.
- Mutlu, Mustafa, “Bulgaristan’da Kurulan Bir Türk Derneği: Turan Gençlik ve Spor Birliği”, *Güz/107*, ss. 33-62.
- Mutlu, Mustafa, “A Turkish Association Founded in Bulgaria: Turan Youth and Sports Association”, *Autumn/107*, pp. 33-62.
- Özgül, Oktay, Yavuz Günaşdı, “Orhun ve Selenge Havzası’ndaki Bazı Erken Demir Çağ Kirigsurları”, *Kış/104*, ss. 55-93.
- Özgül, Oktay, Yavuz Günaşdı, “Some Kirigsurs of the Early Iron Age in the Orkhon and Selenga Basins”, *Winter/104*, pp. 55-93.

- Özkan, Ahmet, Yayın Değerlendirme/Book Reviews: “Abdiraşidov, Zaynabidin. İsmail Gaspıralı ve XX. Yüzyılın Başlarında Türkistan (Temaslar–İlişkiler–Tesir). Çev. Hatice Kerimoğlu. Selenge Yayınları, 2022.”, Bahar/105, ss. 183-191.
- Özyurt, Cevat, “Aytmatov’un Eserlerinde Sovyet Çalışma Hayatı ve Emekçi İlişkileri”, Yaz/106, ss. 145-172.
Özyurt, Cevat, “Soviet Work Life and Labor Relations in Aitmatov’s Works”, Summer/106, pp. 145-172.
- Pamuk Öztürk, Nuray, “Tang Hanedanlığı Dönemi Çin Müziği ve Türk Kavimlerinin Çin Müziğine Etkileri”, Bahar/105, ss. 55-78.
Pamuk Öztürk, Nuray, “Chinese Music of the Tang Dynasty And The Effects Of Turkish Music to Chinese Music”, Spring/105, pp. 55-78.
- Shylmambetov, Sayan, Bakhytzhan Saparov, “Kazakistan’daki Bölgesel Ceditcilik Hareketi Kapsamında Milli Kimlik İnşası Meselesi Üzerine Bir İnceleme”, Kış/104, ss. 179-205.
Shylmambetov, Sayan, Bakhytzhan Saparov, “Some Problems of the Study of the Regional Jadid Movement in Kazakhstan in the Context of the Structure of National Identity”, Winter/104, pp. 179-205.
- Temir, Erkam, “Krokodil Dergisinde Türk Devlet Adamları ile İlgili Karikatürlerin Görsel Retorik Analizi: 1922-1924”, Kış/104, ss. 123-151.
Temir, Erkam, “Visual Rhetorical Analysis of Cartoons about Turkish Statesmen in Magazine Krokodil: 1922-1924”, Winter/104, pp. 123-151.
- Tezcan, Selim, “Arapça ve İbranice Filistin Basınından Örneklerde Türk Millî Mücadelesi, 1919-1922”, Yaz/106, ss. 173-198.
Tezcan, Selim, “The Turkish War of Independence in Examples from the Arabic and Hebrew Press of Palestine, 1919-1922”, Summer/106, pp. 173-198.
- Ürer, Levent, Asuman Kutlu, “Algının Çerçevenmesi: İngiliz Basınında 1896 Osmanlı Bankası Baskını”, Bahar/105, ss. 79-97.
Ürer, Levent, Asuman Kutlu, “Framing Perception: British Press Coverage of the 1896 Ottoman Bank Raid”, Spring/105, pp. 79-97.

- Yapraklı, Sevda, Dilek Özdemir, Özge Buzdağlı, “Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye’de Çevresel Bozulmanın Temel Makroekonomik Belirleyicileri: Panel Veri Analizleri”, *Güz/107*, ss. 161-195.
- Yapraklı, Sevda, Dilek Özdemir, Özge Buzdağlı, “The Main Macroeconomic Determinants of Environmental Degradation in the Independent Turkic Republics and Türkiye: Panel Data Analysis”, *Autumn/107*, pp. 161-195.
- Yıldız, Ayselin, “Mültecilerin Yükseköğretime Erişimi ve Entegrasyonu Konusunda Türkiye’nin Kapsayıcı Yaklaşımı”, *Güz/107*, ss. 197-222.
- Yıldız, Ayselin, “Inclusive Approach of Türkiye on Access and Integration of Refugees to Higher Education”, *Autumn/107*, pp. 197-222.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihi ve güncel gerçeklerini ve problemlerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig*'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'de makale başvurusu bilig.yesevi.edu.tr web adresinden "Makale Yönetim Sistemi"ne kaydolarak yapılır. E-posta ile gönderilen makaleler değerlendirmeye alınmaz.

bilig'e gönderilen yazılar, önce dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Yayın için gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Yayın ilkelerine uygun yazılar Yayın Kurulu tarafından incelenir. Dergi kapsamına giren ve değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda uzman hakemlere gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar Makale Yönetim Sisteminde saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle

birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, sistemden silinmez. Yazıların yayımlanmasında nihai karar Yayın Kuruluna aittir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*'na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayın Politikası

bilig'de yayımlanan bütün makaleler aynı zamanda tam metin olarak bilig.yesevi.edu.tr web adresinde açık erişimli olarak yer almaktadır.

bilig'de makale değerlendirme ve yayın aşamasında yazardan hiçbir şekilde ücret alınmaz. Yazara da telif ücreti ödenmez.

Yazım Dili

bilig'de Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanır. Makalelerin Türkçe, İngilizce ve Rusça özetlerine (abstracts) yer verilir.

Yazım Kuralları

bilig'de 97. Sayıdan itibaren MLA atıf sisteminin yazım kuralları uygulanmaktadır. Alıntılar, göndermeler ve kaynakça ile ilgili temel hususlar aşağıda örneklerle gösterilmiş olup örneği bulunmayan kaynaklar için MLA atıf sisteminin 8. versiyonu (<https://style.mla.org/>) esas alınmalıdır.

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Makale dosyasında yazar ad(lar)ı ve adres(ler) i bulunmamalıdır. Yazar(lar)la ilgili bilgiler başvuru sırasında Makale Yönetim Sisteminde ilgili alanlara yazılmalıdır.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe öz bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin sonunda; yazı başlığı, öz ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Sayfa kenarlarında 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar öz ve kaynakça dâhil 7.000 (yedi bin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde turnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) koyu ve ilk harfleri büyük; ara başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük; alt başlıklar ise ilk harfleri büyük ve italik yazılmalıdır.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, bir alt satırda her sözcüğün ilk harfi büyük yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin soluna hizalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalı ve kaynağı verilmelidir. Aşağıda tablo örneği sunulmuştur.

Tablo 1

Türk Üniversitelerinde Uluslararası Öğrenciler (2017-2018)

	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam Uluslararası Öğrenci Sayısı	81706	43324	125030
TÜRKSOY Tam ve Gözlemci Üye Ülkeler	24309	11686	35995
Azerbaycan	12911	4177	17088
Kazakistan	1051	1014	2065
Kırgızistan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Özbekistan	435	405	840
Rusya	808	621	1429
Türkmenistan	7824	4423	12247
Türkiye'deki Üniversitelerdeki Toplam Lisansüstü ve Lisansüstü Öğrenci Sayısı	2622936	2168678	4791614
Uluslararası Öğrenci Oranı	3,12%	2,00%	2,61%

Kaynak: "Uyruğa Göre Öğrenci Sayıları Raporu." YÖK, 17 Ağustos 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sadece solundan 2 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, bu kullanıma yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köprülü 15).

İki yazarlı yayınlarda yazarların soyadları aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Taner ve Bezirci 22).

Üç ve daha fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır:

(Gökay ve diğerleri 18).

(Gökay vd. 18).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece sayfa numarası yazılmalıdır:

Tanpınar (131), bu konuda ...

Aynı yazara ait iki veya daha fazla esere gönderme yapılırsa yazar soyadından sonra yayının ilk birkaç kelimesi yazılarak ayırt edilmelidir:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri* 110).

Aynı soyadı taşıyan yazarlara ait yayınlarda soyadından önce yazar adı kısaltılarak yazılmalıdır:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

Sayfa numarası bulunmayan elektronik yayınlarda sadece soyadı ya da başlık yazılmalıdır.

Yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. yayınlarda ise eser ismi yazılmalıdır, eser ismi uzun ise ilk 2-3 kelimesi yazılmalıdır.

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da tarihle birlikte belirtilmelidir.

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnek:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır, künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Taner, Refika, ve Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

Kaynağın üç ve daha fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı, sonra “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır.

Örnek:

Altaev, Zhakypbek ve diğerleri. “Essence and Typology of Intellect in al-Farabi’s Epistemology.” *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa numara bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. “Türkçede Evidensiyel.” *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydınğün, İsmail, ve Aşegül Aydınğün. “Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival.” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33, no. 1, 2007, ss. 113-128.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. “Lâmiû Çelebi’nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri.” *Bursalı Lâmiû Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

Yazar ismi yoksa editör, hazırlayan ya da derleyen ismi başta verilmelidir:

Tarlan, Ali Nihat, haz. *Hayâlî Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt numarası, yayınevi, yazılış tarihi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

İpekten, Haluk. “Azmî-zâde Mustafa Hâletî.” *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

Tezler kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, *eğik harflerle* tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin adı, tezin yazıldığı tarih yer almalıdır:

Örnek:

Karakaya, Burcu. *Garibi’nin Yûsuf u Züleyhâ’sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Yazmalar “Yazar. Eser Adı. Kütüphane, Koleksiyon, Katalog numarası, yaprağı.” şeklinde kaynak gösterilmelidir.

Örnek:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü’l-Eş’âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emîrî Efendi, No. 1326, vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için yazarın soyadı, adı, yazının başlığı, yayıncı (web site adı), yayın tarihi, bağlantı adresi bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Gökçek, Fazıl. “Mehmet Akif Ersoy.” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

Kişisel görüşmelerde, kaynak kişinin soyadı, adı, görüşme türü ve tarihi şu şekilde yazılmalıdır:

Demir, Adem. Telefon görüşmesi. 22 Mayıs 2018.

Henüz yayımlanmamış ama yayımlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir.

Örnek:

Bayram, Bülent. “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri.” *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Yazışma Adresi

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19
Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 216 06 00 • Faks: (0312) 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr

bilig
Journal of Social Sciences of the Turkic World
© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig aims to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities and problems of the Turkic world within a scientific framework.

Submissions to *bilig* should be original articles that will fill a gap in the field or to be a review that evaluates previously published studies and produces new and worthwhile ideas. *bilig* also publishes essays introducing authors and works and announcing new and recent activities related to the Turkic world.

An article to be published in *bilig* should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if this is clearly indicated

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in the winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

Review of Articles

Article applications at *bilig* are made by registering to the “Manuscript Handling System” at bilig.yesevi.edu.tr web address. Articles sent via e-mail will not be evaluated.

Articles submitted to *bilig* are first reviewed in terms of the journal’s editorial principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance in the evaluation of articles submitted for publication. Articles in accordance with editorial principles are reviewed by the Editorial Board. Submissions found suitable are referred to two referees working in relevant fields. The names of the referees are kept confidential and referee reports are stored in

Manuscript Handling System. If one of the referee reports is positive and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports. The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not deleted from the system. The final decision regarding the publication of the articles belongs to the Editorial Board.

The royalty rights of the articles accepted to be published in *bilig* are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. Authors have full responsibility for the views expressed in their articles and for their stylistic preferences. Quotations from other articles and duplication of photographs are permitted as long as they are fully referenced and cited.

Publication Policy

All the articles published in *bilig* are also available as full text on bilig.yesevi.edu.tr web address as open access.

No fee is charged to the author during article evaluation and publication in *bilig*. No royalties are paid to the author, either.

Language of Publication

bilig publishes articles in Turkish and English. Abstracts of the articles will be in Turkish, English and Russian.

Style Guidelines

In *bilig*, the style of the MLA citation system are applied as of the 97th issue. The main points regarding citations, references and bibliography are shown below with examples, and the 8th version of the MLA citation system (<https://style.mla.org/>) should be taken as a basis for sources without examples.

The following rules should be observed while preparing an article for submission to *bilig*:

1. Title of the article: The title should suit the content and express it in the best way, and should be written in **bold** letters. The title should consist of no more than 10-12 words.

2. Name(s) and address(es) of the author(s): The article file should not contain the name(s) and address(es) of the author. Information regarding the author(s) should be written in the relevant fields in the Manuscript Handling System during the application.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 75 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts. Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. There should be a single space between the body of the abstract and the keywords. The keywords should be comprehensive and suitable to the content of the article. The English and Russian versions of the title, abstract and keywords should be placed at the end of the article. In case the Russian abstract is not submitted, it will be added later by the journal.

4. Body Text: The body of the article should be typed on A4 (29.7x21 cm) paper on MS Word in size 12 Times New Roman or a similar font using 1,5 line spacing. Margins of 2,5 cm should be left on all sides and the pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words including the abstract and bibliography. Passages that need to be emphasized in the text should not be bold but italicized. Double emphases like using both italics and quotation marks should be avoided

5. Section Titles: The article may contain main and sub-titles to enable a smoother flow of information. The main titles (main sections, bibliography and appendices) should be bold and their first letters be capitalized; subtitles, only the first letters should be capitalized; sub-headings should be written in italics with their first letters capitalized.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. In tables vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate the subtitles within the table. The table number should be written at the top, fully aligned to the left; the table caption should be in the lower line and the first letter of each word in the caption should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in line with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be written aligned to the left of the figure. The figure number should be written in italics, ending with a period. The caption should immediately follow the number. The caption should not be written vertically, with only the first letter capital, and the references should be stated. Below is a sample table.

Table 1

International Students at Turkish Universities (2017-2018)

	Male	Female	Total
Total Number of International Students	81706	43324	125030
TÜRKSOY Member and Observer Member States	24309	11686	35995
Azerbaijan	12911	4177	17088
Kazakhstan	1051	1014	2065
Kyrgyzstan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Uzbekistan	435	405	840
Russia	808	621	1429
Turkmenistan	7824	4423	12247
Total Undergraduate and Graduate Students Number at Universities in Türkiye	2622936	2168678	4791614
International Student Ratio	3,12%	2,00%	2,61%

Reference: “The Report of the Number of the Students regarding” *YÖK*, 17 August 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 2.5 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 2.5 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation only from the right and left, and the font size should be 1 point smaller. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered automatically.

Citations within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 15).

When sources with two authors are cited, the surnames of the authors should be given as follows:

(Taner and Bezirci 22).

When sources with three or more authors are cited, the surname of the first author is given and 'et. al' is added.

(Gökay et. al 18).

If the text already includes the name of the cited author, only the page number should be given:

In this respect, Tanpınar (131) says ...

When two or more works belonging to the same author are cited, the first few words of the publication should be distinguished after the author's surname:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri* 110).

In manuscripts belonging to authors with the same surname, the name of the author should be shortened before the surname:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

In electronic manuscripts with no page number, only the surname or title should be written.

In encyclopaedias and other sources without authors, only the name of the source should be written. If the title is long, the first 2-3 words should be given.

Personal interviews should be cited within the text by giving the surnames and dates should also be cited in the bibliography.

9. References: References should be placed at the end of the text, the surnames of authors in alphabetical order. The work cited should be entered with the surname of the author placed at the beginning:

Example:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

If a source has two authors, the surname of the first author should be placed first; it is not functional to place the surname of the other authors first in alphabetical order.

Example:

Taner, Refika, and Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

If a source has more than three authors, the surname and name of the first author should be written, and the other authors should be indicated by et.al.

Example:

Altaev, Zhakypbek et. al. "Essence and Typology of Intellect in al-Farabi's Epistemology." *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

The titles of books and journals should be italicized; article titles and book chapters should be placed in quotation marks. Page numbers need not be indicated for books. Shorter works like journals, encyclopedia entries and book chapters, however, require the indication of page numbers.

Example:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. "Türkçede Evidensiyel." *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydingün, İsmail, and Ayşegül Aydingün. "Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33, no. 1, 2007, ss. 113-128.

Translator's, compiler's and editor's names (if there are any) should follow the author and title of the work:

Example

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. "Lâmiî Çelebi'nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri." *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

If there is no author name, the name of the editor, preparer or compiler should be given first:

Tarlan, Ali Nihat, pre. *Hayâlî Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

For **encyclopedia entries**, if the author of the encyclopedia entry is known, the author's surname and name are written first. These are followed by the date of the entry, the title of the entry in quotation marks, the full name of the encyclopedia, its volume number, place of publication, publisher and page numbers:

Example:

İpekten, Haluk. "Azmi-zâde Mustafa Hâletî." *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

For **theses and dissertations**, the surname and name of the thesis author should be followed by the full title of the thesis in italics, the thesis type, the name of the university where the thesis was prepared, the date the thesis was written:

Example:

Karakaya, Burcu. *Garibi'nin Yüsun u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitle Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Handwritten manuscripts should be cited in the following way: Author. Title of the Work. Library. Collection. Catalogue number sheet.

Example:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emiri Efendi, No. 1326, vr. 45a.

To cite a **study found on the Internet**, it is sufficient to provide the author's surname, name, title of the article, publisher (website name), date of publication, and link address.

Example:

Gökçek, Fazıl. "Mehmet Akif Ersoy." *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

In personal interviews, the surname, name, interview type and date of the source person should be given as follows:

Demir, Adem. Phone Call. 22 May 2018.

An article accepted for publication but not yet published can be cited in the following way:

Example:

Bayram, Bülent. “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri.” *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Address

Ahmet Yesevi Üniversitesi

bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19

Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE

Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr